

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
ΕΠΤΑ
ΗΜΕΡΕΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ 5 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1999

Η ΕΛΛΑΔΑ
ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ
1960-1965

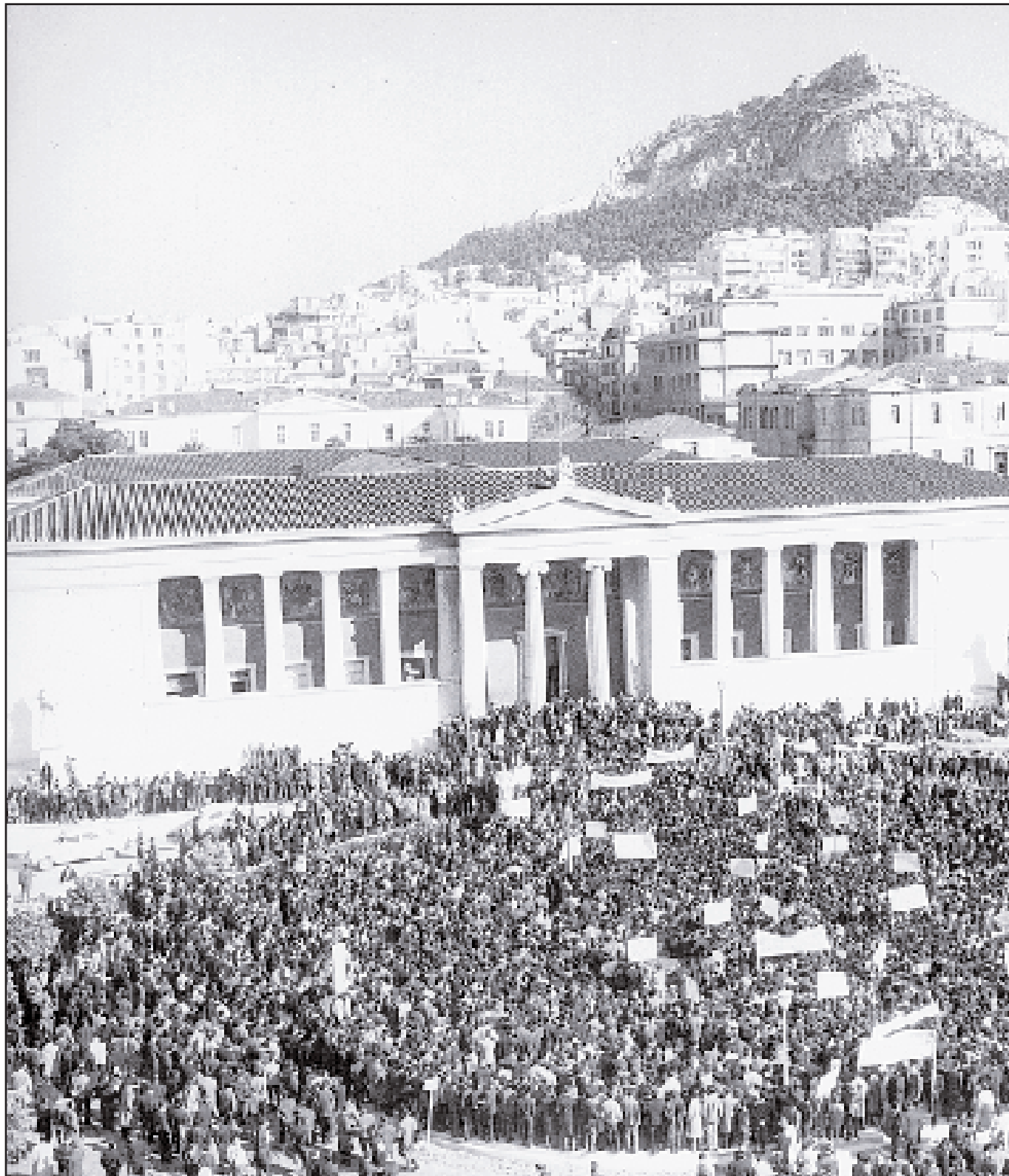
- **Χρονολόγιο**
Του Νικηφόρου Σταματάκη
- **Η Οκταετία 1955-1963**
Του Κων/νου Σβολόπουλου
- **Ναρκοθετημένη**
Ανεξαρτησία
Του Π. Παπακωνσταντίνου
- **Η Ένωση Κέντρου**
Του Θ. Διαμαντόπουλου
- **Η κυβέρνηση Κέντρου**
Των Κωστή Γιούργου,
Νικηφόρου Σταματάκη
- **Η νεολαία στο προσκήνιο**
Του Νίκου Κιάου
- **Η εκπαιδευτική**
μεταρρύθμιση
Του Αλέξη Δημαρά
- **Ελλάδα-ΕΟΚ. Τα πρώτα**
βήματα
Του Βασίλη Πεσμαζόγλου
- **Αναπτυξιακή στόχευση**
Του Θανάση Καλαφάτη
- **Η Ελλάδα στον καθρέφτη**
της δεκαετίας του '60
Της Ελένης Μπίσιτσα
- **Λογοτεχνία:**
Διασταυρωνόμενες πορείες
Του Κ. Γ. Παπαγεωργίου
- **Θέατρο: Η περίοδος**
της άνθησης
Του Πλ. Μαυρομούστακου
- **Κινηματογράφος:**
Ελπιδοφόρες εμφανίσεις
Της Μαρίας Κατσούνακη
- **Εικαστικές Τέχνες: Νέες**
αίθουσες τέχνης
Του Δημήτρη Παυλόπουλου
- **Μουσική: Απόλυτη ρήξη**
Του Γιώργου Νοταρά
- **Μουσική πρωτοπορία**
Του Νίκου Α. Δοντά
- **Χορός: Αστέρια**
του Μπαλέτου
Του Ανδρέα Ριζάκη

Εξώφυλλο: Αθήνα, 1962. Στιγμιότυπο από τον πυρετό των φοιτητικών διαδηλώσεων για την αναβάθμιση της παιδείας, με κεντρικό σύνθημα «15% προίκα στην παιδεία» (φωτ.: Ένωσις)

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Ειδικός Συνεργάτης
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ

Η Ελλάδα τον 20ό 1960 – 1965

Αθήνα, 3 Μαρτίου 1964. Μεγάλη συγκέντρωση φοιτητών και σπουδαστών για την Κύπρο, στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου. Τα Προπύλαια είχαν κερδηθεί δυναμικά ως άσυλο της Παιδείας και είχαν καταστεί συνώνυμο των αγώνων της νεολαίας για τη δημοκρατία και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτερ – Συλλογή Ν.Ε. Τόλη).

αιώνα

Με το ξεκίνημα της πενταετίας 1960–1965, η αναντιστοιχία ανάμεσα στον τρόπο διακυβέρνησης της χώρας και στις ανερχόμενες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που διαμορφώθηκαν ταχύτατα, από το 1955 και εντεύθεν, κάτω από την επίδραση του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής πολιτικής που εφάρμοσε η κυβερνώσα παράταξη, έγινε απόλυτη και αδιέξοδη.

Σε κρίσιμες αποφάσεις, η συνύπαρξη των δύο πόλων της εξουσίας –της εκλεγμένης κυβέρνησης, αφενός, και αφετέρου, της κληρονομικής βασιλείας, επικουρούμενης από το εξαμβλωματικό παρακράτος– έδειξε τις αδυναμίες και τα όριά της.

Η περίοδος από το 1961 έως το 1963 και η αποχώρηση του Κ. Καραμανλή, είναι ιδιαίτερα σημαντική, λιγότερο για τα προφανή και περισσότερο για όσα έδειξαν το ειδικό βάρος τους αργότερα.

Η επίμονη προσπάθεια του Κ. Καραμανλή να επιτύχει τη σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ, είχε πρωτίστως πολιτικό περιεχόμενο. Και όταν η προσπάθεια αυτή στέφεται από επιτυχία τον Ιούλιο του 1961, δικαιολογημένα ερμηνεύεται από τον άλλον πωλώνα της εξουσίας ως κίνηση προκλητικής αμφισβήτησης: η ευρωπαϊκή στροφή υπέκρυπτε πρόθεση απαγκίστρωσης από πάγιες εξαρτήσεις του παρελθόντος, την απομάκρυνση από τις οποίες τα ανάκτορα δεν επιθυμούσαν, δοθέντος μάλιστα ότι προς την ιδέα μιας Ευρώπης ενωμένης περί τον άξονα Γαλλίας–Δυτ. Γερμανίας δεν διέκειτο ευμενώς ο άξονας Ουάσιγκτον–Λονδίνου. Τρεις μήνες αργότερα, οι εκλογές του Οκτωβρίου, που διενεργήθηκαν από την υπηρεσιακή κυβέρνηση Δόβα –της απόλυτης αρεσκείας των ανακτόρων, επιλογή η οποία είχε βρει αντίθετο τον Κ. Καραμανλή– αναδεικνύουν μεν νικητή το κόμμα του, αλλά το αποτέλεσμα αμυνώνεται, ως προϊόν «βίας και νοθείας»,

αμφισβητείται ανοικτά και χρεώνεται εξ ολοκλήρου στον επανεκλεγέντα πρωθυπουργό από την αντιπολίτευση.

Στο χώρο της αντιπολίτευσης έχει ταχύτατα εδραιωθεί η δεσπόζουσα παρουσία της Ένωσης Κέντρου, ο ευφυής και πεπειραμένος αρχηγός της οποίας, Γ. Παπανδρέου, έχοντας εγκαίρως αντιληφθεί ότι του προσφέρεται ιστορική ευκαιρία, κηρύσσει την έναρξη του «ανένδοτου αγώνα» και εξαπολύει το κόμμα του σε τροχιά εξουσίας. Το τρίτο κόμμα στη Βουλή του 1961, η ΕΔΑ, ασφυκτιά μέσα σε έναν κλοιό από διώξεις, αντικειμενικές δυσκολίες και υποκειμενικές αδυναμίες: παρίας του πολιτικού παιχνιδιού, έτσι κι αλλιώς, παγιδευμένο στην αντιευρωπαϊκή επιλογή της κομμουνιστικής συνιστώσας του, γίνεται, εκόν άκων, το άλλο σκέλος μιας άτυπης και άδηλου μέλλοντος αντικαραμανλικής–δημοκρατικής συμπαράταξης, με την προσδοκία ότι, πάντως, ο εκδημοκρατισμός θα έχει ενεργητικές συνέπειες και για την Αριστερά – εκ των πραγμάτων μπλοκαρισμένη άλλοτε σε ρόλο κομπάρσου και άλλοτε σε ρόλο αποδιοπομπαίου τράγου.

Το άστρο του Κ. Καραμανλή δύνει βαλλόμενο. Το πολιτικό κεφάλαιο που τον εξασφάλισε η επίσκεψη του στρατηγού Ντε Γκολ στην Αθήνα εξανεμίζεται λίγες μέρες αργότερα από τη θύελλα που ξεσηκώνει η δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη από φιλοβασιλικούς παρακρατικούς, στη Θεσσαλονίκη. Είκοσι μέρες μετά, ο πρωθυπουργός θα παραιτηθεί λόγω διαφωνίας με το βασιλιά επί δευτερευόντος ζητήματος.

Οι εκλογές του Νοεμβρίου 1963 αναδεικνύουν πανηγυρικά νικητή την Ε.Κ. του Γ. Παπανδρέου. Ένα νέο κεφάλαιο ανοίγει για τον τόπο – πολλά υποσχόμενο, βραχύτατο, με δραματική κορύφωση την επιβολή της απριλιανής δικτατορίας.

Κ. Γ.

Χρονολόγιο

1960

Ιανουάριος

19 Ιανουαρίου: Κυπριακό: η διάσκεψη του Λονδίνου οδηγείται σε ναυάγιο, λόγω ασυμφωνίας για τις βρετανικές βάσεις στην Κύπρο.

22 Ιανουαρίου: Στη Βουλή το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα και η ΕΔΑ υποστηρίζουν πρόταση για τη χορήγηση σύνταξης στους αγρότες, η οποία απορρίπτεται ως συνταγματικώς απαράδεκτη.

Μάρτιος

21 Μαρτίου: Αρχίζουν επίσημες διαπραγματεύσεις για τη σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ.

Απρίλιος

5 Απριλίου: Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών: δίκη 14 στελεχών του ΚΚΕ με την κατηγορία της κατασκοπείας. Εξι από τους κατηγορούμενους καταδικάζονται σε ισόβια, στις 19 προς 20 Μαΐου.

Μάιος

7 Μαΐου: Ο Κ. Καραμανλής εγκαινιάζει το Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο Αθηνών.

Ιούνιος

7 Ιουνίου: Ο Αιγύπτιος πρόεδρος Γκαμάλ Αμπντέλ Νάσερ επισκέπτεται επίσημα την Αθήνα.

24 Ιουνίου: Διάλυση της Βαλκανικής Συμμαχίας του 1954 μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας.

30 Ιουνίου: Ανεπίσημη επίσκεψη Καραμανλή στο Βελιγράδι.

Ιούλιος

11–13 Ιουλίου: Επίσημη επίσκεψη Καραμανλή στο Παρίσι και συνομιλίες με Ντε Γκολ.

Αύγουστος

15 προς 16 Αυγούστου: Επίσημη ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Επιμέλεια αφιερώματος:

Κ·ΣΤΗΣ ΓΙΟΥΡΓΟΣ

Κ·ΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

27 Αυγούστου: Υπογράφεται η συμφωνία ελληνικού Δημοσίου–Πεσινέ για τη δημιουργία εργοστασίου αλουμίνιας.

Σεπτέμβριος

17 Σεπτεμβρίου: Η Κύπρος γίνεται μέλος του ΟΗΕ.

Οκτώβριος

18 Οκτωβρίου: Κατατίθεται νομοσχέδιο για την ασφάλιση των αγροτών. Προβλέπει την, από 1ης Ιουλίου 1962, συνταξιοδότηση των αγροτών μετά τη συμπλήρωση του 65ου έτους της ηλικίας τους.

22 Οκτωβρίου: Η Ελλάδα γιορτάζει το 1.000στό πλοίο που εγγράφεται στο νηολόγιο της, και καταλαμβάνει την ενδεκάτη θέση στην παγκόσμια κατάταξη.

29 Οκτωβρίου: Ιδρύεται η Κίνησης Εθνι-

κής Αναδημιουργίας του Γρίβα.

30 Οκτωβρίου: Τίθεται σε λειτουργία η πρώτη μονάδα του υδροηλεκτρικού εργοστασίου του Ταυρωπού.

Νοέμβριος

6 Νοεμβρίου: Τα εγκαινία, στη Νέα Ορεστιάδα, της πρώτης γεώτρησης για την άντληση πετρελαίου.

Δεκέμβριος

1 Δεκεμβρίου: Αθήνα: Συγκέντρωση απεργών οικοδόμων για το ασφαλιστικό. Επίθεση της αστυνομίας, εκτεταμένες συγκρούσεις, πρωτοφανείς βιαιότητες, τραυματισμοί, συλλήψεις.

26 Δεκεμβρίου: Αθήνα: Επίσκεψη του Πατριάρχη Πασών των Ρωσίων Αλεξίου και πρότασή του για ένωση των Ορθοδόξων Εκκλησιών.

1960

- Ολυμπιακοί της Ρώμης: Ο διάδοχος Κωνσταντίνος και οι Οδυσσεάς Εσκιτζόγλου και Γεώργιος Ζαΐμης κατακτούν χρυσό μετάλλιο στην ιστιοπλοΐα, στην κατηγορία Ντράγκον.

- Διακομιδή οστών του ποιητή Ανδρέα Κάλβου και της συζύγου του στη Ζάκυνθο.

- Εγκαινιάζεται η Διεθνής Έκθεση Κινηματογράφου στο Ζάππειο Μέγαρο.

- Ο Μίχης Θεοδωράκης μελοποιεί το *Αξίον Εστί* του Οδυσσέα Ελύτη.

- «Ποτέ την Κυριακή» («Τα παιδιά του

Πειραιά») του Ζυλ Ντασσέν.

- «Τα κίτρινα γάντια» του Αλέκου Σακελλάριου.
- Οδυσσέας Ελύτης: *Εξη και μια τύψεις για τον ουρανό*.
- Κώστας Κοτζιάς: *Γαλαρία Νο. 7*.
- Ρόδης Ρούφους: *Η χάλκινη εποχή*.
- Στρατής Τσίρκας: *Η Λέσχη* (Το πρώτο βιβλίο από την τριλογία *Ακνυβέρινητες Πολιτείες*).
- Γιάννης Νεγρεπόντης: *Καθημαγμένοι*.
- Μίλτος Σαχτούρης: *Περίπατος*.
- Γιώργος Χειμωνάς: *Πεισίστρατος*.
- Νίκος Καχτίτης: *Η ομορφάσχημη, Ενύπνιο*.
- Θάνατος του Δημήτρη Μητρόπουλου (1896–1960).
- Θάνατος Μ. Καραγάτση (1908–1960).
- Θάνατος Βασίλη Λογοθετίδη (1898–1960).
- Θάνατος Κωνσταντίνου Αμαντου (1874–1960).
- Θάνατος Φάνη Μιχαλόπουλου (1901–1960).

1961

Φεβρουάριος

13 Φεβρουαρίου: Οι Καραμανλής και Αβέρωφ στο Λονδίνο.

Μάρτιος

30 Μαρτίου: Μονογράφεται η συμφωνία σύνδεσης Ελλάδας–ΕΟΚ.

Απρίλιος

12–16 Απριλίου: Επίσημη επίσκεψη Καραμανλή στον Καναδά.

17–30 Απριλίου: Επίσημη επίσκεψη Καραμανλή στην Ουάσινγκτον.

Μάιος

1 Μαΐου: Αθήνα: Συγκρούσεις εργαζομένων και αστυνομίας στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη κατά τον εορτασμό της Πρωτομαγιάς.

9 Μαΐου: Ο Βρετανός Νόελ Μπέικερ προτείνει να επιστραφούν στην Ελλάδα τα «Ελγίνεια» μάρμαρα σε ένδειξη καλής θέλησης μετά την επίλυση του Κυπριακού. Ο Βρετανός πρωθυπουργός Μακμίλαν συμφωνεί, διευκρινίζοντας όμως ότι το θέμα δεν είναι απλό.

Ιούλιος

9 Ιουλίου: Υπογράφεται στην Αθήνα η Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδας–ΕΟΚ, που προβλέπει την πλήρη ένταξη το 1984.

Αύγουστος

18 Αυγούστου: Διορίζεται το Δ.Σ. του Κέντρου Οικονομικών Ερευνών, με πρόεδρο και διευθυντή του ιδρύματος τον Ανδρέα Παπανδρέου.

Σεπτέμβριος

19 Σεπτεμβρίου: Ιδρύεται η Ένωση Κέντρων με πρόεδρο τον Γεώργιο Παπανδρέου. Στη Διοικούσα Επιτροπή συμμετέχουν οι Γ. Αθανασιάδης–Νόβας, Π. Κατωτάς, Σ. Κωστόπουλος, Α. Μπαλτατζής, Σ. Παπαπολίτης, Στ. Στεφανόπουλος και Ηλ. Τσιριμώκος.

20 Σεπτεμβρίου: Διάλυση της Βουλής και προκήρυξη εκλογών για τις 29 Οκτωβρίου. Υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον αντιστράτηγο Κων. Δόβα.

24–30 Σεπτεμβρίου: Ρόδος: Πανορθόδοξη Διάσκεψη δώδεκα Πατριαρχείων και Εκκλησιών.

Οκτώβριος

29 Οκτωβρίου: Βουλευτικές εκλογές. Νίκη

της ΕΡΕ, με 50,80%, 176 έδρες. Ένωση Κέντρου: 33,65% και 100 έδρες. Αριστερά (ΠΑΜΕ): 14,60% και 24 έδρες. Η αντιπολίτευση αρνείται να αναγνωρίσει το αποτέλεσμα καταγγέλλοντας τις εκλογές ως προϊόν «βίας και νοθείας».

Νοέμβριος

2 Νοεμβρίου: Ορκίζεται η νέα κυβέρνηση Κ. Καραμανλή.

4 Νοεμβρίου: Ο Γ. Παπανδρέου δηλώνει ότι δεν αναγνωρίζει τη νομιμότητα της νέας κυβέρνησης διότι προήλθε από εκλογές «βίας και νοθείας».

4–5 Νοεμβρίου: Τρομακτική θεομηνία πλήττει τη δυτική Αττική: 31 νεκροί, εκατοντάδες τραυματίες, 3.000 άστεγοι.

6 Νοεμβρίου: Μεγάλες πλημμύρες στην Αθήνα με 43 νεκρούς.

14 Νοεμβρίου: Η Ένωση Κέντρου κηρύσσει τον «Ανένδοτον Αγώνα».

1961

• Οσκαρ μουσικής στον Μάνο Χατζιδάκι για το τραγούδι «Τα παιδιά του Πειραιά» στην ταινία του Ζυλ Ντασσέν «Ποτέ την Κυριακή».

• Ο Νικόλαος Πλάτων αρχίζει τις ανασκαφές του μινωικού ανακτόρου στη Ζάκρο της ανατολικής Κρήτης.

• Εναρξη ανασκαφών στο νεολιθικό οικισμό στο Ντικιλί Τας κοντά στους Φίλιππους από τη Γαλλική Αρχαιολογική Υπηρεσία.

• Ανασκάπτεται η «οικία του Μενάνδρου» στη Λέσβο, ρωμαϊκή οικία του 3ου αιώνα μ.Χ. με ψηφιδωτές παραστάσεις του κλασικού θεατρικού κωμικού συγγραφέα Μενάνδρου και των Επτά Μουσών. Οι ανασκαφές διαρκούν μέχρι και το 1963.

• Στο σπήλαιο «Αλεπότρυπα» της Μάνης ανακαλύπτονται κροάνια και εργαλεία της προϊστορικής εποχής.

• Στο Μουσείο Λούβρου του Λονδίνου εγκαινιάζεται έκθεση έργων του Θεόφιλου.

• «Η τραγωδία του Αιγαίου» του Βασίλη Μάρου.

• «Κατήφορος» του Γιάννη Δαλιανίδη.

• «Συνοικία του Ονειρο» του Αλέκου Αλεξανδράκη, σε σενάριο Τάσου Λειβαδίτη.

• Μάρκος Λαζαρίδης: *Γαζέλα* (διηγήματα).

• Αντώνης Σαμαράκης: *Αρονόμαι*.

• Σπύρος Πλασκοβίτης: *Το φράγμα*.

• Νίκος Κάσδαγλης: *Εγώ εμί Κύριος ο Θεός σου*.

• Θάνατος Γιάννη Κορδάτου (1981–1961).

1962

Ιανουάριος

13 Ιανουαρίου: Ο Μεγαρίδος Ιάκωβος εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος Αθηνών.

16 Ιανουαρίου: Ένωση Κέντρου και ΕΔΑ καταθέτουν προτάσεις δυσπιστίας κατά της κυβέρνησης, υποστηρίζοντας ότι προήλθε από εκλογές «βίας και νοθείας». Η Βουλή καταψηφίζει (18/1) την πρόταση, με 176 ψήφους.

23 Ιανουαρίου: Ο νεοεκλεγείς Αρχιεπίσκοπος Αθηνών παραιτείται.

Θεσσαλονίκη, 1964. Στιγμιότυπο από την πρώτη Πορεία Ειρήνης στη συμπρωτεύουσα. Ανάμεσα στα πανό, το σήμα της Ειρήνης και μεγάλη εικόνα του πρώτου ειρηνοδρόμου Γρηγόρη Λαμπράκη (φωτ.: Επικαιρα).

Αυθόρμητη διαδήλωση πολιτών στο κέντρο της Αθήνας, στη διάρκεια του «ανένδοτου». Τα πνεύματα ήταν ιδιαίτερα εξημμένα μετά τις εκλογές «βίας και νοθείας» το 1961. Το πλήθος των πολιτών πύκνωνε ταχύτατα γύρω από τα «πηγαδάκια» των υπαίθριων πολιτικών συζητητών και γύρω από τους αυτοσχέδιους αγορητές. Αυτό το περίφημο «πεζοδρόμιο» (για τους κατηγόρους του) ήταν (για τους θιασώτες του) η γνησιότερη έκφραση της άμεσης δημοκρατίας της Αγοράς (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτερ).

Αθήνα, 1963. Ο Κων. Καραμανλής και το βασιλικό ζεύγος Παύλος και Φρειδερίκη προσέρχονται σε επίσημη τελετή. Ηδη οι σχέσεις πρωθυπουργού – ανακτόρων έχουν κλονιστεί εξαιτίας της –από καταβολής μοναρχίας στην Ελλάδα– εμμονής, του στέμματος να θέτει αυτόν υπεράνω πάσης άλλης εξουσίας (φωτ.: Αφοί Μεγαλοκονόμου).

Φεβρουάριος

12 Φεβρουαρίου: Ο Γιούρι Γκαγκάριν, ο πρώτος άνθρωπος που πέταξε στο διάστημα, επισκέπτεται την Αθήνα και γίνεται ενθουσιωδώς δεκτός από τους Αθηναίους.

18 Φεβρουαρίου: Ο Καβάλας Χρυσόστομος εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος.

Μάρτιος

18 Μαρτίου: Σε μεγάλη συγκέντρωση στο Ηράκλειο Κρήτης, ο Γ. Παπανδρέου κηρύσσει επίσημα τον «Ανένδοτον Αγώνα κατά της κυβέρνησεως της βίας και νοθείας».

Απρίλιος

20 Απριλίου: Συγκέντρωση της Ε.Κ. στην Πλατεία Κλαυθμώνος απαγορεύεται από την αστυνομία. Επακολουθούν συγκρούσεις με 40 τραυματίες, μεταξύ των οποίων και 2 βουλευτές της Ε.Κ.

Μάιος

13 Μαΐου: Αθήνα: Γάμοι της πριγκίπισσας Σοφίας με τον Χουάν-Κάρλος της Ισπανίας.

Ιούλιος

25 Ιουλίου: Αγροτικό συλλαλητήριο στο Ηράκλειο Κρήτης και κατάληψη

της Νομαρχίας από τους αγρότες.

Σεπτέμβριος

8 Σεπτεμβρίου: Συλλαλητήριο καπνοπαραγωγών στο Ξηρόμερο. Συμπλοκές με τη χωροφυλακή. Ένας αγρότης νεκρός.

Δεκέμβριος

15 Δεκεμβρίου: Ο βασιλιάς Παύλος, επί τη ευκαιρία των γενεθλίων του, απονέμει χάρη στον Μανώλη Γλέζο.

1962

- Στο Δεσβένη της Θεσσαλονίκης ανασκάπτεται ταφικό σύνολο από τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. με πλούσια ευρήματα. Γνωστότερο από αυτά ο χάλκινος κρατήρας με ανάγλυφες παραστάσεις από τον κόσμο του Διονύσου.

- Στις 27 Οκτωβρίου, 50 χρόνια μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, εγκαινιάζεται το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, κτίσμα του αρχιτέκτονα Π. Καραντινού.

- Εγκαινιάζεται το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο στο κτίριο της Παλαιάς Βουλής.

- «Ηλέκτρα» του Μιχάλη Κακογιάννη.

- «Ψηλά τα χέρια Χίτλερ» του Ροβήρου Μανθούλη.

- «Ουρανό» του Τάκη Κανελλόπουλου.

Αθήνα, 20 Αυγούστου 1964. Από την επίσκεψη του Μακαρίου στο Καστρί. Το Σχέδιο Ντιν Ατσεσον απορρίπτεται από Αθήνα και Λευκωσία. Από αριστερά: Στ. Κωστόπουλος και Σπ. Κυπριανού, υπουργοί Εξωτερικών Ελλάδας και Κύπρου αντιστοίχως, Πολύκαρπος Γεωρκάτζης, Γ. Παπανδρέου, Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, Ανδρέας Παπανδρέου (φωτ.: Αφοί Μεγαλοκονόμου).

- Κώστας Ταχτοής: *Το τρίτο στεφάνι.*
- Μίλτος Σαχτούρης: *Τα στίγματα.*
- Μένης Κουμανταρέας: *Τα μηχανάκια.*
- Γιώργος Μανιάτης: *Δραπέτευσα από τη λεγεώνα των ξένων.*
- Στρατής Τσίρκας: *Αριάγνη* (το δεύτερο βιβλίο της τριλογίας *Ακυβέρνητες Πολιτείες*).
- Θανάσης Πετσάλης–Διομήδης: *Ελληνικός όρθρος.*
- Ανδρέας Φραγκιάς: *Καγκελόπορτα.*
- Διδώ Σωτηρίου: *Ματωμένα χώματα.*
- Θάνατος Γαλάτειας Καζαντζάκη (1880–1962).
- Θάνατος Μανώλη Καλομοίρη (1883–1962).
- Θάνατος Γεωργίου Παπανικολάου (1883–1962).

1963

Φεβρουάριος

15 *Φεβρουαρίου*: Συγκρούσεις αστυνομίας–φοιτητών με εννέα τραυματίες στη διάρκεια απαγορευμένης διαδήλωσης για το 15%.

21 *Φεβρουαρίου*: Η ΕΡΕ καταθέτει στη Βουλή πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος, με σκοπό την ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής, την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και τον έλεγχο πάσης επιβουλής κατά της δημοκρατίας.

Μάρτιος

13 *Μαρτίου*: Συμπλοκές βουλευτών της ΕΡΕ και της ΕΔΑ μέσα στη Βουλή.

30 *Μαρτίου*: Οργανο του διεθνούς κομμουνισμού χαρακτηρίζει η κυβέρνηση τον «Σύνδεσμο Νέων για τον Πυρηνικό Αφοπλισμό και την Ειρήνη Μπέρτραντ Ράσσελ».

Απρίλιος

20 *Απριλίου*: Σοβαρά επεισόδια εις βάρος της βασίλισσας Φρειδερίκης κατά τη διάρκεια επίσκεψής της στο Λονδίνο. Πρωταγωνιστεί η Μπέττυ Μπάρετ–Αμπατέλιου.

22 *Απριλίου*: Ο σύνδεσμος Μπέρτραντ Ράσσελ διοργανώνει πορεία ειρήνης. Η πορεία απαγορεύεται. Εκτεταμένες συλλήψεις. Στον Τύμβο του Μαραθώνα φθάνουν μόνο ελάχιστα άτομα, ανάμεσά τους και ο βουλευτής της ΕΔΑ, γιατρός και βαλκανιονίκης Γρηγόρης Λαμπράκης, που κακοποιείται από «αγανακτισμένους χωρικούς».

28–30 *Απριλίου*: Δ' Πανσπουδαστικό Συνέδριο. Ιδρύεται η ΕΦΕΕ, στην οποία συμμετέχουν 22 από τις 33 φοιτητικές οργανώσεις. Πρώτος πρόεδρος της εκλέγεται ο Γιάννης Τζαννετάκος και γενικός γραμματέας ο Γιάννης Γιαννουλόπουλος.

Μάιος

16 *Μαΐου*: Επίσημη επίσκεψη του Γάλλου προέδρου Σαρλ ντε Γκολ στην Αθήνα. Εντυπωσιακή υποδοχή. Η κυβέρνηση Καραμανλή παίζει με προσοχή το ευρωπαϊκό της χαρτί.

22 *Μαΐου*: Δολοφονική επίθεση στη Θεσσαλονίκη εναντίον του βουλευτή της ΕΔΑ

Γρ. Λαμπράκη από τους παρακρατικούς Σ. Γκοτζαμάνη και Μ. Εμμανουηλίδη. Το θύμα πέφτει σε κόμα. Τραυματίζεται βαριά ο Γ. Τσαρούχης, επίσης βουλευτής της ΕΔΑ.

27 *Μαΐου*: Ο Γρ. Λαμπράκης υποκύπτει στα τραύματά του.

Ιούνιος

11 *Ιουνίου*: Παραίτηση του Κ. Καραμανλή μετά την απόρριψη από τον Παύλο της εισήγησής του, να μην πραγματοποιήσει ο βασιλιάς προγραμματισμένο ταξίδι του στο Λονδίνο.

13 *Ιουνίου*: Εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Παν. Πιπινέλη, τον οποίο επρόκειτο στον βασιλιά ο Καραμανλής. Ο Καραμανλής αναχωρεί για τη Ζυρίχη, όπου παραμένει έως τις εκλογές.

19 *Ιουνίου*: Ορκίζεται μεταβατική κυβέρνηση Πιπινέλη.

22–25 *Ιουνίου*: Πανηγυρικός εορτασμός της πρώτης χιλιετηρίδας του αγιορείτικου μοναχισμού, παρουσία του Οικουμενικού Πατριάρχη Αθηναγόρα, του Πατριάρχη Ιεροσολύμων, Πατριαρχών των βαλκανικών χωρών και του βασιλιά Παύλου.

Σεπτέμβριος

28 *Σεπτεμβρίου*: Ορκίζεται υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου Στυλιανό Μανρομχάλη για τη διεξαγωγή εκλογών στις 3 Νοεμβρίου με σύστημα ενισχυμένης αναλογικής. Ο Καραμανλής επιστρέφει ύστερα από τετράμηνη παραμονή στη Ζυρίχη.

Νοέμβριος

3 *Νοεμβρίου*: Βουλευτικές εκλογές. Πρώτο κόμμα η Ένωση Κέντρου, με σχετική πλειοψηφία στη Βουλή (42,04% και 138 έδρες). ΕΡΕ: 39,37% και 132 έδρες, ΕΔΑ: 14,35% και 28 έδρες, Κόμμα Προοδευτικών: 3,37% και 2 έδρες.

8 *Νοεμβρίου*: Ορκίζεται κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου.

Δεκέμβριος

9 *Δεκεμβρίου*: Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αποσύρεται από την πολιτική και εγκαταλείπει τη χώρα, αφού ορίζει διάδοχό του τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο.

20 *Δεκεμβρίου*: Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου παίρνει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή, με την υποστήριξη της ΕΔΑ. Ο Γ. Παπανδρέου ανακοινώνει αμέσως σειρά γενναίων παροχών.

24 *Δεκεμβρίου*: Παραίτηση της κυβέρνησης μετά την άρνηση του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου να κυβερνά στηριζόμενος στην ψήφο της Αριστεράς.

29 *Δεκεμβρίου*: Υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Ιω. Παρασκευόπουλο.

1963

- Ο Γιώργος Σεφέρης τιμάται με το Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας
- Εκδίδεται το περιοδικό «Εποχές» (Μάιος 1963 – Απρίλιος 1967)
- «Τα κόκκινα φανάρια» του Βασίλη Γεωργιάδη.

Αθήνα, 18 Σεπτεμβρίου 1964: οι γάμοι του Κωνσταντίνου και της Αννας – Μαρίας. Η βασιλική άμαξα με τους νεόνυμφους, τη στιγμή που η γαμήλια πομπή περνά από την πλατεία Ομονοίας. Το νεαρό των νεόνυμφων, η λάμψη της γιορτής, η ευτυχής ατμόσφαιρα, ξύπνησαν τα αισθήματα συμπάθειας και τη μεγαλοψυχία όλων. Ατυχώς για το θρόνο –και δυστυχώς για τον τόπο– ήταν μόνο ένα διάλειμμα, πριν τα Ανάκτορα επανέλθουν στη χρόνια κατάσταση υπεροφίας και πολιτικής ακαμψίας (φωτ.: Ενωση – Ηνωμένοι Φωτορεπόρτερ).

- «Μικρές Αφροδίτες» του Νίκου Κούνδουρου σε σενάριο του Βασίλη Βασιλικού.
- Μαρία Ιορδανίδου: *Λωξάνδρα*.
- Θανάσης Βαλτινός: *Η κάθοδος των εννιά* (στο περιοδικό «Εποχές»).
- Κοσμάς Πολίτης: *Στον Χατζηφράγκον*.
- Γιώργος Σαραντής: *Ποιήματα*.
- Τίτος Πατριώτης: *Ποιήματα*.
- Μήτσος Αλεξανδρόπουλος: *Νύχτες και αυγές* (τόμος Α', *Η πολιτεία*, τόμος Β', *Τα βουνά*).
- Γιάννης Μαγγλής: *Τα παιδιά του ήλιου και της θάλασσας*.
- Δημήτρης Χατζής: *Το τέλος της μικρής μας πόλης*.

1964

Ιανουάριος

4 Ιανουαρίου: Συναντώνται στην Ιερουσαλήμ ο Πατριάρχης Αθηναγόρας και ο Πάπας Παύλος ΣΤ΄.

15 Ιανουαρίου: Λονδίνο: έναρξη της πενταμερούς διάσκεψης για το Κυπριακό.

Φεβρουάριος

6 Φεβρουαρίου: Θάνατος του Σοφοκλή Βενιζέλου από οξύ πνευμονικό οίδημα, ενώ επέστρεφε στην Αθήνα με πλοίο από τα Χανιά.

16 Φεβρουαρίου: Εκλογές. Θριαμβευτική νίκη της Ενωσης Κέντρου –53% των ψήφων και 171 έδρες, έναντι 35,26% και 101 εδρών του συνασπισμού ΕΡΕ–Προοδευτικών. ΕΔΑ: 11,8% και 22 έδρες.

Μάρτιος

4 Μαρτίου: Το Συμβούλιο Ασφαλείας αποφασίζει την αποστολή ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ στην Κύπρο.

6 Μαρτίου: Πεθαίνει ο βασιλιάς Παύλος. Τον διαδέχεται ο γιος του, που στέφεται βασιλιάς ως Κωνσταντίνος Β΄.

7–9 Μαρτίου: Αιματηρές συγκρούσεις Ελληνοκυπρίων–Τουρκοκυπρίων στην Πάφο.

19 Μαρτίου: Κατά την πρώτη ψηφοφορία για την εκλογή προέδρου της Βουλής, 32 βουλευτές της πλειοψηφίας δεν ψηφίζουν τον υποψήφιο της κυβέρνησης.

28 Μαρτίου: Πρόθεση επηρεασμού του ανακριτικού έργου για τη δολοφονία Λαμπράκη αποδίδει στον εισαγγελέα Κωνσταντίνο Κόλλια ο αρεοπαγίτης Αντώνιος Φλώρος στην έκθεση που συνέταξε για την υπόθεση.

Απρίλιος

17 Απριλίου: Αρχίζει η μυστική αποστολή της ελληνικής μεραρχίας στην Κύπρο.

23–29 Απριλίου: Κύπρος: νέες συγκρούσεις Ελληνοκυπρίων–Τουρκοκυπρίων.

Μάιος

11 Μαΐου: Εκρηκτική κατάσταση στην Κύπρο. Δύο Έλληνες αξιωματικοί και ο γιος του αστυνομικού διευθυντή της Λευκωσίας δολοφονούνται από Τουρκοκύπριους, όταν μπήκαν κατά λάθος στην τουρκική συνοικία της Αμμοχώστου.

25 Μαΐου: Ο Γεώργιος Μαύρος, που είχε παραιτηθεί από υπουργός Συντονισμού έ-

να μήνα ενωρίτερα, εκλέγεται διοικητής της Εθνικής Τράπεζας.

Ιούνιος

4 Ιουνίου: Νέα κρίση στην Κύπρο. Η Τουρκία απειλεί με απόβαση.

12 Ιουνίου: Ο Γρίβας αποβιβάζεται στην Κύπρο.

23–25 Ιουνίου: Συνομιλίες του Γ. Παπανδρέου με τον Αμερικανό πρόεδρο Λίντον Τζόνσον στην Ουάσιγκτον. Ο Έλληνας πρωθυπουργός ανθίσταται στις αμερικανικές πιέσεις.

30 Ιουνίου: Η Τουρκία κλείνει με νόμο τα ελληνικά σχολεία στην Ιμβρο και Τένεδο και εντείνει την πολιτική αφελλητισμού των δύο νησιών, με μαζικές απαλλοτριώσεις και εποικισμό τους με Τούρκους της Μικράς Ασίας.

Ιούλιος

5 Ιουλίου: Δημοτικές εκλογές. Σε Αθήνα και Πειραιά επικρατούν, αντιστοίχως, οι Κιτσίκης και Κυριακάκος, υποστηριζόμενοι από την Αριστερά. Στη Θεσσαλονίκη εκλέγεται ο Κ. Τσίρος, υποστηριζόμενος από Ε.Κ. και ΕΔΑ.

11 Ιουλίου: Ψήφιση νομοσχεδίου για το «πόθεν έσχες» των πολιτικών.

23 Ιουλίου: Συγκρούσεις απεργών–αστυνομίας στο Λαύριο.

Αύγουστος

6–8 Αυγούστου: Κύπρος: Εχθροπραξίες στην περιοχή Μανσούρας–Κοκκίνων. Η ελληνική κυβέρνηση στέλνει σήμα για άμε-

ση κατάπαυση του πυρός. Ο Γρίβας αρνείται. Η τουρκική αεροπορία βομβαρδίζει την περιοχή Τύλλης.

17 Αυγούστου: Η Ελλάδα αποσύρει από το ΝΑΤΟ στρατιωτικές δυνάμεις και το ελληνικό κλιμάκιο από τη Σμύρνη.

20 Αυγούστου: Πρόταση για το Κυπριακό του Ντιν Ατσεσον, απεσταλμένου του Λίντον, απορρίπτεται από Αθήνα και Λευκωσία.

28–30 Αυγούστου: Βιαιοπραγίες εναντίον Ελλήνων σε Αγκυρα και Σμύρνη.

Σεπτέμβριος

Αρχές Σεπτεμβρίου: Ψηφίζεται ο νόμος για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

6 Σεπτεμβρίου: Δήμαρχος Αθηναίων εκλέγεται από το δημοτικό συμβούλιο ο Γ. Πλυτάς, επικεφαλής της μειοψηφίας χάρις στις ψήφους μερίδας των κεντρικών συμβούλων.

18 Σεπτεμβρίου: Γάμος του Κωνσταντίνου με την Άννα Μαρία της Δανίας.

Οκτώβριος

1 Οκτωβρίου: Αποκατάσταση των αξιωματικών που είχαν διωχθεί για την υπόθεση της αεροπορίας, που αποδείχθηκε χαλκευμένη.

Νοέμβριος

20 Νοεμβρίου: Επίσκεψη Α. Παπανδρέου στην Κύπρο.

29 Νοεμβρίου: Κατά τον εορτασμό της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοπόταμου, σημειώνεται ισχυρή έκρηξη: 13 νεκροί και 45 τραυματίες. Για παλαιά νάρκη κάνει λόγο το επίσημο πόρισμα, που αμφισβητείται από την Αριστερά.

Δεκέμβριος

29 Δεκεμβρίου: Υπόθεση Λαμπράκη: Υστερα από ανακρίσεις 19 μηνών, το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών παραπέμπει για ανθρωποκτονία από πρόθεση τους Γκοτζαμάνη και Εμμανουηλίδη, και για ηθική αυτουργία τους Γιοσμά και Καπελώνη. Οι αξιωματικοί της χωροφυλακής παραπέμπονται για απλή παράβαση καθήκοντος.

1964

- Η Βρετανική Αρχαιολογική Αποστολή και η Αρχαιολογική Υπηρεσία ξεκινούν ανασκαφές στο Λευκαντί Ευβοίας. Αποκαλύπτεται μια πόλη της ύστερης εποχής του Χαλκού και της γεωμετρικής περιόδου.

- Ίδρυση Πανεπιστημίου Πατρών.
- Ίδρυση Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων.
- Εκδίδεται το περιοδικό «Πάλι».
- Γιάννης Ρίτσος: *Ποιήματα*.
- Γιώργος Θεοτοκάς: *Ασθενείς και οδοιπόροι*.
- Γιώργος Ιωάννου: *Για ένα φιλότιμο*.
- Νίκος Καχίτισης: *Εξώστης*.
- Παντελής Καλιότσος: *Ο μεσαιός τοίχος*.
- Θάνατος Δημήτρη Μπόγρη (1890–1964).
- Θάνατος Μήτσου Μυράτ (1878–1964).

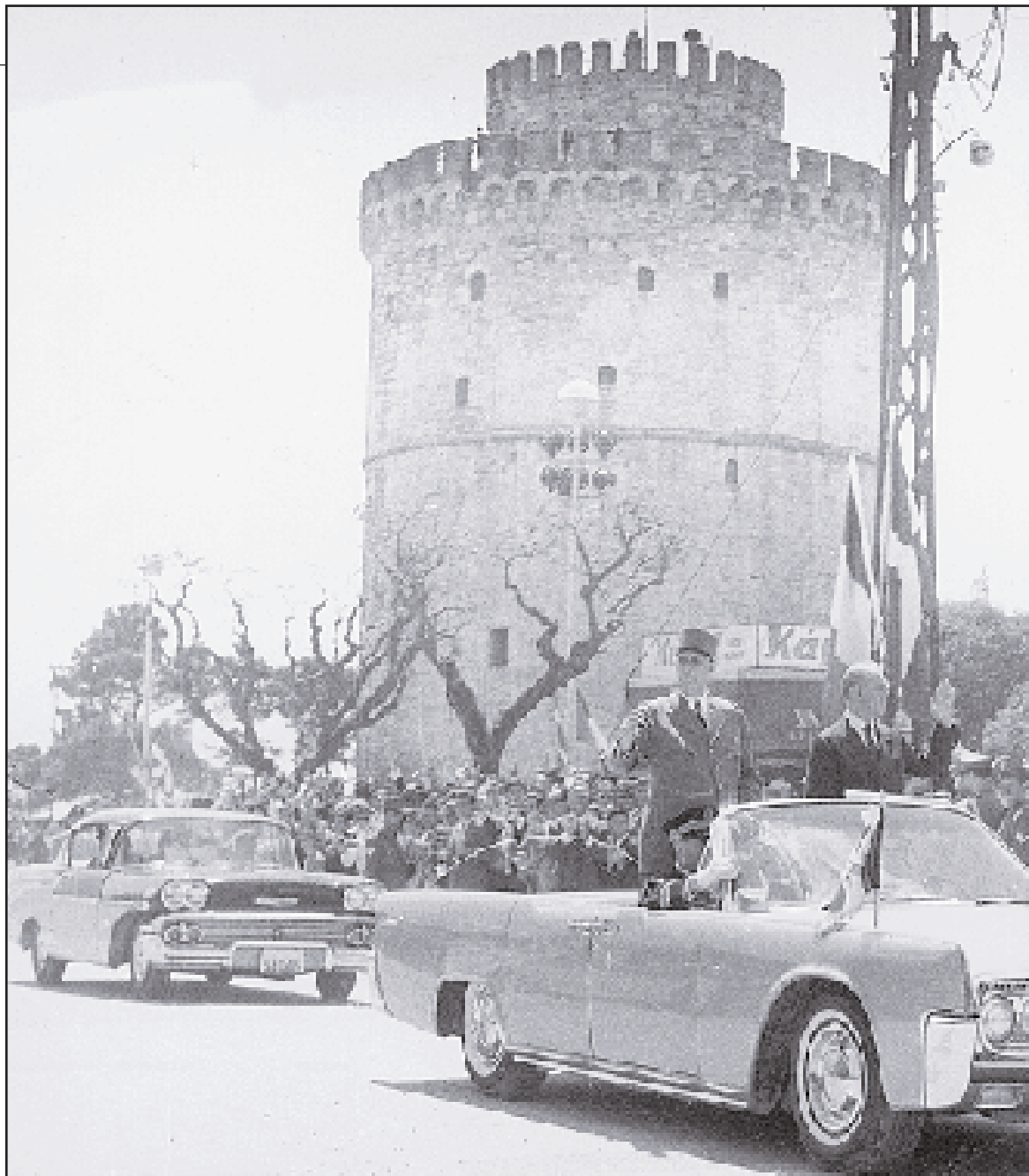
Νικηφόρος Σταματάκης

Του **Κωνσταντίνου Σβολόπουλου**

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ανάρρηση στην πρωθυπουργία, τον Οκτώβριο του 1955, έδωσε στον Κωνσταντίνο Καραμανλή τη δυνατότητα να εκτείνει και στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής τις αναζητήσεις που είχαν προσδιορίσει έως τότε τις θεμελιακές επιλογές του. Το όραμα μιας Ελλάδας απαλλαγμένης από τα σύνδρομα της δυσπραγίας και της πείνας, ικανής να ανταποκριθεί δυναμικά στις προκλήσεις της εποχής, τον είχε ήδη ωθήσει στην ανάληψη δραστικών πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση επιτακτικών αναγκών στο εσωτερικό της χώρας – με έμφαση στον εκσυγχρονισμό και την οικονομική ανάπτυξη. Οι επιδιώξεις του στο πεδίο της διεθνούς ζωής θα συναρμοστούν δυναμικά με τη στόχευση αυτή. Η ανάδυση μιας νέας φυσιογνωμίας της Ελλάδας, που, κατά την έκφραση του Ντε Γκωλ, «σφύζει από ζωή και βαδίζει στο δρόμο της επιτυχίας», θα αποτελέσει ζωτική προϋπόθεση για την ευόδωση των προσπαθειών του στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Η αναβάθμιση της παρουσίας της χώρας στους κόλπους του συμμαχικού στρατοπέδου, η ενίσχυση της αμυντικής ετοιμότητας και η γενικότερη προάσπιση των εθνικών συμφερόντων, η διάνοιξη νέων προοπτικών διεθνούς συνεργασίας, η ενεργή, τέλος, συμμετοχή στο νέο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, αποτέλεσαν τις βασικές της παραμέτρους.

Η κατοχύρωση της ασφάλειας και της εδαφικής ακεραιότητας της εθνικής επικράτειας αποτελούσε, μονιμότερα, πρωταρχική φροντίδα για την ελληνική κυβέρνηση. Κατά την οκταετία Καραμανλή, παράλληλα με τη μέριμνα για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης, θα καταβληθεί συστηματική προσπάθεια για την ενίσχυση, τον εκσυγχρονισμό και την ποιοτική βελτίωση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων – ειδικότερα, την ανανέωση του πολεμικού υλικού και την προσαρμογή

Η οκταετία 1955 – 1963

στις νέες τεχνολογικές απαιτήσεις, σε συνδυασμό με την εκπαίδευση και κατάρτιση ικανών στελεχών. Η φροντίδα, εντούτοις, για την κάλυψη των αμυντικών αναγκών δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπισθεί σε εθνικό αποκλειστικά επίπεδο. Ήδη, η ένταξη στο ΝΑΤΟ με απόφαση της κυβέρνησης Πλαστήρα-Βενιζέλου, γενικότερα αποδεκτή προϋπόθεση για την ενίσχυση της αμυντικής ασφάλειας και ετοιμότητας, συνιστούσε και καθοριστική επιλογή στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής.

Η Ελλάδα, έκθετη σε πιέσεις και απειλές, σε ευρύτερη ιστορική διάρκεια, ήταν εύλογο να αναζητεί στη στενή συνεργασία με τα μέλη της Ατλαντικής Συμμαχίας τα ερείσματα για τη διασφάλιση των ζωτικών συμφερόντων της. Παράλληλα, εντούτοις ο Καραμανλής απέβλεπε στην άμβλυση των οξυτήτων και στη θεμελίωση εποικοδομητικών σχέσεων με τις γειτονικές βαλκανικές και γενικότερα με τις σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Τα αποτελέσματα της πολιτικής αυτής έγιναν αισθητά ιδιαίτερα με-

τά την παρέλευση της ψυχροπολεμικής έντασης. Ενωρίτερα όμως, η εκδήλωση της κρίσης στη Μέση Ανατολή, το 1956, έδωσε την αφορμή για να εκδηλωθεί ενεργά η φιλοαραβική επιλογή της Ελλάδας, απότοκη και της επιθυμίας της να εξασφαλίσει τη συμπαράσταση των αραβικών και γενικότερα, των χωρών του Τρίτου Κόσμου στο Κυπριακό και να αμβλύνει τις πιέσεις σε βάρος του Ελληνισμού της Αιγύπτου.

Αποφασιστικό βήμα με μακροπρόθεσμες επιπτώσεις καθοριστικής σημασίας για τη διεθνή θέση της χώρας ήταν η σύνδεση με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Η απόφαση για την οργανική ένταξη της Ελλάδας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτέλεσε την απόρροια τόσο της αποτίμη-

σης των θετικών συνεπειών – πολιτικών και οικονομικών – για το μέλλον του έθνους όσο και της σταθερής προσηλώνσης του Καραμανλή στην ιδέα της ενωμένης Ευρώπης. Υστερα από επίπονες διαπραγματεύσεις δύο ετών, η Ελλάδα έγινε, με τη Συνθήκη της 9ης

Ιουλίου 1961, το πρώτο συνδεδεμένο μέλος της ΕΟΚ των έξι. Η θέση της συμφωνίας σε ισχύ, από τον Νοέμβριο του 1962, πέρα από τις ευρύτερες προοπτικές, επενεργούσε ή-

δη και ως πρόκληση, πρόσφορη να συμβάλει στην κινητοποίηση των εθνικών δυνάμεων με στόχο την αναγκαία προσέγγιση του αναπτυξιακού επιπέδου των νέων εταίρων της. Παράλληλα όμως με την επίτευξη της σύνδεσης, η Ελλάδα είχε κατορθώσει να βελτιώσει προοδευτικά τη θέση της, και γενικότε-

ρα, στο δυτικοευρωπαϊκό χώρο. Ιδιαίτερη, ειδικότερα, βαρύτητα θα προσλάβουν οι διμερείς σχέσεις με την Ομοσπονδιακή Γερμανία και τη Γαλλία, μέσα και από το διάλυτο των προσωπικών επαφών του Ελληνα πρωθυπουργού, αντίστοιχα, με τον Αντενάουερ και τον Ντε Γκωλ. Η προοδευτική διεύρυνσή τους – στο οικονομικό πεδίο στην πρώτη περίπτωση, κυρίως στο πολιτικό, στη δεύτερη – αποτέλεσε συνάρτηση και της άρσης της μονοδιάστατης εξάρτησης από τις Ηνωμένες Πολιτείες, ιδιαίτερα έντονης στα πρώτα μεταπολεμικά και μετεμφυλιακά χρόνια. Στο πλαίσιο αυτό, πέρα από ένα πρώτο «άνοιγμα» στο πολιτικό πεδίο, αναζήτησε και την επίλυση καιριων οικονομικών προβλημάτων, όπως η προσέλκυση επενδύσεων από το εξωτερικό και η αντιμετώπιση των συνεπειών από την περικοπή της αμερικανικής βοήθειας, με το επιχείρημα ότι η Ελλάδα ήταν ήδη σε θέση να αναλάβει μόνη το βάρος των αμυντικών της δαπανών.

Στο ίδιο χρονικό διάστημα, παράλλη-

Η εξωτερική πολιτική του Κων. Καραμανλή: ένας απολογισμός

Θεσσαλονίκη, Μάιος 1963. Στιγμιότυπο από τη θερμή υποδοχή που επιφύλαξε στον πρόεδρο της Γαλλίας, στρατηγό Ντε Γκολ, ο λαός της συμπρωτεύουσας (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής).

Ουάσιγκτον, 17 Απριλίου 1961. Ο Κ. Καραμανλής, ο Αμερικανός πρόεδρος Τζ. Φ. Κένεντι, ο αντιπρόεδρος των ΗΠΑ Λίντον Μπ. Τζόνσον και ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ. Στιγμιότυπο από την επίσκεψη του πρωθυπουργού στις Ηνωμένες Πολιτείες (φωτ.: Ελληνικόν Φωτορεπορτάζ - Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής).

λα με την κατοχύρωση της ασφάλειας και τη δυναμική ένταξη της χώρας, στο πλαίσιο των νέων μορφών συνεργασίας που διαγράφονταν στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, η κυβέρνηση Καραμανλή απέβλεπε στην επίλυση του ανοιχτού εθνικού θέματος της Κύπρου.

Η δυσμενής τροπή που είχε το τελευταίο αυτό προσλάβει μετά την τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου και τα δραματικά γεγονότα της Κωνσταντινούπολης, τον Σεπτέμβριο του 1955, απαίτησαν την ανάληψη από την κυβέρνηση σύντονων ενεργειών με στόχο την αποκατάσταση της εθνικής αξιοπρέπειας και την προώθηση της ενωτικής επιδίωξης.

Η Ελλάδα αποδύθηκε σε μακρόχρονο σκληρό αγώνα προκειμένου να απαλλάξει την Κύπρο από το αποικιακό καθεστώς και, ταυτόχρονα, να εξουδετερώσει τις εντεινόμενες τουρκικές αξιώσεις για συγκυριαρχία ή διχοτόμηση της Μεγαλονήσου. Η ενίσχυση και η στενή συνεργασία με τους φορείς του απελευθερωτικού αγώνα, η σθεναρή προβολή των εθνικών δικαίων από το βήμα του ΟΗΕ, η αναζήτηση διπλωματικών ερεισμάτων προς κάθε κατεύθυνση, αποτέλεσαν τις σταθερές παραμέτρους της πολιτικής αυτής. Βαθμιαία, εντούτοις, η άκαρπη παράταση της ηρωικής αντίστασης των μαχητών της ΕΟΚΑ και η αναποτελεσματικότητα των Ηνωμένων Εθνών, συνυφάνθη με την επίταση του κινδύνου για τη

Βελιγράδι, 30 Ιουνίου 1960. Ο Κων. Καραμανλής συνομιλεί με τον Γιουγκοσλάβο πρόεδρο στρατάρχη Τίτο, κατά τη διάρκεια της τριήμερης ανεπίσημης επίσκεψής του στη γείτονα (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτερ - Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής).

Κάιρο, 17-21 Αυγούστου 1957. Από την επίσημη επίσκεψη του Κων. Καραμανλή στην Αίγυπτο, έπειτα από πρόσκληση του προέδρου Νάσερ. Στη φωτογραφία, ο Αιγύπτιος πρόεδρος απονέμει στον Έλληνα πρωθυπουργό κορυφαία τιμητική διάκριση (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής).

Παρίσι, 4 Μαρτίου 1963. Από την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στη γαλλική πρωτεύουσα: ο Έλληνας πρωθυπουργός συνομιλεί με τον Γάλλο ομόλογό του, Ζορζ Πομπιντού (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής).

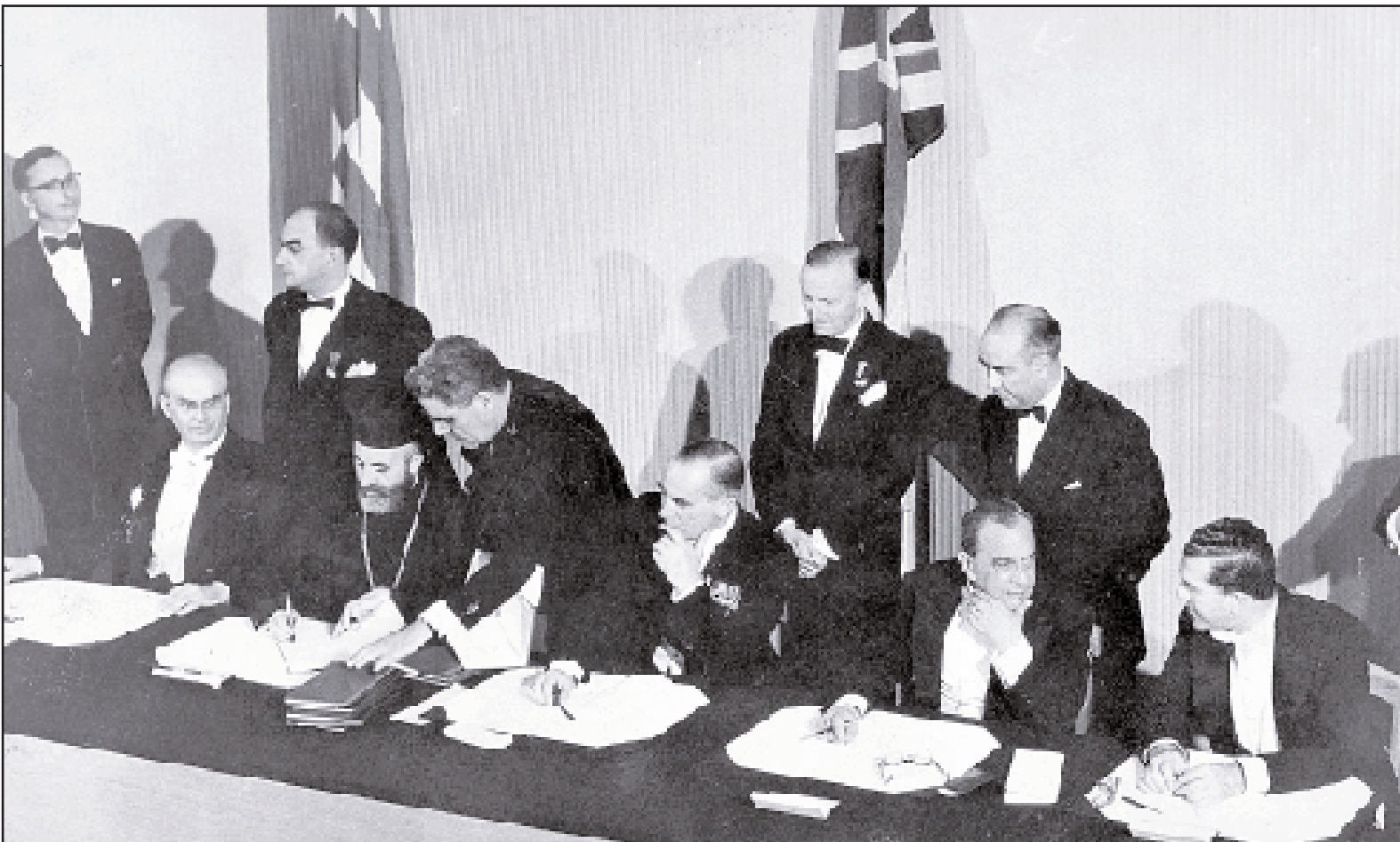

Αθήνα, Νοέμβριος 1960. Από την επίσκεψη του Βίλι Μπραντ (αριστερά), δημάρχου τότε του Δυτικού Βερολίνου και μετέπειτα καγκελαρίου της Ομοσπονδιακής Γερμανίας, στην ελληνική πρωτεύουσα. Πίσω από τον Κ. Καραμανλή, μόλις διακρινόμενος, ο Παν. Κανελλόπουλος (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής).

δυναμική επιβολή, από τη Μεγάλη Βρετανία και με τη συναίνεση της Τουρκίας, λύσεως που θα υποθήκευαν ανέκκλητα το εθνικό μέλλον της Κύπρου. Υπό τις συνθήκες αυτές, η αποδοχή της ανεξαρτησίας ως αναγκαστικής λύσης, αρχικά από τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, τον Σεπτέμβριο του 1958, αποτέλεσε την αφετηρία για την αναπροσαρμογή της τακτικής που είχε ως σταθερό γνώμονα την εμμονή στην αρχή της αυτοδιάθεσης.

Σε συνεργασία και με τη σύμφωνη γνώμη της κυπριακής ηγεσίας, η ελληνική κυβέρνηση θα στρέψει το διαπραγματευτικό διάλογο, από το ολισθηρό έδαφος των προτάσεων Μακμίλαν, στην αναζήτηση καθεστώτος «εγγυημένης ανεξαρτησίας» με κατοχυρωμένη την πρωτοκαθεδρία της πλειοψηφίας και τη συμμετοχή της μουσουλμανικής μειοψηφίας στη διαχείριση της εξουσίας. Με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, επιτεύχθηκε τον Φεβρουάριο του 1959, ύστερα από οκτώ αιώνες υποτελείας, η σύσταση ανεξάρτητου και κυρίαρχου κυπριακού κράτους. Σύμφωνα με την άποψη του Καραμανλή, και αυτή η εξασφάλιση της Ένωσης με την Ελλάδα θα ήταν σε μεταγενέστερο στάδιο εφικτή, αν η ελληνοκυπριακή ηγεσία ομαλοποιούσε τις σχέσεις της με την τουρκοκυπριακή μειονότητα και ευθυγράμμιζε την εξωτερική πολιτική της με εκείνη της Αθήνας.

Αν γίνει κατ' αρχήν αποδεκτό το αξίωμα ότι η ικανοποίηση των επιδιώξεων στο πεδίο της διπλωματίας αποτελεί συνάρτηση όχι μόνον της αγαθής προαίρεσης των εκάστοτε κυβερνήσεων αλλά και της κατάλληλης αξιοποίησης της μερίδας ισχύος που πράγματι διαθέτουν, γίνεται αμεσότερα καταληπτή η πολιτική του Καραμανλή και εξηγείται η πρώτη, πλατιά, έκτοτε, αναγνώριση του έργου που είχε επιτελέσει στο εσωτερικό της χώρας και, ταυτόχρονα, της θετικής συμμετοχής του στη διεθνή ζωή.

Λευκωσία, 16 Αυγούστου 1960. Η υπογραφή των τελικών κειμένων των συμφωνιών για την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, εκλεγμένος πρόεδρος της νεοσύστατης Δημοκρατίας, υπογράφει τα κείμενα, ενώ, αριστερά του, παρακολουθεί ο τελευταίος Βρετανός κυβερνήτης της Κύπρου, σερ Χιου Φουτ. Δεύτερος από δεξιά, ο Τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, δρ Φαζίλ Κιουτσούκ (φωτ.: Επίκαιρα).

Του Πέτρου Παπακωνσταντίνου

Οι συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου, γράφει στο βιβλίο του *Ανοχύρωτη Πολιτεία* ο εξ απορρήτων του Μακάριου και επί σειράν ετών πρεσβευτής της Κύπρου στην Αθήνα, Νίκος Κρασιδιώτης, «υπήρξαν το αποτέλεσμα σκληρής ανάγκης και η κατάληξη ενός διλημματος, μπροστά στο οποίο η βρετανική κυβέρνηση έθεσε τον κυπριακό λαό και την ηγεσία του: «Η τις συμφωνίες ή τη διχοτόμηση». Ο Μακάριος επέλεξε το μη χείρον. Στην εκφοβιστική αυτή λύση συνέβαλε ιδιαίτερα η κομμουνιστική φοβία της Αμερικής και η συνεχής εκ μέρους της προσπάθεια ρύθμισης του θέματος».

Η κυπριακή ανεξαρτησία προβάλλει εξαιρετική ναρκοθετημένη. Το συνταγματικό καθεστώς της νήσου, προϊόν των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου, όχι μόνο ενταφίασε τους πόθους των Ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα, αλλά και τους κατέστησε πολιτικά ισότιμους με τους Τουρκοκύπριους, που αντιστοιχούσαν μόλις στο 17% του πληθυσμού: Ελληνοκύπριος πρόεδρος, Τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος. Ελληνοκύπριος υπουργός Εξωτερικών, Τουρκοκύπριος υπουργός Αμυνας. Δύο ανεξάρτητα κοινοβούλια, το καθένα με δικαίωμα βέτο στη νομοθεσία. Ανάλογη «δυναρχία» σε όλους τους σημαντικούς θεσμούς, από τη Δικαιοσύνη έως την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ο οποίος ήδη έχει καταξιωθεί ως ηγετική μορφή του Κινήματος των Αδεσμευτών, θεωρεί από την πρώτη στιγμή το καθεστώς απλώς ως μεταβατικό στάδιο προς μια πραγματικά ενιαία και αδέ-

Ναρκοθετημένη ανεξαρτησία

σμευτη Κυπριακή Δημοκρατία. Σε αντίθεση με τους «Ενωτικούς» γύρω από τον στρατιωτικό αρχηγό της ΕΟΚΑ και έμπιστο του ελληνικού θρόνου, στρατηγό Γ. Γρίβα, οι οποίοι προσβλέπουν σε νατοϊκή λύση του Κυπριακού, φιλοδοξεί, εκμεταλλευόμενος τον αμερικανοσοβιετικό ανταγωνισμό, να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της νήσου. Κάτι που, βέβαια, προϋποθέτει την ανατροπή του υφιστάμενου συνταγματικού πλαισίου.

Στα τέλη του 1963, ο Αρχιεπίσκοπος κρίνει ότι οι συνθήκες είναι ευνοϊκές, θεωρώντας ότι η ρήξη του Κ. Καραμανλή με το παλάτι, στην Ελλάδα, και

η κρίση στην Τουρκία, με το πραξικόπημα των στρατιωτικών και τον απαγχονισμό του Μεντερές, του αφήνουν μεγαλύτερα περιθώρια πρωτοβουλιών.

Υστερα από τη σαρωτική νίκη του στις πρώτες προεδρικές εκλογές, τον Δεκέμβριο του 1959, ο Μακάριος, αν και βασιλόφρων, είχε κατορθώσει να ενώσει υπό την ηγεμονία του ευρύτατο φάσμα πολιτικών δυνάμεων – φιλελευθέρους,

σοσιαλιστές και κομμουνιστές. Η μόνη, ουσιαστικά, αντιπολιτευτική δύναμη, οι Ενωτικοί του Γρίβα, στις βουλευτικές εκλογές του 1960 δεν καταφέρνουν να κερδίσουν ούτε μία έδρα, ενώ οι Μακαριακοί εκλέγουν 30 αντιπροσώ-

πους και το συνεργαζόμενο με αυτούς ΑΚΕΛ, πέντε.

Ο Μακάριος προσπαθεί να ασφαλίσει τα νώτα του έναντι των Δυτικών, πριν ρίξει το γάντι στους Τουρκοκύπριους. Έτσι, πριν ενημερώσει οποιονδήποτε άλλον για τις προθέσεις του, στρέφεται προς τη Βρετανία, καθώς η Κύπρος παραμένει μέλος της Βρετανικής Κοινοπολιτείας. Ο ίδιος θα γράψει λίγους μήνες αργότερα, σε επιστολή του στον Γ. Παπανδρέου: «Κατά τον παρελθόντα Νοέμβριο (σ.σ.: του 1963) έλαβον (...) μήνυμα του υπουργού Κοινοπολιτειακών Σχέσεων κ. Ντάνκαν Σαντς ότι συνεφώνει προς την επιδιωκόμενη τροποποίηση ορισμένων συνταγματικών διατάξεων (...) Τα επακολουθήσαντα διέψευσαν, δυστυχώς, τας επί της βρετανικής κυβερνήσεως ελπίδας μου, της οποίας η εν προκειμένω στάσις ουδόλως υπήρξεν ειλικρινής».

Πραγματικά, στις 30 Νοεμβρίου του 1963, εκείνη τη μοιραία για την εξέλιξη

Από την Κυπριακή Δημοκρατία στην κυπριακή περιπλοκή

Νέα Υόρκη, 24 Αυγούστου 1960. Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ κάνει ομόφωνα αποδεκτό το αίτημα εισδοχής της νεοσύστατης Κυπριακής Δημοκρατίας στα Ηνωμένα Έθνη (Αρχειο «Κ»).

του Κυπριακού ημέρα, ο Μακάριος επέδιδε στον αντιπρόεδρο Κιουτσούκ μνημόνιο για την αναθεώρηση του κυπριακού Συντάγματος. Συνισταμένη των προτάσεων του ήταν η κατάργηση της ξεχωριστής πλειοψηφίας (Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων) για την ψήφιση των νόμων του κράτους, η άρση του βέτο του προέδρου και του αντιπροέδρου στις κυβερνητικές αποφάσεις και η αποκατάσταση πραγματικά ενιαίων δημοτικών αρχών.

Η κίνηση αυτή εκλαμβάνεται ως casus belli από τους Τουρκοκύπριους και την Αγκυρα. Την επομένη, 1η Δεκεμβρίου, ο πρόεδρος της τουρκοκυπριακής Βουλής, Ραούφ Ντενκτάς, μεταβαίνει εσπευσμένα στο Λονδίνο. Η Βρετανία ανακρούει πρύμναν και ενθαρρύνει τους Τουρκοκύπριους να κρατήσουν αδιάλλακτη στάση. Έτσι, στις 3 Δεκεμβρίου ο Κιουτσούκ δίνει κατηγορηματικά αρνητική απάντηση στις προτάσεις του Αρχιεπισκόπου, ενώ στις 16 του μηνός πραγματοποιεί ανστηρό διάβημα στο προεδρικό μέγαρο ο Τούρκος πρεσβευτής στη Λευκωσία. Στο μεταξύ, ο υπουργός Εξωτερικών της Κύπρου, Σπύρος Κυπριανού, έχει μεταβεί στην Αθήνα για επείγουσες διαβουλεύσεις με τον Γ. Παπανδρέου. Η ατμόσφαιρα στο νησί βρίσκεται στο όριο της ανάφλεξης.

Η δολοφονία μιας Τουρκοκύπριας στη Λευκωσία, τη νύχτα της 20ής Δεκεμβρίου, πυροδοτεί το ξέσπασμα αιματηρών συγκρούσεων μεταξύ των δύο κοινοτήτων, που διαρκούν ένα δεκαήμερο. Στη Λευκωσία οι Τουρκοκύπριοι δημιουργούν μια γραμμή άμυνας γύρω από την παλιά πόλη και προσβάλλουν ελληνικούς θυλάκους. Από τα «ματωμένα Χριστούγεννα» του 1963 η κυπριακή πρωτεύουσα είναι ουσιαστικά διχοτομημένη, γεγονός που επισημαίνεται στις 29 Δεκεμβρίου: η συμφωνία κατάπαυσης του πυρός χωρίζει τον ελληνοκυπριακό από τον τουρκοκυπριακό τομέα της πόλης με μια «πράσινη γραμμή». Είχαν προηγηθεί η εμφάνιση τουρκοικών πολεμικών σκαφών στις κυπριακές ακτές και η απειλή εισβολής, που αποσοβήθηκε ύστερα από παρεμβάσεις του Λίντον Τζόνσον και του Νικήτα Χρουστσόφ.

Η προσπάθεια για ενιαία και ανεξάρτητη Κύπρο καταλήγει να δημιουργήσει μια διχοτομική κατάσταση και να παρασύρει το Κυπριακό σε νατοϊκή τροχιά. Η θλιβερή πραγματικότητα αποτυπώνεται με την «Πενταμερή Διάσκεψη», που συγκαλείται στις 15 Ιανουαρίου στο Λονδίνο, ύστερα από ασφυκτικές πιέσεις των Αμερικανών και των Αγγλων. Συμμετέχουν, πλην των τριών εγγυητριών δυνάμεων (Βρετανία, Ελλάδα, Τουρκία), εκπρόσωποι της Ελληνοκυπριακής και της Τουρκοκυπριακής κοινότητας, όχι όμως και της Κυπριακής Δημοκρατίας, που, ωστόσο, εξακολουθεί να αποτελεί, τουλάχιστον τύπος, κυρίαρχο κράτος-μέλος του ΟΗΕ.

Στη διάσκεψη, οι Ελληνοκύπριοι δέχονται καταϊγισμό πιέσεων να αποδεχθούν είτε την πρόταση Σανς για ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ, με ταυτόχρονη επιβολή ενός έντονα διχοτομ-

κού συνταγματικού πλαισίου, είτε την πρόταση του Αμερικανού υφυπουργού Τζορτζ Μπολ, που προβλέπει την αποστολή νατοϊκής ειρηνευτικής δύναμης στη νήσο και την έναρξη συνομιλιών υπό την αιγίδα της Συμμαχίας. Τις προτάσεις αποδέχονται ασμένως η Αγκυρα και οι Τουρκοκύπριοι, ενώ σ' αυτή την κατεύθυνση κλίνει και η μεταβατική, υπό τον Ι. Παρασκευόπουλο, κυβέρνηση των Αθηνών (στην πραγματικότητα το παλάτι, καθώς η χώρα βρίσκεται σε προεκλογική περίοδο). Τις απορρίπτει ωστόσο κατηγορηματικά ο Μακάριος, επικουρούμενος και από τη Σοβιετική Ένωση, η οποία δηλώνει ότι δεν θα μείνει απαθής εάν επιχειρηθεί η μετατροπή της Κύπρου σε «αβύθιστο αεροπλανοφόρο του ΝΑΤΟ».

Τελικά, το χειρότερο αποτρέπεται και στις 4 Μαρτίου αποφασίζεται η αποστολή ειρηνευτικής δύναμης όχι από το ΝΑΤΟ αλλά από τον ΟΗΕ. Τα πράγματα περιπλέκονται όταν, την επομένη, οι Τουρκοκύπριοι κινούνται στρατιωτικά με στόχο να επεκτείνουν τον θύλακο της Λευκωσίας μέχρι την Κηρύνεια, ώστε να διασφαλίσουν ένα στρατηγικής σημασίας προγεφύρωμα εν όψει μελλοντικών επεμβατικών σχεδίων του τουρκοικού στρατού. Δύο ημέρες αργότερα σημειώνονται αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων στην Πάφο, ενώ στις 16 του μηνός η τουρκοική Εθνοσυνέλευση εξουσιοδοτεί την κυβέρνηση του Ισμέτ Ινονού να επέμβει στρατιωτικά στην Κύπρο όποτε το κρίνει αναγκαίο.

Η νέα πραγματικότητα στην Κύπρο θέτει ενώπιον ιστορικών διλημάτων την κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου, ο οποίος έχει εν τω μεταξύ θριαμβεύσει στις βουλευτικές εκλογές της 16ης Φεβρουαρίου 1964. Όπως και όλοι οι προκάτοχοί του, δυσφορεί έντονα με τις μονομερείς πρωτοβουλίες του Μακαρίου, όμως, δεν εννοεί να αφήσει την Κύπρο απροστάτευτη. Στις 11 Απριλίου, σε εμπιστευτική συνάντηση Μακαρίου-Παπανδρέου στο Καστρί, συναποφασίζεται η μυστική αποστολή ελληνικής μεραρχίας με βαρύ εξοπλισμό στη νήσο. Η υλοποίηση της απόφασης προχωρεί με ταχύτατους ρυθμούς, ανατρέποντας άρδην τους στρατιωτικούς συσχετισμούς δύναμης και ενισχύοντας τη διαπραγματευτική θέση της ελληνοκυπριακής πλευράς.

Με την απειλή της ένοπλης σύρραξης μεταξύ δύο χωρών-μελών του ΝΑΤΟ, οι Αμερικανοί κινούνται ταχύτατα. Ο πρόεδρος Τζόνσον πείθει τους πρωθυπουργούς των δύο ανήσυχων γειτόνων να επισκεφθούν την Ουάσινγκτον στα τέλη Ιουνίου, για διαπραγματεύσεις. Αλλά ο Έλληνας πρωθυπουργός αρνείται να συναντηθεί με τον Ινονού, αρκούμενος σε διμερείς συνομιλίες με τους Αμερικανούς. Το μόνο που δέχεται ο Γ. Παπανδρέου (ο οποίος συνοδεύεται και από τον γιο του, αναπληρωτή υπουργό Συντονισμού, Ανδρέα Παπανδρέου) είναι να αρχίσει ένας γύρος διαπραγματεύσεων υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, με τη μεσολάβηση του πρώην υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ, Ντιν Ατσεσον.

Ο Αμερικανός μεσολαβητής παρου-

σιάζει, στις αρχές Ιουλίου, δύο σχέδια. Και τα δύο κάνουν λόγο για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, με σοβαρά ανταλλάγματα στην Τουρκία — αν και στην πραγματικότητα πρόκειται για εναλλακτικές μορφές νατοϊκής διχοτόμησης της νήσου. Το πρώτο προβλέπει την παραχώρηση στην Τουρκία της χερσονήσου της Καρπασίας, που θα μετατραπεί σε στρατιωτική βάση της Αγκυρας με μεγάλες δυνάμεις στρατού ξηράς, ναυτικού και αεροπορίας, ενώ ταυτόχρονα εκχωρούνται στην Τουρκία μία σειρά καντονίων, όπου οι Τουρκοκύπριοι υπερεπάρουν δημογραφικά. Το δεύτερο σχέδιο κάνει λόγο για «εκμίσθωση» της Καρπασίας στην Τουρκία για περίοδο 50 χρόνων, ενώ μειώνει εδαφικά και τον τουρκοικό τομέα της Κύπρου.

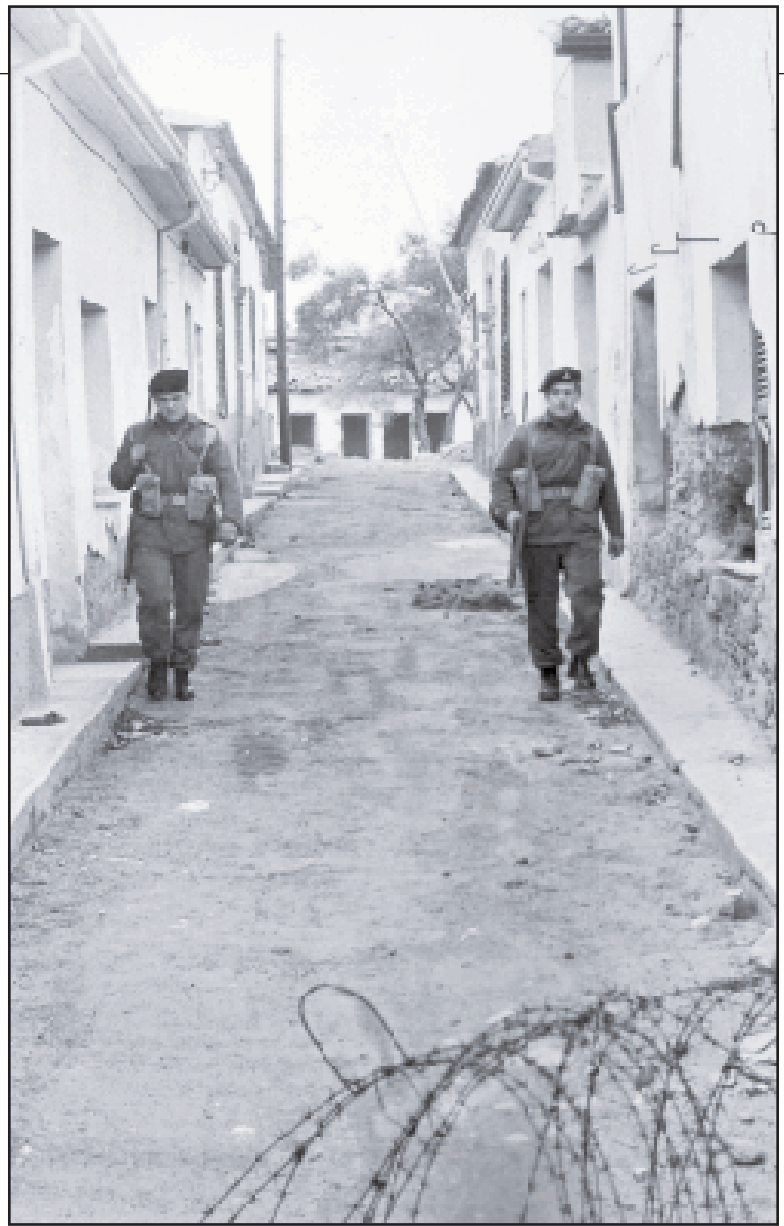
Η Τουρκία τάσσεται υπέρ του πρώτου σχεδίου, η Ελλάδα υποστηρίζει το δεύτερο. «Μας προσφέρουν μία πολυκατοικία έναντι αντιπαροχής ενός διαμερίσματος», είναι η χαρακτηριστική έκφραση του Γ. Παπανδρέου, ο οποίος δεν θέλει να πάει χαμένο αυτό που θεωρεί την τελευταία ίσως ευκαιρία για επωφελή επίλυση του Κυπριακού. Ωστόσο, ο Μακάριος τάσσεται κατηγορηματικά αντίθετος και με τα δύο σχέδια Ατσεσον. Στις 7 Αυγούστου, οι Ελληνοκύπριοι καταλαμβάνουν το ύψωμα του Λωρόβουνου και ετοιμάζονται να εισβάλουν στα Κόκκινα. Την επομένη, τουρκοικά αεροπλάνα βομβαρδίζουν

την Πάφο και την Τυλληρία, ενώ τουρκοικά πολεμικά πλοία εμφανίζονται στα ανοιχτά των κυπριακών ακτών. Ποτέ πριν, το ενδεχόμενο μιας τουρκοικής εισβολής δεν ήταν τόσο άμεσο.

Ο Μακάριος στρέφεται ανοιχτά προς τη Μόσχα, και, στις 10 Αυγούστου, ο Νικήτα Χρουστσόφ διαμηνύει στον Ινονού ότι αν αποτολμήσει πολεμικό τυχοδιωκτισμό θα βρει την ΕΣΣΔ αντιμέτωπη.

Η παρέμβαση της σοβιετικής διπλωματίας αποσοβεί την επαπειλούμενη τουρκοική εισβολή, αλλά η στάση του Μακαρίου οδηγεί σε νεκρό σημείο τις ήδη ψυχρές σχέσεις του με την Αθήνα. Ο Γ. Παπανδρέου καλεί στην Αθήνα τον στρατηγό Γρίβα και τον πείθει να εργασθεί για την αποδοχή του σχεδίου Ατσεσον. Στο μεταξύ οι Αμερικανοί, ανήσυχτοι από τον κίνδυνο να μετατραπεί η Κύπρος σε «Κούβα της Ανατολικής Μεσογείου», πιέζουν τον Έλληνα πρωθυπουργό, μέσω του πρεσβευτή τους, Χ. Λαμπούις, να προχωρήσει σε πραξικοπηματική «Ένωση», στη λογική του σχεδίου Ατσεσον, που, βέβαια, προϋποθέτει τον επίσης πραξικοπηματικό παραμερισμό του Μακαρίου. Ο Γ. Παπανδρέου δεν αποτολμά αυτή τη λύση, όμως, το εθνικό μέτωπο έχει υποστεί ανεπανόρθωτο ρήγμα.

Πάντως, το ειδύλλιο Λευκωσίας-Μόσχας δεν θα κρατήσει πολύ. Η νέα, υπό τον Λεονίντ Μπρέζνιεφ, σοβιετική ηγεσία αποφασίζει να

Λευκωσία, 1964. Βρετανική περίπολος στην «πράσινη γραμμή» ανάμεσα στις δύο κοινότητες της κυπριακής πρωτεύουσας (φωτ.: Camera Press).

Αθήνα, Μάρτιος 1964. Από την επίσκεψη του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στην πρωθυπουργική κατοικία, στο Καστρί. Από αριστερά, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, Γ. Παπανδρέου, ο Έλληνας υπουργός Εθνικής Αμυνας Πέτρος Γαρουφαλιάς, ο Μακάριος, ο Κύπριος υπουργός Εξωτερικών Σπύρος Κυπριανού, ο Γ. Γρίβας και ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Σταύρος Κωστόπουλος (φωτ.: Αφοί Φλώρου).

εξισορροπήσει την πολιτική της. Στις 21 Ιανουαρίου του 1965, ο Σοβιετικός υπουργός Εξωτερικών, Αντρέι Γκρομίκο, δηλώνει ότι η χώρα του τάσσεται εναντίον μιας μελλοντικής ένωσης Ελλάδας-Κύπρου και υπέρ της λύσης του Κυπριακού στο πλαίσιο μιας κοινοτικής ομοσπονδίας, μία θέση πολύ κοντά στην επίσημη πολιτική της Αγκυρας.

Η ανατροπή του Γ. Παπανδρέου το 1965 επιδεινώνει ραγδαία τις ήδη προβληματικές σχέσεις του Μακαρίου με το εθνικό κέντρο. Προς την ίδια κατεύθυνση δρα και η βαθιά προσωπική αντιπάθεια του πρωθυπουργού Στέφανου Στεφανόπουλου προς τον Μακάριο. Χαρακτηριστικό εξάλλου είναι και ένα απόσπασμα της εφημερίδας «Ελευθερία», που θεωρείται προσωπικό όργανο του Κων. Μητσotάκη: «Δεν διαθέτει πλέον ο Αρχιεπίσκοπος περιθώρια συνεχίσεως των κουτοπόνηρων ελιγμών, οι οποίοι απέληξαν εκεί όπου απέληξαν... Εάν αντιθέτως επιδοκιμάζει την επιδίωξιν να καταστεί η μαρτυρική Κύπρος η πόρνη της Εγγύς Ανατολής, ριπτομένη στέ μεν εις τας ρωσικάς, στέ δε εις τας βρετανικάς αγκάλας... τότε δεν χρειάζεται η Ελλάς ως προαγωγός εις την οδόν της απωλείας. Ας προχωρήσουν μόνοι!»

Το ενδεχόμενο ανατροπής του Μακαρίου με ενθάρρυνση των Αθηνών, θα εγγραφεί, κανονικά πλέον, στην ημερήσια διάταξη, μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου του 1967.

1962, 20 Ιανουαρίου. Ο Γ. Παπανδρέου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Στέφανος Στεφανόπουλος στα έδρανα της αντιπολίτευσης στη Βουλή, όπου μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου 1961 η Ένωση Κέντρου διέθετε 100 βουλευτές (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτερ).

Η Ένωση Κέντρου

Του Θανάση Διαμαντόπουλου

Καθηγητή, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Στο συλλογικό ιστορικό ασυνείδητο των περισσότερων ευρωπαϊκών λαών, του ελληνικού οπωσδήποτε περιλαμβανομένου, οι αρχές της δεκαετίας του '60 συνδέονται με τη μετάβαση από την περίοδο της μεταπολεμικής ανέχειας και στέρεσης σε μια επόμενη φάση σχετικής ευμάρειας, ανοχής και άνεσης, η οποία κατά κανόνα είχε εμφανή πολιτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά παρακολούθημα. Στη χώρα μας ειδικότερα, χαρακτηριστικό είναι, ακόμη και σε συμβολικό επίπεδο, ότι το 1961, χρονιά συγκρότησης της Ένωσης Κέντρου, ο αστικός πληθυσμός εξισώθηκε με τον αγροτικό: 43,3% και 43,8% αντίστοιχα, έναντι 12,9% του ημιαστικού. Για πρώτη φορά, από το τέλος του Εμφυλίου, ακόμη, την ίδια αυτή χρονιά ο ρυθμός αύξησης της αμοιβής εργασίας άρχισε να ξεπερνάει το ρυθμό αύξησης του κατά κεφαλήν βιομηχανικού προϊόντος. Για πρώτη φορά, επίσης, το βιομηχανικής προέλευσης ακαθάριστο εθνικό προϊόν ξεπερνάει το αντίστοιχο προϊόν αγροτικής προέλευσης. Η αξία των εισαγόμενων επενδυτικών προϊόντων υπερβαίνει αυτή των εισ-

αγόμενων βιομηχανικών καταναλωτικών αγαθών. Η εισαγωγή, ταυτόχρονα, επενδυόμενων ξένων κεφαλαίων με βάση το ν. 2276/53, κυρίως από το 1962, επιταχύνεται εντυπωσιακά. Εργασιακοί όροι, συνακόλουθα, κοινωνικές προσδοκίες, νοοτροπίες και καταναλωτικά πρότυπα εξελίσσονται ανάλογα. Τα διατιθέμενα Ι.Χ. και οι ηλεκτρικές συσκευές, χαρακτηριστικά, κυριολεκτικά πολλαπλασιάζονται. Και, κυρίως, δημιουργείται μια νέα μεσαία τάξη επιτηδευματιών και ελεύθερων επαγγελματιών – από μικροβιομήχανους και εργολάβους κατασκευαστές πολυκατοικιών μέχρι δασάδες – περίπου ανεξάρτητων από το «κράτος της Δεξιάς». Το κυριότερο πολιτικό αποτέλεσμα, λοιπόν, των κοινωνικοοικονομικών αυτών αναδιαρθρώσεων του τέλους της δεκαετίας του '50 και των αρχών της δεκαετίας του '60 ήταν η αξίωση ενός σταδιακά αστικοποιούμενου λαού με ανερχόμενο βιοτικό επίπεδο να διεκδικεί τις πολιτικές του ελευθερίες και να απαλλαγεί από το ασφυκτικό πολιτικό πλαίσιο της πρώτης μετεμφυλιακής περιόδου, εγγυητής και διαχειριστής του οποίου θεωρείτο ακριβώς αυτό το «κράτος της Δεξιάς».

Εύλογα, επομένως, θα μπορούσε κανείς να δει την ίδρυση της Ένωσης Κέντρου, που ορισμένοι υπεραισιόδοξοι θεώρησαν ότι «επαναστατικοποίησε» τα πολιτικά δε-

δομένα της εποχής, ως μια αντίδραση προσαρμογής του πολιτικού συστήματος στο νέο κοινωνικό και ιδεολογικό περιβάλλον. Συστηματικότερη, ωστόσο, θεώρηση των πραγμάτων πείθει ότι η συγκρότηση του νέου κόμματος (θεωρητικά κόμματος εξουσίας από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας του) ευνοήθηκε και από καθαρά πολιτικά ακόμη και συγκυριακά δεδομένα, τα οποία προκύπτουν ανάγλυφα, εφόσον παρουσιαστεί το έως τότε υφιστάμενο –μετεμφυλιακό– κυρίαρχο πολιτικό πλαίσιο. Ειδικότερα:

Η, έως τη συγκρότηση της Ε.Κ., μετεμφυλιακή περίοδος προσδιορίζεται από το ψυχροπολεμικό κλίμα, που επιβίωνε, και από τη συνακόλουθη διατήρηση των «θεσμικών υπολειμμάτων» του Εμφυλίου Πολέμου, που καθιστούσε το ελληνικό πολιτικό σύστημα της εποχής εποπτευόμενη ή ακρωτηριασμένη δημοκρατία. Η ρευστότητα, εξάλλου και η γενικευμένη αμφισβήτηση του θεσμικού πλαισίου διεξαγωγής της πάλης για την εξουσία, καθώς και η ατελής νομομοποίηση της μοναρχικής μορφής του καθεστώτος, που είχε ως αποτέλεσμα την ανασφάλεια και την αμυντική στάση του –πολιτικά ισχυρού, ωστόσο, και θεωρούμενου ως εγγυητή του μετεμφυλιακού στάτους κβο– εστεμμένου ρυθμιστή του πολιτεύματος. Όλα αυτά τα στοιχεία ασφαλώς και περιόριζαν την αρτίωση του

δημοκρατικού πολιτεύματος. Και προσδιόριζαν το βασικό χαρακτηριστικό του, την ουσιαστική ανυπαρξία δυνατότητας κυβερνητικής εναλλαγής. Την αδυναμία, δηλαδή, σταθερής ανάληψης της διακυβέρνησης της χώρας –πολλώ μάλλον δε της πραγματικής εξουσίας– από πολιτικό χώρο άλλον πλην του συγκροτούντος τη σκληροπυρηνική πτέρυγα των νικητών του Εμφυλίου, έστω και αν στις αρχές της δεκαετίας του '50 σχηματίστηκαν και κάποιες εξαιρετικά βραχύβιες κυβερνήσεις συνασπισμού βενιζελογενών κομμάτων, οι οποίες και εύθραυστες ήταν, και, ως οιοσεί εποπτευόμενες, ουσιαστικά περιορίζονταν ως προς τα πραγματικά εξουσιαστικά τους περιθώρια, αλλά και εκκυριαχύνοντο από τα κόμματα της δεξιάς πτέρυγας του χώρου. Αυτή, λοιπόν, η «αναπηρία» του πολιτικού μας συστήματος, αφενός μεν προσδιόριζε και προσδιορίζονταν από τη δομή του μετεμφυλιακού κομματικού συστήματος, την παρεμβατική δυνατότητα στο δημόσιο βίο της χώρας εξωθεσμικών παραγόντων κ.λπ., αφετέρου δε έκανε ακόμη και τμήματα του κεντρικού χώρου να διεκδικούν την πολιτική τους νομομοποίηση, μόνο ως φωνές πολιτικού κατευνασμού της σκληρής πτέρυγας των νικητών του Εμφυλίου, όχι όμως ως πραγματικές εναλλακτικές κυβερνητικές προτάσεις.

Ιανουάριος 1962. Ο Κων. Καραμανλής και ο Παν. Κανελλόπουλος στα κυβερνητικά έδρανα. Ο αντιπρόεδρος του κυβερνώντος κόμματος αγορεύει, κατά τη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή της πρότασης δυσπιστίας που κατέθεταν εναντίον της κυβέρνησης η Ένωση Κέντρου και η ΕΔΑ, υποστηρίζοντας ότι προήλθε από εκλογές «βίας και νοθείας» (φωτ.: Ενωσις).

Η απουσία, συνακόλουθα, της συνεκτικής δυναμικής που θα μπορούσε να δημιουργήσει η προοπτική της εξουσίας επέτεινε τις προσωπικές αντιπαράθεσεις των υποψήφιων ηγετών του βενιζελογενούς κεντρικού χώρου (πρώτιστα του Γ. Παπανδρέου και του Σ. Βενιζέλου), οι οποίες, στο πλαίσιο ενός αυτοδιεφυμένου φαύλου κύκλου, απομάκρυναν ακόμη περισσότερο κάθε εξουσιαστική προοπτική. Προσωπικές πιρξίες, ατομικές στρατηγικές, διαθέσεις αλληλοϊπονόμευσης, μνήμες παλιών συγκρούσεων, διαφορετικές φιλοσοφίες αντιμετώπισης των ηττημένων του Εμφυλίου και αντίθετες απόψεις ως προς την καταλληλότερη στρατηγική πρόσβασης στην εξουσία (κυρίως: με ή χωρίς συμβιβασμό με τη «Δεξιά») ασφαλώς και διευρύναν τις ενδοπαρταξιακές διαίρεσεις της «μη αριστερής αντιδεξιάς». Εύλογα, επομένως, έφτασε στιγμή στις αρχές της δεκαετίας του '60 που, στο μεταξύ της Δεξιάς και της Αριστεράς πολιτικό χώρο –οι οποίες Δεξιά και Αριστερά, σημειωτέον, είχαν κατακτήσει την κομματική τους ενότητα εδώ και μία τουλάχιστον δεκαετία– εκινείτο περίπου μια δεκάδα λιλιπούτειων και αλληλομοσούμενων κομματιδίων του Κέντρου με μονοψήφιο το καθένα αριθμό βουλευτών. Και χωρίς εμφανή, τουλάχιστον, προοπτική συνένωσης.

Ξαφνικά, όμως, από την αρχή του 1961 παρουσιάζεται μια έντονη κινητικότητα στο χώρο και μια εκπληκτική επιτάχυνση των εξελίξεων. Στις 11 Φεβρουαρίου βουλευτές προερχόμενοι από 4 σχήματα –το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα του Γ. Παπανδρέου, τη Νέα Πολιτική Κίνηση (στην οποία μετείχε πλέον και ο Κ. Μητσοτάκης), το Κόμμα Αγροτών και Εργαζομένων του Μπαλτατζή και τους Ανεξάρτητους Φιλελεύθερους της Βορείου Ελλάδας– συμπτύσσαν το Δημοκρατικό Κέντρο Αγροτική Φιλελεύθερη Ένωση, υπό την προεδρία του Γ. Παπανδρέου, ο οποίος, σύμφωνα με την ιδρυτική διακήρυξη του κόμματος προβλεπόταν ότι «θα περιβάλλεται υπό πολιτικού συμβουλίου αποφασιστικής αρμοδιότητας». Με 21 συ-

νολικά βουλευτές, το αρτισύστατο κόμμα γίνεται εξαρχής το μεγαλύτερο της κεντρικής αντιπολίτευσης, κάτι που, με δεδομένη τη μακροχρόνια «άσπονδη φιλία» του προς τον Παπανδρέου, προκαλεί την άμεση αντίδραση του Σ. Βενιζέλου. Αυτός, στην προσπάθειά του να προκαλέσει αντίρροπη ενωτική δυναμική, προσφέρει την ηγεσία του Κόμματος των Φιλελευθέρων –ή άλλων ευρύτερων σχημάτων στα οποία αυτό μετέχει– διαδοχικά στον ηγέτη της ΕΟΚΑ στρατηγό Γ. Γρίβα, στον Σπ. Μαρκεζίνη και στον Ηλ. Τσιριμώκο, χωρίς ωστόσο κανένα από τα εγχειρήματα αυτά να ευοδωθεί μέχρι τέλους. Τελικά, αφού και ο ΕΑΜογενής κεντροαριστερός Τσιριμώκος αποφάσισε να συνεργαστεί με τον (κομμουνιστοφάγο) Παπανδρέου, ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να ακολουθήσει και αυτός, όπως επίσης και οι Στ. Στεφανόπουλος, Θ. Τουρκοβασίλης και Π. Κατσώτας, με αποτέλεσμα στις 20.9.1961 να συγκροτηθεί η Ένωση Κέντρου από όλα σχεδόν –πλην του Μαρκεζίνη– τα εκτός ΕΡΕ και ΕΔΑ υφιστάμενα κομματικά σχήματα, καθώς και αρκετούς επώνυμους ανεξάρτητους.

Οι πολιτικοί λόγοι οι οποίοι, πέραν της προαναφερθείσης κοινωνικής δυναμικής και της ωρίμανσης του λαϊκού αιτήματος

για ολοκλήρωση της Δημοκρατίας, επέφεραν αυτό το μέχρι πριν από ελάχιστους μήνες αδιανόητο αποτέλεσμα είναι αρχετά διαφανείς: κατ' αρχάς η παρατεταμένη εκτός εξουσίας παραμονή της παράταξης ασφαλώς και καθιστούσε για τους κομματάρχες και τους παράγοντες του Κέντρου την κομματική τους ενοποίηση –και άρα, την επανανομοποίησή τους ως φερέγγυο διεκδικητή της εξουσίας, δηλαδή ως

Ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΕΔΑ –η οποία διέθετε 24 έδρες στη Βουλή– αγορεύει κατά τη διάρκεια της πρότασης δυσπιστίας εναντίον της κυβέρνησης της ΕΡΕ, τον Ιανουάριο του 1962 (φωτ.: Greca – foto Press).

δυναμεία διανομήσιμα παροχών– όρο για την πολιτική επιβίωση. Ιδιαίτερα σε ένα «ρουσφετοσυντηρούμενο» πολιτικό σύστημα σαν το ελληνικό. Το σοκ, κατά δεύτερο λόγο, που προκάλεσε η εκλογική εκτίναξη της κομμουνιστογενούς Αριστεράς στις εκλογές του 1958 έκανε, ακόμη, και κάποιους από τους πιο συντηρητικούς εκφραστές του μετεμφυλιακού κατεστημένου να

ευνοϊκά για ένα σοβαρό φιλελεύθερο πολιτικό εγχείρημα θα μπορούσε να θεωρηθεί πως επέδρασε και το κλίμα που δημιουργήσε διεθνώς στο δυτικό κόσμο η άνοδος του κενεντισμού.

Παράλληλα, με το δεδομένο βέβαια πως το κυρίαρχο αίτημα της εποχής για αξιοκρατία δεν ευνοούσε τον «αχθοφόρο μεγάλου ονόματος» Σοφοκλή Βενιζέλο, η επιλογή ως αρχηγού του Γ. Παπανδρέου –ουσιαστικά προβλέπετο ότι το κόμμα θα διοικείτο από οκταμελή επιτροπή, της οποίας θα προήδρευε ο Αχαιός ηγέτης– ασφαλώς και διευκολύνθηκε από την ηλικία του, το μαχητικό του ταμπεραμέντο και τη ρητορική του δεινότητα. Και τότε, όμως, και αργότερα, ελέγχθη πως στην επιλογή αυτή ρόλο έπαιξε και η προσπάθεια αποτροπής της συνεργασίας του παλαίμαχου φιλελεύθερου πολιτικού με τον Καραμανλή, με τον οποίο ήταν ευρέως γνωστό ότι ο Παπανδρέου έως τότε ερωτοτροπούσε πολιτικά.

Η φυσιολογία του νέου χώρου

Η συγκρότηση ενός νέου μεγάλου κόμματος –θεωρητικά κόμματος εξουσίας– πολύ απείχε, ωστόσο, από του να μετατρέψει το πολιτικό σύστημα που προσδιοριζόταν από την ηγεμονία της Δεξιάς σε ένα βρετανικού τύπου ισορροπημένο δικομματισμό, όπου η κυβερνητική εναλλαγή μπορούσε να συντελεστεί χωρίς δυσκολίες και παρενέργειες.

Η ιδιαίτερα περιορισμένη, δε, δυνατότητα πραγμάτωσης πολιτικής υπέρβασης ή τομής από την Ε.Κ. προσδιορίστηκε, επίσης, και από την ίδια την –εν πολλοίς εξαρτώμενη, βέβαια, από τους προαναφερόμενους παράγοντες– δομή και φυσιολογία του κόμματος αυτού.

Προϊόν, όπως προαναφέρθηκε, της ανάγκης για δημιουργία αξιόπιστης ενδοαστικής εναλλακτικής κυβερνητικής λύσης (την οποία, όμως, αισθανόταν μόνον ένα τμήμα και όχι το σύνολο του μετεμφυλιακού πολιτικού κατεστημένου). Προϊόν ταυτόχρονα της εύλογης επιθυμίας των εκτός ΕΡΕ παραδοσιακών πολιτικών παραγόντων να βρουν πρόσβαση προς το «μάννα» της εξουσίας, έστω και καταπνίγοντας τις προσωπικές τους ηγετικές φιλοδοξίες... Γέννημα, συνακόλουθα, του εύθραυστου συμβιβασμού τους και όχι κάποιας πρωτοβουλίας της βάσης –έστω και αν υπήρχε κοινωνική διαθεσιμότητα– ή μίας συνειδητής ιδεολογικής σύγκλισης... Χώρος συστέγασης, επομένως, πολιτικών τους οποίους αλληλοπροσέγγισε ο αντικαραμανλισμός τους, μάλλον, παρά κάποια θετικά προσδιορισμένη ιδεολογική συγγένεια... Το κόμμα αυτό, «κόμμα αρχηγών», αφού στη συγκρότησή του είχαν μετέσχει 12 προσωπικότητες που είχαν διατελέσει πρόεδροι ή κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποι κομμάτων, κουβαλούσε όλες τις αδυναμίες των όρων και των στόχων της συγκροτήσής του. Με ανύπαρκτη ιδεολογική ενότητα –εφόσον στους κόλπους του περιλαμβάνονταν από σοσιαλδημοκράτες (κεντρο)αριστεροί έως δυσασετημένοι και θεσιθήρες (ακρο)δεξιόι– με μηδενική ουσιαστικά ψυχική αλληλεγγύη μεταξύ των αλληλοπρόβλεπόμενων στελεχών του, με χαλαρή οργανωτική συνοχή και μη αποκρυσταλλωμένους πολιτικούς στόχους, έδινε περισσότερο την εικόνα ευκαιριακού και καιροσκοπικού συνασπισμού πολιτικών προυχόντων, παρά ενιαίου συλλογικού υποκειμένου με σαφές και ανανεωτικό σχέδιο πολιτικής παρέμβασης. Η συλ-

λογική ηγεσία που προβλεπόταν ήδη στην ιδρυτική του πράξη και η χαλαρή έως ανύπαρκτη οργανωτική του συγκρότηση – ακόμη και η φυσιογνωμία του νέου σχήματος, εάν δηλαδή επρόκειτο για ενιαίο κόμμα ή για κομματικό συνασπισμό, δεν είχε αποσαφηνισθεί επί αρχετού διάστημα μετά την ίδρυσή του, με αποτέλεσμα στελέχη του, όπως ο Τσιριμώκος ή ο Παπαπολίτης να αυτοπαρουσιάζονται ως «συνεργαζόμενοι αρχηγοί» – εν πολλοίς προδιέγραφαν την πορεία του.

Ουσιαστικά, κάτω από το κέλυφος του ενιαίου κόμματος, η Ε.Κ. υπέκρυπτε μια «χαλαρή συνομοσπονδία», έναν άτυπο συνασπισμό κομμάτων χωρίς ενιαία δομή ή επεξεργασμένη κοινή πολιτική φιλοσοφία. Στην πραγματικότητα, το όλο πολιτικό σύστημα μετά τη συγκρότησή της, παρά τη φαινομενικά δικομματική μορφή του, εξακολουθεί να λειτουργεί εν πολλοίς σαν ευρύς πολυκομματισμός. Θα μπορούσε, δε, να χαρακτηριστεί ως «νόθος δικομματισμός», κομματική δομή και πραγματικότητα που δεν απέκλειε, βέβαια, εξωθεσμικές παρεμβάσεις. Ή και πολιτικές λαθροχειρίες, ακόμη, οι οποίες δεν προέρχονταν, όμως, μόνο από τους πολιτικούς αντιπάλους του νεοσύστατου κόμματος, αλλά, και από παράγοντές του, στην προσπάθεια κυριάρχησής τους, των μεν επί των δε, στην ενδοκομματική πάλη.

Η σωτηρία του Ανένδотου

Το ετερόκλητο και προεκλογικό αυτό δημιούργημα –προϊόν του ένστικτου πολιτικής επιβίωσης πολιτικών που τους ένωσε, κυρίως ο κοινός πόθος της εξουσίας, θα είχε, βέβαια, ελάχιστες πιθανότητες να επιβιώσει μιας εκλογικής ήττας αν η βία και η νοθεία που σφράγισαν τις εκλογές του 1961 και ο Ανένδοτος που ακολούθησε δεν προκαλούσαν μια μεγάλη συσπειρωτική δυναμική. Πράγματι, αν και πολύ μελάνι έχει χυθεί από τους υποστηρικτές όλων των απόψεων για τις εκλογές αυτές, στις οποίες η Ε.Κ. υποχρεώθηκε να μετασχει ελάχιστες εβδομάδες μετά τη σύστασή της (σε συνεργασία με το μαρκεζινικό κόμμα των Προοδευτικών πήρε μόλις το 1/3 τόσο των ψήφων όσο και των εδρών, έναντι σχεδόν 51% της ΕΡΕ, που απέσπασε 176 έδρες και 14,6% της ΕΔΑ, που εξέλεξε 24 βουλευτές), η διαβλητικότητα του αποτελέσματος από κανέναν δεν αμφισβητήθηκε πειστικά. Πώς θα μπορούσε, άλλωστε, με το ποσοστό της ΕΡΕ στα στρατιωτικά τμήματα να αγγίζει το 79%; Από την άλλη, όμως, οι πιο νηφάλιες μεταγενέστερες μελέτες δεν αφήνουν πολλές αμφιβολίες τόσο για το βαθμό νόθευσης του λαϊκού φρονήματος, ο οποίος ασφαλώς υπήρξε χαμηλότερος απ' ό,τι εμφανίστηκε τότε για λόγους πολιτικής εκμετάλλευσης όσο και για το γεγονός ότι ο Παπανδρέου και ο Σ. Βενιζέλος είχαν εκ των προτέρων εγκρίνει την άσκηση πιέσεων (από το κρατικό μηχανισμό αλλά και παρακρατικές ομάδες) προς τους υποστηρικτές της ΕΔΑ, ελπίζοντας ότι πολλοί τρομοκρατούμενοι αριστεροί θα ψήφιζαν την Ε.Κ.

Αυτά τα δεδομένα, ωστόσο, σε τίποτε δεν εμπόδισαν την ηγεσία της Ε.Κ., παρά την αρχική επιφυλακτικότητα του φιλικού προς αυτήν Τύπου, να επωφεληθεί από τη λαϊκή οργή που προκάλεσαν οι σταδιακά αποκαλυπτόμενες υπερβασίες του κρατικού μηχανισμού, για να ξεκινήσει –με κύριο και ομολογημένο στόχο την αποτροπή διαρροών και διαλυτικών τάσεων μέσα στο κόμμα– έναν πραγματικά ασυμβίβα-

στο αντικυβερνητικό–αντικαθεστωτικό, ανένδοτο, καθώς δεν αμφισβητείτο πλέον ο πολιτικός προσανατολισμός αλλά η ίδια νομομοιοποίηση και η δημοκρατική υπόσταση της νέας κυβερνήσεως Καραμανλή και του «κράτους της Δεξιάς». Ενώ, παράλληλα, όλο το 1962 γιγαντιαίες λαϊκές διαδηλώσεις διαμαρτυρίας πίεζαν τα ανάκτορα να αποστασιοποιηθούν από την «αμαρτωλή ΕΡΕ» για να μην συνεπωμισθούν τις ευθύνες της. Ουσιαστικά, δηλαδή, προβαλόταν προς το βασιλιά (ο αρχηγός του στρατιωτικού οίκου του οποίου στρατηγός Δόβας είχε, ως υπηρεσιακός πρωθυπουργός, διεξαγάγει τις διαβλητές εκλογές) η απαίτηση –έμμεση απειλή να αλλάξει πολιτικό προσανατολισμό για να μην οδηγηθούν τα πράγματα σε αμφισβήτηση– και της καθεστωτικής νομομοιοποίησης.

Οποσδήποτε η επικέντρωση της όλης προσπάθειας της Ε.Κ. στην «αποκατάσταση της δημοκρατικής νομομοιοποίησης» είχε δύο άμεσες συνέπειες: αφενός την αποτροπή της εκδήλωσης φυγόκεντρων τάσεων στο κόμμα, εφόσον δεν παρίστατο ανάγκη προβολής επεξεργασμένων κομματικών θέσεων πάνω σε κανένα άλλο θέμα αφετέρου δε την ενδοκομματική υπερενίσχυση του Γ. Παπανδρέου, που επωμίστηκε τον κύριο όγκο της προσπάθειας και της «πορείας προς τον λαόν», ώστε de facto να ακυρωθεί κάθε καταστατική ρύθμιση που προέβλεπε συλλογική ηγεσία του κόμματος. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι ως διά μαγείας εξέλιπαν όλες οι εντάσεις στο ετερόκλητο αυτό σχήμα, αλλά ο αρχηγός του διέθετε πλέον αδιανόητες μέχρι τις εκλογές δυνατότητες ενδοκομματικής επιβολής. Χαρακτηριστικό είναι ότι δέκα βασιλόφρονες συντηρητικοί βουλευτές του κόμματος με επικεφαλής τον Π. Γαρουφαλιά αποφάσισαν να διαφοροποιηθούν από την πρώτη συμβολική πράξη του ανένδοτου –την απόφαση αποχής της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος από το λόγο του θρόνου στη νέα Βουλή– και ο Παπανδρέου τους διέγραψε χωρίς δυσκολία. Και ακόμη χαρακτηριστικότερο, ότι ένα χρόνο αργότερα, και ενώ η λαϊκή ανταπόκριση στον ανένδοτο με συμμετοχή και αριστερών πολιτών συνεχώς διογκωνόταν, υπό την απειλή επίσης της διαγραφής, ο ηγέτης της Ε.Κ. μπόρεσε να εμποδίσει μέχρι και τον Σ. Βενιζέλο να παραστεί, όπως, είχε προαναγγείλει, σε δεξίωση του βασιλιά.

Ουσιαστικά μετά από κάποιο σημείο ο Βενιζέλος, μολονότι αυτός ήταν ο αρχικός εισηγητής του ανένδοτου, είχε επιλέξει το συμβιβασμό με τα ανάκτορα ως την προσφορότερη τακτική για να τον φέρει στην πρωθυπουργία, ενώ, αντίθετα, για τον ίδιο σκοπό ο Παπανδρέου είχε επενδύσει στη μετωπική αντιπαράθεση. Στο πλαίσιο της αναγκαίας πολυσυλλεκτικότητας του πολιτικού του λόγου, ο «Γέρος» δικαιολογούσε, πάντως, προς τους συντηρητικούς του ψηφοφόρους την αδιάλλακτη εμμονή του στον ανένδοτο ως όρο για την αποτροπή της διάλυσης της Ε.Κ., η οποία εάν συνέβαινε, όπως τονίζε, θα επέτρεπε στην ΕΔΑ να καλύψει το κενό.

Εάν, εν τούτοις, η ασυμβίβαστη και έμμεσα απειλητική προς το στέμμα τακτική του αρχηγού της Ε.Κ. απεδείχθη τελέσφορη, με την έννοια πως ο μονάρχης άρχισε σταδιακά να αποστασιοποιείται από τον Καραμανλή, αυτό δεν αποδεικνύει ότι, βασικό τουλάχιστον, κίνητρο στην αναθεώρηση της στάσης του βασιλικού ζεύγους υπήρξε ο φόβος που η στάση αυτή τους προκάλεσε. Μια σειρά από άλλα γεγονότα είχαν αυτόνομη επίδραση για την επι-

δείνωση των σχέσεων του Παύλου με τον άλλοτε εκλεκτό του. Ήδη το εστεμμένο ζεύγος δεν θα έπρεπε να είχε ιδιαίτερα εκτιμήσει την εμφανή δυσφορία με την οποία στις αρχές του 1962 ο πρωθυπουργός είχε εισαγάγει νομοσχέδιο για την προικοδότηση της πριγκίπισσας Σοφίας. Και οποσδήποτε η αυστηρή επιστολή με την οποία, το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς, αντέδρασε ο Καραμανλής στο βασιλικό αίτημα για αύξηση της χορηγίας προφανώς δεν βελτίωσε το κλίμα. Οπως άλλωστε ούτε η μεταξύ των δύο συμβάντων δήλωση του Παύλου προς τους Έλληνες αξιωματούχους: «Μας έχει ενώσει ο Θεός. Σας ανήκα και μου ανήκατε»... Επίσης η κυβερνητική απόπειρα, στις αρχές του 1963, να δρομολογηθεί η διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος, με στόχο την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και με συναγόμενη έμμεση επίδωξη τον περιορισμό των παρεμβατικών

δυνατοτήτων του στέμματος (διαδικασία στην οποία η Ε.Κ. αρνήθηκε να συμπράξει...), είναι πιθανόν ότι επιβάρυνε ακόμη περισσότερο τις σχέσεις των δύο βασικοτέρων πολιτειακών παραγόντων.

Σε κάθε περίπτωση, η δολοφονία του ειρηνιστή βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη από βασιλόφρονες παρακρατικούς στη Θεσσαλονίκη στα τέλη Μαΐου του 1963, η οποία έδωσε στον Παπανδρέου την ευκαιρία να κατηγορήσει τον αρχηγό της ΕΡΕ ως ηθικό αυτουγό του εγκλήματος, έκανε τη συνύπαρξη του Σεργαίου πολιτικού ακόμη δυσκολότερη, όχι μόνο με την αντιπολίτευση αλλά και με το στέμμα. (Ακόμη και αν ουδέποτε ελέγθη στην πραγματικότητα η φράση «ποιος επιτέλους κυβερνάει τον τόπο», που τότε απεδόθη στον πρωθυπουργό, ασφαλώς και απέδιδε το κλίμα της εποχής. Ενώ, προφανώς από την πλευρά τους τα ανάκτορα έβλεπαν στο πρόσωπο του άλλοτε εκλε-

Στιγμιότυπο από την άφιξη του αρχηγού της Ένωσης Κέντρου, Γεωργίου Παπανδρέου, στη Θεσσαλονίκη, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του κόμματός του εν όψει των εκλογών της 3ης Νοεμβρίου 1963 (Αρχειο «Κ»).

Για όποιον παρακολουθεί τα γεγονότα από κάποια απόσταση, η περίοδος από την απομάκρυνση του Καραμανλή από την πρωθυπουργία, στις 17 Ιουνίου του 1963, έως τις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου της ίδιας χρονιάς, που οδήγησαν στην πρώτη κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, δηλαδή η περίοδος που καλύπτεται από τη μεταβατική κυβέρνηση Πιπινέλη και την υπηρεσιακή Μαυρομυχάλη, αποτελεί διάστημα ανέφελης ευτυχίας για το κόμμα της Ε.Κ. και προσωπικά για τον Γ. Παπανδρέου: πέτυχε την απομάκρυνση του Κ. Καραμανλή από την πρωθυπουργία, την πολιτική και ψυχολογική αποστασιοποίηση του Στέμματος από την ΕΡΕ και την πρόκληση ενδοπαραταξιακών τριγμών μέσα στο αντίπαλο κόμμα (φαίνεται ότι ο ίδιος ο Καραμανλής επεσήμανε στον βασιλιά πως τυχόν εντολή προς τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο να τον αντικαταστήσει στην πρωθυπουργία, αποτελώντας ουσιαστικά έμμεση υπόδειξη και του κομματικού του διαδόχου, θα σήμαινε συνειδητή από μέρους του στέμματος απόπειρα υπονόμησης της ενότητας της ΕΡΕ). Πέτυχε, επίσης, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολιτεύσεως να προσεγγίσει ακόμη περισσότερο το συμβατικό παράγοντα, απομακρύνοντάς τον όλο και πιο πολύ από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Πέτυχε, τέλος, να ποδηγητήσει απόλυτα, με την απειλή νέου ανέλδοτου, τον βασιλιά και να επιβάλει, υπερβαίνοντας πολλές αντιστάσεις (ακόμη και ενδοκομματικές), την υπηρεσιακή κυβέρνηση Μαυρομυχάλη.

Αν όμως εξετάσουμε από λίγο πιο κοντά την εν λόγω περίοδο, την περίοδο του, εκ πρώτης όψεως, ξέφρενου και ασυγκράτητου καλπασμού της κεντρίας παράταξης προς την εξουσία, θα δούμε πως αυτή πέρασε κρίσεις που ελάχιστα έλειψαν να την επαναφέρουν στην πριν από την ένωση κατάσταση. Και να της παρατείνουν για απρόβλεπτα μεγάλο διάστημα τη «διάβαση της ερήμου...».

Η κρίση, βέβαια, στις σχέσεις Παπανδρέου - Βενιζέλου υπήρχε από την πρώτη στιγμή της συγκροτήσεως της Ε.Κ. (όπως, άλλωστε, σοβούσε και σε οποιονδήποτε άλλο κομματικό σχηματισμό στους κόλπους του οποίου, στο παρελθόν, είχαν συνυπάρξει οι δύο ηγέτες). Το 1963, όμως, η ενδοκομματική αντιπολίτευση του Σοφ. Βενιζέλου εντάθηκε σημαντικά, διότι ο Κρητικός πολιτικός έβλεπε ξεκάθαρα πως ο ανέλδοτος ενδυνάμωνε και ενίσχυε όλο και περισσότερο την ενδοκομματική δύναμη του Γ. Παπανδρέου (σε βαθμό που ο κίνδυνος μετατροπής της Ε.Κ. σε αρχηγικό κόμμα να προβάλλει ορατός). Με επιστολή του, λοιπόν, της 19ης Μαρτίου 1963 προς τον πρόεδρο του κόμματος, ο Βενιζέλος ζητούσε τη σύγκληση συνεδρίου (με συμμετοχή και όλων των κεντρικών πρώην υπουργών, καθώς και των υποψηφίων του κόμματος στις τελευταίες εκλογές) που «θα εκλέξει τα υπό του καταστατικού προβλεπόμενα συλλογικά όργανα διοικήσεως, των οποίων η λειτουργία είναι απαραίτητος, διά να δυνηθή το κόμμα να αποκτήσει την οργανωτική μορφή που επηγγέλθη». (Βλ. ολόκληρη την επιστολή στον Γρ. Δαφνή, Σοφοκλής Βενιζέλος, σ. 563 επ.) Παράλληλα ο γιος του εθνάρχη εγκαινίαζε μία τακτική αντικειμενικά στρεφόμενη κατά του Παπανδρέου και συνισταμένη στην προσέγγιση των δύο μεγάλων κομμάτων, ΕΡΕ και Ε.Κ., προκειμένου να σχηματίσουν (χωρίς τη συμμετοχή των αρχηγών τους) κυβέρνηση συνασπισμού. Κυβέρνηση, δηλαδή, που, κατά τον Βενιζέλο, θα δημιουργούσε τον απαραίτητο αφατρίαστο κρατικό μηχανισμό και γενικότερα τις πολιτικές προϋποθέσεις ομαλής πορείας προς τις εκλογές (κυρίως με την αντικατάσταση των διορισμένων νομαρχών από δικαστικούς).

κτού τους τον ιδανικό αποδιοπομπαίο τράγο). Τελικά 20 μέρες αργότερα και με πρόσχημα την αντίθεση σε ένα βασιλικό ταξίδι στο Λονδίνο - αντίθεση που προφανώς υπέκρυπτε τη σύγκρουση πρωθυπουργού και στέμματος για το ποιος είναι ο ουσιαστικός φορέας άσκησης της εξωτερικής πολιτικής της χώρας - ο κ. Καραμανλής παραιτείται από την πρωθυπουργία και αντικαθίσταται από τον βασιλικό άνδρα και έως τότε εξωκοινοβουλευτικό υπουργό στην κυβέρνησή του, Π. Πιπινέλη. Στη συνέχεια, χωρίς να παραιτηθεί βέβαια από την αρχηγία της ΕΡΕ, ο Καραμανλής αναχωρεί «επ' αόριστον» για το εξωτερικό. Το πρώτο μεγάλο βήμα για την «αποκαραμανλοποίηση» του κράτους και την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία είχε συντελεστεί. Μόνο που η προσέγγιση στο εξουσιαστικό «μάννα» θα αναδείκνυε ακόμη περισσότερο τις εσωτερικές της αδυναμίες...

Στο πλαίσιο της τακτικής αυτής, ο «οιονεί συναρχηγός» της Ε.Κ. είχε επαφές με τον Πιπινέλη, με στόχο την είσοδο φιλικών προς τον ίδιο κεντρικών υπουργών στην κυβέρνηση.

Το γεγονός μάλιστα ότι το σχέδιο προσέγγισης του «υπαρχηγού» της Ε.Κ. με τον νέο πρωθυπουργό προέβλεπε και εισαγωγή αναλογικού εκλογικού συστήματος, αποκαλύπτει την πρόθεση του Βενιζέλου για προέκταση της κυβερνητικής συνεργασίας των αντιγητικών πτερυγών των δύο αστικών κομμάτων και μετά τις εκλογές, προφανώς υπό την προεδρία του ίδιου, με περιθωριοποίηση του Παπανδρέου (και, αντίστοιχα, του Καραμανλή). Οπωσδήποτε χαρακτηριστικό είναι ότι από την κοινοβουλευτική ομάδα της Ε.Κ. την κυβέρνηση Πιπινέλη την υπερψήφισε συμβολικά - «ψήφος ανοχής» - μόνο ο άλλοτε αρχηγός των Φιλελευθέρων, ενώ προς στιγμήν μάλιστα εξετάστηκε το ενδεχόμενο αντίστοιχη στάση να κρατήσει όλη η προσκείμενη σε αυτόν ομάδα βουλευτών, οι σκληροπυρηνικοί βενιζελικοί της Ε.Κ. Τελικά, όταν στις 17 Ιουλίου 1963 ο άσπονδος φίλος του επανήλθε με δημόσιες δηλώσεις του υπέρ της αναβολής των εκλογών και της είσοδου στην κυβέρνηση Πιπινέλη κεντρικών υπουργών για

να διασφαλισθεί η «αποκαραμανλοποίηση» του κράτους, ο Παπανδρέου δήλωσε πως η περαιτέρω συνεργασία με τον κ. Βενιζέλο είχε πλέον καταστεί αδύνατος. Στην πράξη αυτή της ουσιαστικής διαγραφής του «υπαρχηγού» είχε συνηγορήσει ή μάλλον πρωτοστατήσει και ο Κ. Μητσοτάκης, ίσως για να διασφαλίσει στο εγγύς μέλλον ευκολότερα ο ίδιος τη διαδοχή του υπερήλικα προέδρου του κόμματος. Οπωσδήποτε, όταν, λίγο αργότερα, ο Βενιζέλος επανενσωματώθηκε στο κόμμα αποδεχόμενος τους όρους και επίσημα τουλάχιστον τους στόχους του

αρχηγού του, ήταν πλέον φανερό ότι η άτυπη διαρχία, στην οποία τουλάχιστον προσέβλεπε αρχικά, είχε ξεπεραστεί από την de facto μονοκρατορία του Παπανδρέου.

Το έσχατο χαρτί αυτού του τελευταίου ήταν με την απειλή της αποχής της Ε.Κ. από τις επικείμενες εκλογές να απαιτήσει από τον βασιλιά την αντικατάσταση της κυβέρνησης της ΕΡΕ υπό τον Πιπινέλη από υπηρεσιακή υπό δικαστικό λειτουργό για τη διεξαγωγή των εκλογών. Οπως και έγινε. («Μπλόφα» χαρακτήρισε αργότερα την κίνηση αυτή του παλαίμαχου πολιτικού ο Μητσοτάκης, θεωρώντας ότι η μεγάλη πλειοψηφία των κεντρικών βουλευτών και πάντως η ομάδα Βενιζέλου, δεν θα τον ακολουθούσε σε ενδεχόμενη αποχή από τις εκλογές...)

Στις εκλογές, τελικά, της 3ης Νοεμβρίου 1963, στις οποίες ο Παπανδρέου πήγε με εξαιρετικούς για τον ίδιο όρους - αποδυνάμωση του μεγάλου του ενδοπαραταξιακού αντιπάλου, εμφανής απόκτηση της βασιλικής εύνοιας και αντιμετώπιση ενός κουρασμένου και φθαρμένου από τη μακροχρόνια παραμονή στην εξουσία κομματικού αντιπάλου, του οποίου ο αρχηγός, ο Κ. Καραμανλής, επανήλθε στην Ελλάδα για να ηγηθεί του προεκλογικού αγώνα κυριολεκτικά την τελευταία στιγμή - η Ε.Κ. κατέκτησε την πρώτη θέση έστω και χωρίς να διασφαλίσει κοινοβουλευτική αυτοδυναμία. (Απέσπασε 42% και 138 έδρες, έναντι 39,4% και 132 εδρών της ΕΡΕ, 14,4% και 28 της ΕΔΑ και 3,7% και 2 του Μαρκεζίνη αντίστοιχα.) Πρωθυπουργός μειοψηφίας για λίγες εβδομάδες, εφόσον αρνήθηκε κοινοβουλευτική στήριξη από τα άλλα κόμματα, ο Παπανδρέου μπόρεσε, ωστόσο, να δώσει τις παροχές εκείνες που προδιέγραφαν το αποτέλεσμα της επόμενης εκλογικής αναμέτρησης. Η μονοκρατορία της δεξιάς είχε τελειώσει, δραματικές εξελίξεις εδρομολογούντο και ο τόπος άλλαξε εμφανώς σελίδα στην πολιτική του ζωής.

Του **Νίκου Κιάου**

Προέδρον της ΕΣΗΕΑ

Η δεκαετία του '60 βρίσκει τη χώρα να κυβερνάται από την ΕΡΕ του Κων. Καραμανλή, ενώ ο κεντρικός χώρος ήδη έχει αρχίσει συνηνοήσεις για μια ενιαία πολιτική έκφρασή του, που θα πάρει την τελική μορφή της, ως Ένωση Κέντρου, υπό την ηγεσία του Γ. Παπανδρέου και του Σοφ. Βενιζέλου, τον Σεπτέμβριο του 1961, εν όψει των εκλογών τον επόμενο μήνα. Στο χώρο των αστικών κομμάτων κινείται επίσης το μικρό κόμμα των Προοδευτικών του Σπ. Μαρκεζίνη.

Στην αντίπερα όχθη δεσπόζει, ιδεολογικά και πολιτικά, το κόμμα της ΕΔΑ, που εκπροσωπεί την κομμουνιστική αριστερά. Το ΚΚΕ εξακολουθεί να είναι εκτός νόμου. Η ΕΔΑ, μετά τις εκλογές του 1958, είναι αξιωματική αντιπολίτευση, για πρώτη φορά στην ιστορία της Αριστεράς στην Ελλάδα, γεγονός που είχε προκαλέσει αναζωπύρωση του αντικομμουνιστικού πνεύματος του Εμφυλίου, από την εποχή του οποίου εξακολουθούσε το θεσμικό πλαίσιο εκτάκτων μέτρων που αποκλήθηκε παρασύνταγμα. Στις φυλακές εξακολουθούν να υπάρχουν πολιτικοί κρατούμενοι (το 1962 υπήρχαν ακόμα 1.350) και εκτοπισμένοι σε νησιά και σε ειδικά στρατόπεδα, ενώ γίνονται ακόμη πολιτικές δίκες. Η πολιτική ζωή και η λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος ταλανίζονται από τη δράση παρακρατικών και παραστρατιωτικών οργανώσεων. Το κράτος έχει καταστεί μονοκομματικό. Η κυβερνώσα παράταξη εμμένει «παντί σθένει» στη μονοπώληση της εξουσίας, σε συνεργασία με τα ανάκτορα και τον ξένο παράγοντα, συνεργασία που μοιάζει αραγής, ως τη στιγμή που αρχίζουν να διαφαίνονται οι πρώτες ενδείξεις αυτόνομης κίνησης του Κ. Καραμανλή.

Το Κέντρο, πολυδιασπασμένο, αναζητεί την ενιαία έκφρασή του, για να επιτύχει μερίδιο στη νομή της εξουσίας, εγγυώμενο την αποκατάσταση του δικομματικού συστήματος και προσβλέποντας στην αγαθή προαίρεση των πυλώνων της εξουσίας. Η ΕΔΑ συμπυκνώνει την πολιτική της στα συνθήματα του αγώνα για δημοκρατία, πολιτική αμνηστία, εθνική ανεξαρτησία, ομαλότητα, ειρήνη. Είναι ακόμα πολιτικά εξαρτημένη από το εκτός νόμου ΚΚΕ, η ηγεσία του οποίου επιμένει, από τις σοσιαλιστικές χώρες όπου είναι εγκατεστημένη μετά τον Εμφύλιο, να κατευθύνει, «ιδιοκτησιακά δικαιώματα», την Αριστερά.

Και ενώ η πολιτική μοιάζει να αναπαράγει τις εμμονές της, η ελληνική κοινωνία αλλάζει δυναμικά, ακολουθώντας τους ρυθμούς της ανισότιμης έστω, αλλά δυναμικής ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Το εντεινόμενο φαινόμενο της αστικοποίησης καθιστά ολοένα περισσότερο κοινωνούς του πνεύματος και των αιτημάτων της αλλαγής μεγάλες ομάδες του πληθυσμού. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει με το σφρίγος της η νεολαία, που αναδεικνύεται για πρώτη φορά σε κοινωνική δύναμη με τάσεις αυτόνομης παρουσίας και έκφρασης στο χώρο των κοινωνικών και πολιτικών διεκδικήσεων. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει όλες τις δυτικές κοινωνίες που εισέρχονται δυναμικά και διεκδικητικά στο μεταπολεμικό κόσμο.

Σ' αυτό το γενικό πλαίσιο αναζητούν χώρο ύπαρξης και δράσης οι νεολαίες της δεκαετίας του '60: στη Δεξιά η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση Νέων (ΕΡΕΝ) και η Εθνική Κοινωνική Οργάνωση Φοιτητών (ΕΚΟΦ), στο Κέντρο η Οργάνωση Νέων Ενώσεως Κέντρου (ΟΝΕΚ), στην Αριστερά η Νεολαία της ΕΔΑ (ΝΕΔΑ), στο κόμμα των Προοδευτικών η Προοδευτική Ένωση Νέων (ΠΕΝ). Η ΕΚΟΦ δια-

πνέεται από διαθέσεις και εμπνέεται από συγγένειες που της επιτρέπουν να νιώθει άνετα κινούμενη στις παρυφές (και εντός) του παρακράτους και, εκ του ασφαλούς, να ασκεί –λόγω και έργου– τρομοκρατία μέσα στα πανεπιστήμια, εναντίον αντιφρονούντων φοιτητών του Κέντρου και της Αριστεράς. Η ΝΕΔΑ αναπτύσσει δράση στους φοιτητές, τους εργαζόμενους νέους και τους μαθητές. Αξιοπαρατήρητο: στην ΠΕΝ βρίσκουν «καταφύγιο» και φοιτητές προερχόμενοι από τη Δεξιά αλλά και την Αριστερά, που δεν θέλουν να δρουν στους χώρους της ιδεολογικής τους προέλευσης και να εκτίθενται πολιτικά.

Προς το τέλος της δεκαετίας του '50, οι φοιτητικοί και σπουδαστικοί σύλλογοι στα μόνα πανεπιστήμια της χώρας την ε-

ποχή εκείνη –Αθηνών και Θεσσαλονίκης–, στο Πολυτεχνείο, την Πάντειο, τη Γεωπονική, την Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (ΑΣΟΕΕ), τις Βιομηχανικές Σχολές Πειραιώς και Θεσσαλονίκης, ελέγχονται, οι περισσότεροι, από την ΕΚΟΦ, αλλά με την έλευση της νέας δεκαετίας αρχίζουν να αποδίδουν οι προσπάθειες συνεργασίας κεντρικών και αριστερών δυνάμεων –με συνεργαζόμενους Προοδευτικούς– να κερδηθούν οι φοιτητικοί σύλλογοι. Το επιτυγχάνουν δύο χρόνια αργότερα. Εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, όπως, π.χ. η Οδοντιατρική Σχολή Αθηνών, τον έλεγχο των φοιτητικών συλλόγων αποκτούν κεντρικοί, αριστεροί και συνεργαζόμενοι φοιτητές.

Μεταξύ 1961 και 1963 αναπτύσσεται

–αποτέλεσμα των ευρύτερων ζυμώσεων στην ελληνική κοινωνία και πολιτική– ένα μαζικό φοιτητικό κίνημα με προτάγματα τη δημοκρατία στη χώρα και στα πανεπιστήμια, την εθνική ανεξαρτησία και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Μια περίοδος δυναμικών αγώνων και αιματηρών συγκρούσεων με την Αστυνομία καταγράφεται στο πολιτικό ημερολόγιο. Τα φοιτητικά συλλαλητήρια, οι απαγορεύσεις της Αστυνομίας, η βία, οι τραυματισμοί, οι συλλήψεις και τα νέα συλλαλητήρια γίνονται συχνά πρωτοσέλιδα και πρώτα θέματα στις εφημερίδες της εποχής.

Το περιεχόμενο των φοιτητικών αγώνων συμπυκνώνεται σε δύο κυρίαρχα συνθήματα: το «114», από το ακροτελεύτιο άρθρο του Συντάγματος του 1952, «Η

Η νεολαία στο προσκήνιο

Αθήνα, πλατεία Συντάγματος, 17 Δεκεμβρίου 1964. Στο νέο κλίμα που έχει διαμορφωθεί μετά την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην κυβέρνηση, μαζική πορεία φοιτητών προς το υπουργείο Παιδείας, με αίτημα τον εκδημοκρατισμό της Παιδείας (φωτ.: Επίκαιρα).

Αθήνα, 1962. Φοιτήτριες προσκείμενες στη ΔΕΣΠΑ, σε πικετοφορία με αίτημα «15% προίκα στην παιδεία» (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτερ).

τήρησης του παρόντος Συντάγματος αφιερώνεται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων», για τη δημοκρατία και εναντίον της κυβέρνησης· και το «15% Προίκα στην Παιδεία», υπέρ της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και, εμμέσως, εναντίον των ανακτόρων για τη σκανδαλώδη προικοδότηση της πριγκίπισσας Σοφίας εν όψει του γάμου της με τον διάδοχο του ισπανικού θρόνου, Χουάν Κάρλος. Παράλληλα αναπτύσσεται και κίνημα στους μαθητές των γυμνασίων, στις τελευταίες τάξεις, που αντιστοιχούν στις τάξεις του σημερινού Λυκείου.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι οι πρώτοι αγώνες – συλλαλητήρια των φοιτητών, που προσκρούουν στο υπερβάλλοντα δικωτικό ζήτημα των κατασταλτικών δυνάμεων και ανοίγουν το δρόμο σε αγώνες όπου κυριαρχούν τα συνθήματα και τα αιτήματα του εκδημοκρατισμού, ήταν αγώνες με τυπικά επαγγελματικά αιτήματα από τους φοιτητές του Φυσικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον Μάρτιο του 1962, και της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον επόμενο μήνα, ενώ την ίδια περίοδο πραγματοποιείται η περίφημη πεζή κάθοδος των υπομηχανικών (σημερινών σπουδαστών ΤΕΙ) από τη Θεσσαλονίκη στην Αθήνα.

Χαρακτηριστικό της κοινωνικής και πολιτικής βαρύτητας του κινήματος των νέων, και της ιδιαίτερης σημασίας που δίνει η κυβέρνηση στις φοιτητικές κινητοποιήσεις, είναι το γεγονός ότι η κατασταλτική αντιμετώπισή τους έχει ανατεθεί στο διαβόητο Σπουδαστικό, ξεχωριστή υπηρεσία στη Γενική Ασφάλεια, στην Αθήνα, και στην Ειδική Ασφάλεια της Χωροφυλακής, στη Θεσσαλονίκη.

Στην ιδιαίτερη αυτή αντιμετώπισή τους

–αντίδραση στη βία, τον εκφοβισμό και τις συλλήψεις– οι φοιτητές απαντούν με την ίδρυση της Δημοκρατικής Αντίστασης Σπουδαστών – 114 (ΔΑΣ – 114).

Στις 28–30 Απριλίου του 1963 πραγματοποιείται στην Αθήνα το Δ' Πανεπιστημιακό Συνέδριο. Δημιουργείται η Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδος (ΕΦΕΕ) και εκλέγεται το Κεντρικό Συμβούλιο της, στο οποίο εκπροσωπούνται οι συνασπισμένες δημοκρατικές δυνάμεις.

Ενα χρόνο αργότερα οι δυνάμεις αυτές διασπώνται. Το 1964, ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου και πρωθυπουργός πλέον, Γεώργιος Παπανδρέου, διαλύει την ΟΝΕΚ, διαγράφει ηγετικά στελέχη της και δημιουργεί την Ελληνική Δημοκρατική Νεολαία (ΕΔΗΝ).

Δημιουργούνται δύο συγκρουόμενοι πόλοι. Η Αριστερά ελέγχει την ΕΦΕΕ, το Κέντρο ελέγχει τη Διοικούσα Επιτροπή Συλλόγων Πανεπιστημίου Αθηνών (ΔΕΣΠΑ), η οποία πριν από την ΕΦΕΕ, είχε ρόλο συντονιστή των φοιτητικών συλλόγων και πέραν του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η ΔΕΣΠΑ –το αντίστοιχό της, στη συμπτωτεύουσα, ήταν η Φοιτητική Ένωση Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΦΕΑΠΘ)– τώρα που η Ε.Κ. είναι κυβέρνηση γίνεται ο άλλος πόλος. Η διάσπαση οδηγεί σε χωριστές κινητοποιήσεις των φοιτητών, κατά τις οποίες οι μεν εναντιώνονται στην κυβέρνηση του Κέντρου, οι δε την υποστηρίζουν.

Οι δυνάμεις αυτές θα ξανασυναντηθούν τον Ιούλιο του '65, θα πρωταγωνιστήσουν μαζί στις κινητοποιήσεις για δημοκρατία, εναντίον της αποστασίας και του βασιλικού πραξικοπήματος και θα συνεργαστούν ξανά με την ΕΦΕΕ.

Μετά το 1965 εμφανίζονται –σημείο των καιρών– στο χώρο της Δεξιάς, στα

πανεπιστήμια, δυνάμεις ανανεωτικές, με νέο λόγο, εμφορούμενες από τη «γλώσσα» και τη σκέψη του ηγέτη της παράταξής τους, Παναγιώτη Κανελλόπουλου.

Από τις αρχές της δεκαετίας ήδη, αναπτύσσονται αφενός Τοπικοί Σπουδαστικοί – Φοιτητικοί Σύλλογοι –στην Αθήνα κυρίως, αλλά και στη Θεσσαλονίκη– και συλλογικές εκφράσεις των εργαζομένων φοιτητών και νοσημάτων. Οι τελευταίοι αυτοί επηρεάζονται, κατά κύριο λόγο από την Αριστερά. Οι τοπικοί σύλλογοι είχαν δημιουργήσει την Ομοσπονδία Τοπικών Σπουδαστικών Συλλόγων Ελλάδος (ΟΤΣΣΕ), οι δε άλλοι τους Συλλόγους Εργαζομένων Φοιτητών και Μαθητών. Αργότερα δημιουργούνται, στο χώρο της Αριστεράς, οι «Φίλοι των Νέων Χωρών» και η «Αναγέννηση», φιλοκινεζική οργάνωση.

Το χειμώνα 1962-63 ιδρύεται και δραστηριοποιείται στο χώρο των φοιτητών, στην Αθήνα, ο Σύνδεσμος Νέων για τον Πυρηνικό Αφοπλισμό «Μπέτσαντ Ράσελ», με πρόεδρο το Μιχάλη Περιστέρη, μια φιλειρηνική κίνηση που επιλέγει το όνομα του Βρετανού φιλόσοφου, μαθηματικού και νομπελίστα, αγωνιστή και μαχητή της Ειρήνης και του αφοπλισμού. Ο Σύνδεσμος, σε λίγους μόνο μήνες βρίσκει τεράστια απήχηση. Έχει συνδεθεί με τα φιλειρηνικά κινήματα στο εξωτερικό και κυρίως στη Βρετανία, τη Σουηδία και τη Γερμανία και έχει ήδη παρατηρήματα στη Θεσσαλονίκη και αλλού. Βοηθά, βεβαίως, η ΝΕΔΑ, αλλά ο Σύνδεσμος είναι αυτόνομος.

Είχε προηγηθεί από χρόνια η Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Υφεση και την Ειρήνη (ΕΕΔΥΕ), γνωστή ως Επιτροπή Ειρήνης. Ήταν όμως στενά δεμένη με την ΕΔΑ και φερόταν προσκολλημένη σε ό-

σα περί αφοπλισμού και ειρήνης πρόβλεψε η Μόσχα. Η Επιτροπή Ειρήνης που εξέδιδε και το επιτυχημένο περιοδικό «Δρόμοι της Ειρήνης», δεν είχε ανταπόκριση και πλατιά αποδοχή, θεωρούμενη ως εξαρτημένη από την Αριστερά.

Γεγονός είναι ότι μεταξύ των δύο κινήσεων υπήρχε διαφορά θέσεων: η Επιτροπή Ειρήνης ήταν υπέρ του πλήρους πυρηνικού αφοπλισμού, όπως υποστήριζε και η Μόσχα, ενώ ο Σύνδεσμος Ράσελ ήταν υπέρ του πλήρους και ελεγχόμενου αφοπλισμού, ακολουθώντας τις θέσεις των κινήσεων ειρήνης των δυτικών χωρών και κυρίως της Βρετανίας.

Ο Σύνδεσμος Ράσελ ήταν ο οργανωτής της πρώτης Μαραθώνιας Πορείας Ειρήνης, τον Απρίλιο του 1963, η οποία απαγορεύθηκε, με αποτέλεσμα χιλιάδες συλλήψεις την ώρα που από το Μαραθώνα ξεκινούσε, μοναχικός Μαραθωνοδρόμος της Ειρήνης, ο βουλευτής της ΕΔΑ Γρηγόρης Λαμπράκης, που ένα μήνα αργότερα δολοφονήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Ας σημειωθεί ότι το κίνημα για την ειρήνη στην Ελλάδα είχε ήδη ιστορία: δώδεκα χρόνια πριν από τη δολοφονία του Λαμπράκη, είχε καταδικαστεί σε θάνατο από το στρατοδικείο και είχε εκτελεστεί ο Νίκος Νικηφορίδης, επειδή συγκέντρωνε υπογραφές για την «Εκκλιση Ειρήνης της Στοχόλμης».

Ο θάνατος του Λαμπράκη οδήγησε στην ίδρυση, με πρωτοβουλία της ΕΔΑ, της Δημοκρατικής Κίνησης Νέων Γρηγόρη Λαμπράκη, που λίγους μήνες αργότερα συγχωνεύθηκε με τη ΝΕΔΑ. Σχηματίστηκε έτσι η Νεολαία Λαμπράκη, η μεγαλύτερη, πιο δραστήρια και μαζική νεολαία που υπήρξε ποτέ στην Ελλάδα, η οποία πρωταγωνίστησε στους πολιτικούς αγώνες έως το 1967.

Των **Κωστή Γιούργου**
– **Νικηφόρου Σταματάκη**

Η νίκη του κόμματος του Γεωργίου Παπανδρέου στις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963 επιβεβαίωσε πανηγυρικά δυο θεμελιώδεις αλήθειες: πρώτον, το ρόλο της ηγετικής προσωπικότητας στην Ιστορία και, δεύτερον, τη δύναμη πειθούς και αυθυποβολής που ασκεί στους πολλούς ο συνδυασμός της επιθυμίας για σταθερή διακυβέρνηση και της προσδοκίας ικανοποίησης των ατομικών συμφερόντων μέσω της γενικότερης αλλαγής. Ο Γ. Παπανδρέου, ως παλαιός και έμπειρος πολιτικός, και γνώστης εκ των έσω του φαινομένου βενιζελισμός, ήξερε την προωθητική δύναμη που παράγεται από τον επιτυχή συνδυασμό των δυο αυτών παραγόντων – ήταν η δύναμη χάρις στην οποία το κόμμα του αναδείχθηκε ταχύτατα σε αξιωματική αντιπολίτευση στις εκλογές του Οκτωβρίου 1961. Ήξερε, επίσης, ότι η δύναμη αυτή, που στις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963 είχε χαρίσει στην Ένωση Κέντρου τη σχετική πλειοψηφία με 42%, εξακολουθούσε ακόμη να τον περιβάλλει με την εύνοιά της και ήταν αποφασισμένος να το εκμεταλλευθεί.

Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου των 138 εδρών στη Βουλή της 20ης Νοεμβρίου 1963 έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης με την υποστήριξη των 28 βουλευτών της ΕΔΑ. Η ψηφοφορία εκείνη δεν ήταν μια τυπική συμμόρφωση στις επιταγές του Συντάγματος, η οποία απλώς επιβεβαίωσε την ήδη γνωστή κατανομή δυνάμεων. Εδειξε στον Γ. Παπανδρέου ότι σε επίπεδο κορυφαίων λειτουργιών του πολιτικού συστήματος είχε εξασφαλισμένη τη σύμπλευση της Αριστεράς – αλλά και την άνεση να την αρνείται όταν αυτή τον εξέθετε πολιτικά. Πράγμα το οποίο έπραξε επιλέγοντας να υποβάλει συντομότερα την παραίτηση της κυβέρνησής του στο βασιλιά, βέβαιος ότι οι εκλογές στις οποίες οδηγούσε τη χώρα η κίνησή του αυτή θα του χάριζαν άνετη πλειοψηφία. Αλλωστε, είχε φροντίσει προηγουμένως να ανακοινώσει τη λήψη μιας σειράς μέτρων: δωρεάν Παιδεία, διαγραφή των αγροτικών χρεών, διπλασιασμός των μισθών των δικαστικών και των τραπεζικών υπαλλήλων.

Στις εκλογές της 16ης Φεβρουαρίου 1964, τις οποίες διεξήγαγε υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Ιω. Παρασκευόπουλο, η Ένωση Κέντρου έλαβε το 53% των ψήφων και 171 έδρες, ο συνασπισμός ΕΡΕ-Προοδευτικών 35,26% και 101 έδρες, και η ΕΔΑ 11,8% και 22 έδρες.

Η αυτοδύναμη πλέον κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου ορκίστηκε ενώπιον του βασιλιά Παύλου στις 16 Φεβρουαρίου. Στις 6 Μαρτίου στο θρόνο ανέβηκε, μετά το θάνατο του πατέρα του την προηγούμενη, ο διάδοχος Κωνσταντίνος, Νέος βασιλιάς, νέος πρωθυπουργός, νέες πολιτικές ιδέες στην κυβέρνηση: οι οιωνοί έδειχναν παραπάνω από ευνοϊκοί για τη χώρα – αλλά δεν ήταν.

Γνωρίζοντας, από τη λαϊκή σοφία, ότι στα «αλλαξοβασιλίκια» υπάρχουν παγίδες αλλά και ευκαιρίες, η νέα κυβέρνηση έθεσε ταχύτατα σε εφαρμογή ένα πρό-

Η κυβέρνηση Κέντρου

γραμμα μεταρρυθμίσεων στο πνεύμα των προεκλογικών εξαγγελιών της, που, βεβαίως, θα της εξασφάλιζαν τη συναίνεση και στήριξη λαϊκών δυνάμεων πολύ πέραν της εκλογικής της δύναμης, για το ενδεχόμενο μιας αναμέτρησης με ισχυρές κατεστημένες δυνάμεις, αναμέτρησης την οποία η κυβέρνηση του Κέντρου δεν σχεδίαζε ολομέτωπη μεν, αλλά ήξερε, μολαταύτα, ότι θα ήταν σκληρή.

Οι βασικές μεταρρυθμίσεις αφορούσαν τους τομείς της οικονομίας και, κυρίως, της Παιδείας. Στη χάραξη της οικονομικής πολιτικής, βαρύνοντα ρόλο διαδραμάτισε ο γιος του πρωθυπουργού, Ανδρέας Παπανδρέου – υπουργός Προεδρίας, αρχικά, και, από τον Ιούνιο του '64, αναπληρωτής υπουργός Συντονισμού –, ο οποίος ήδη το 1961, μετά την επιστροφή του από τις ΗΠΑ, ύστερα α-

πό πρόκληση του Κ. Καραμανλή, ήταν επικεφαλής του νεοσύστατου τότε Κέντρου Οικονομικών Ερευνών.

Με σειρά μέτρων επιχειρήθηκε η αναδιανομή του εισοδήματος: αύξηση των κατώτερων ημερομισθίων και των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων, αύξηση των αγροτικών επιδοτήσεων, μείωση του φόρου εισοδήματος. Η συνακόλουθη αύξηση της κατανάλωσης, η οποία σύντομα έγινε έκδηλη στην αγορά, έδρασε ευεργετικά και για την εγχώρια βιομηχανία, τομέα στον οποίο η νέα κυβέρνηση είχε επιλέξει να συνεχίσει την πολιτική των προκατόχων της. Έτσι, το 1965 η αξία του βιομηχανικού προϊόντος ξεπέρασε για πρώτη φορά την αξία της γεωργικής παραγωγής και ο ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας έφτασε το 8%.

Στην Παιδεία η κυβέρνηση Κέντρου

προχώρησε στην εφαρμογή της «Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης», που βασικοί της άξονες ήταν η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στη διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία, η καθιέρωση εννεαετούς υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η αναβάθμιση των σπουδών και η καθιέρωση της «δωρεάν Παιδείας» σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ιδρύθηκαν επίσης δύο νέα πανεπιστήμια: της Πάτρας και των Ιωαννίνων.

Αλλά το μεγάλο ζητούμενο – και όρος απαραίτητος για την επιτυχία κάθε επιμέρους μεταρρυθμιστικής πολιτικής – ήταν ο εκδημοκρατισμός της ελληνικής κοινωνίας, εναντίον του οποίου δρούσαν ως τροχοπέδη τα τραυματικά κατάλοιπα της εμφύλιας σύρραξης. Η κυβέρνηση αποφάσισε την αποφυλάκιση εκατοντάδων πολιτικών κρατουμένων και τη διάλυση κάποιων ακροδεξιών οργα-

νώσεων. Αφέθηκαν να περιπέσουν σε αχρηστία τα πιστοποιητικά νομοφροσύνης που απαιτούνταν έως τότε για να βρει κανείς σταθερή και μόνιμη εργασία. Η εξασφάλιση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, η σταδιακή άρση των εκτάκτων μέτρων του νομοθετικού πλαισίου που είχαν εφαρμόσει οι προηγούμενες κυβερνήσεις, η ανεμπόδιστη και ακηδεμόνευτη συνδικαλιστική δραστηριότητα, στόχευαν να εξασφαλίσουν το υγιές πολιτικό κλίμα που απαιτούνταν για τον κοινωνικό και οικονομικό εκσυγχρονισμό της χώρας. Κατά πόσον αυτό επιτεύχθηκε, έμελλε να αποδειχθεί αρκετά σύντομα.

Παρά τη φαινομενική εξάλειψη του πνιγηρού μετεμφυλιακού κλίματος, τον άνεμο ελευθερίας, τις αλλαγές προσώπων σε ανώτερα κλιμάκια της αστυνομίας και τον εκδημοκρατισμό των εργα-

Ο Γ. Παπανδρέου, περιστοιχιζόμενος από τον Γ. Νόβα, δεξιά του, και τον Σοφοκλή Βενιζέλο, αριστερά του, άλλα μέλη της πρώτης κυβέρνησης Κέντρου, μετά τη νίκη του κόμματός του στις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963 (φωτ.: Αρχείο «Κ»).

Ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, μετά την ορκωμοσία του τελευταίου ενώπιον της Βουλής (φωτ.: Κ. Γ. Μεγαλοκονόμου).

τικών ενώσεων, ο στρατός παρέμενε το ισχυρό προπύργιο ενός συντηρητικού κατεστημένου το οποίο εξακολουθούσε να κατέχει νευραλγικές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Το κατεστημένο αυτό ερμήνευσε τη μετριοπαθή φιλελευθεροποίηση ως επιβεβαίωση των φόβων του ότι απειλούνταν τα κεκτημένα του και ότι η χώρα έχανε την αμυντική της θωράκιση απέναντι στην κομμουνιστική επιβουλή.

Στις ήδη μεγάλες δυσκολίες στο εσωτερικό μέτωπο, η κυβέρνηση του Κέντρου είδε πολύ σύντομα να προστίθεται, στις εξωτερικές υποθέσεις, το αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει –παρά τις επιθυμίες και τις προσπάθειές της προς πάσα κατεύθυνση– το Κυπριακό. Η μετριοπαθώς ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική της δεν ερμηνεύτηκε από τους Αμερικανούς ως φυσικό συστατικό της πολιτικής φυσιογνωμίας της, σαφώς φιλοδυτικής, ωστόσο, αλλά ως απόδειξη αντιδυτικής στροφής. Βεβαίως, η κυβέρνηση Παπανδρέου, μολονότι παρέμενε πιστή στη δυτική συμμαχία, δεν ήταν ο πειθήνιος εταίρος που θα ήθελε η διπλωματία των ΗΠΑ, συννητισμένη, στην περίπτωση της Ελλάδας, να μη θεωρεί απαραίτητο να αναλώνεται σε ιδιαίτερα πολύπλοκους και αβρούς σχεδιασμούς. Η Ελλάδα ήταν μια αδύναμη και εξαρτημένη χώρα, που δεν της αναγνωριζόταν η πολυτέλεια να παίρνει μέτρα για

την κατάργηση της εξάρτησης των μυστικών της υπηρεσιών από τη CIA, να απέχει από γυμνάσια του ΝΑΤΟ, όπως έκανε τον Αύγουστο του 1964, να μην αποθαρρύνει την αγορά από την Κύπρο όπλων προερχόμενων από ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, να σχεδιάζει τη μείωση των στρατιωτικών δαπανών της, πολλώ μάλλον να αρνείται μια απροκάλυπτα νατοϊκή λύση του Κυπριακού.

Στο εσωτερικό, την ίδια στιγμή, ο άνεμος της αλλαγής του πολιτικού κλίματος αναπτέρωνε τις ριζοσπαστικές διαθέσεις των εργαζομένων και των αγροτών, με την επικουρία και της Αριστεράς, που δεν ήθελε να παρακολουθεί αδρανής τη διαρροή των οπαδών της προς το Κέντρο, και που ενέτεινε τους διεκδικητικούς αγώνες ως απάντηση στην πολιτική του «διμέτρωπου» του Γ. Παπανδρέου. Αυτό με τη σειρά του ενέτεινε τους φόβους του συντηρητικού κατεστημένου για περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση του κόμματος του Κέντρου, στους κόλπους του οποίου είχε ήδη διαμορφωθεί μια αβιθμητικά ισχυρή αριστερή συσπειρωτική γύρω από τον Ανδρέα Παπανδρέου.

Οντως, μετά από λίγους μόνο μήνες παραμονής στην εξουσία, αυτό που είχε υπάξει για την Ένωση Κέντρου –όταν ήταν αντιπολίτευση– το μεγάλο της πλεονέκτημα για την κατάκτηση της εξουσίας, δηλαδή η πολυσυλλεκτική

γοητεία του Κέντρου, εξελίχθηκε σε μια από τις σοβαρότερες εγγενείς αδυναμίες της – όταν έγινε κυβέρνηση. Η συστέγασση στην Ένωση Κέντρου πολιτικών ανδρών με διαφορετική έως και αντιθετική ιδεολογική προέλευση, και οι αρχηγικές φιλοδοξίες πολλών από αυτούς, που ήλπιζαν να διαδεχθούν τον γηραιό αρχηγό τους, υπήρξε η αχίλλειος πτέρνα της συνοχής της.

Η αντιπαλότητα ανάμεσα στον Ανδρέα Παπανδρέου και τον Κωνσταντίνο Μητσotάκη ήταν η πιο έκδηλη από τις ενδοκομματικές διαμάχες και αντιζηλίες που δρούσαν ανασταλτικά μέσα στους κόλπους του κόμματος. Ενός κόμματος που η συντηρητική πτέρυγά του, με τις επιφυλάξεις της, οι οποίες συνέκλιναν (σε μια πορεία μοιραία, όπως αποδείχθηκε) με τις υποψίες του κατεστημένου για την αριστερή πτέρυγα της Ένωσης Κέντρου, λειτουργούσε ως τροχοπέδη στην ανεμπόδιση εφαρμογή των φιλελευθέρων μέτρων της κυβέρνησης.

Η μικροψυχία και η αρχομανία δεν έπληξαν μόνο το κόμμα του Κέντρου. Υπονόμευαν την πολιτική ζωή της χώ-

ρας και, όπως αποδείχθηκε, υποθήκευσαν το μέλλον της για μία επιπλέον δεκαετία, η οποία έμελλε να είναι από τις πιο επώδυνες στη σύγχρονη ιστορία της. Με την παραξενισία και τα Ανάκτορα να βυσοδομούν στο παρασκήνιο και να αναμοχλεύουν τις εμμονές του ξένου παράγοντα, δεν έμενε πλέον παρά να υπάξει το έναυσμα.

Το Μάιο του 1965, αφού είχε προηγηθεί υπόμνημα, από την Κύπρο, του Γ. Γρίβα προς τον εκλεκτό των Ανακτόρων υπουργό Εθνικής Αμυνας, Πέτρο Γαρουφαλιά, και τον βασιλιά Κωνσταντίνο, με το οποίο ο ακροδεξιός στρατηγός κατήγγελλε τον Ανδρέα Παπανδρέου ως υποκινητή κρουσμάτων απειθαρχίας μεταξύ αξιωματικών της ΕΛΔΥΚ στη νήσο, έβγαινε στην επιφάνεια η διαβόητη υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ», μια «συνωμοσία» αριστερών αξιωματικών, που μόλις και μετά βίας συγκάλυπτε την πραγματική συνωμοσία η οποία εξυφαινόταν σε βάρος της δημοκρατικής ομαλότητας και η οποία οδήγησε στον εξαναγκασμό του εκλεγμένου πρωθυπουργού σε παραίτηση ένα μόλις μήνα μετά, στις 15 Ιουλίου 1965.

Του **Αλέξη Δημαρά**

Ιστορικού της Εκπαίδευσης

Στις χώρες των νικητών του Β' Παγκόσμιου Πολέμου η ανασυγκρότηση και η προσαρμογή στις εντελώς νέες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί (κυρίως στην κοινωνία, την οικονομία και την τεχνολογία), συνδέθηκε με ριζικές μεταρρυθμίσεις των εκπαιδευτικών συστημάτων: από τις σημαντικότερες είναι εκείνες της Αγγλίας (1944) και της Γαλλίας (1947) με βάση τις προτάσεις ειδικής επιτροπής, με πρόεδρο τον διάσημο φυσικό Paul Langevin, τον οποίο μετά τον θάνατό του διαδέχθηκε ο ψυχολόγος Henri Wallon. Στις εκπαιδευτικά πλήρως αποκεντρωμένες ΗΠΑ, εξάλλου, η μεταρρυθμιστική τάση εκδηλώθηκε από το 1944, με παρεμβάσεις της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, κυρίως σε θέματα προγραμμάτων. Ανάλογες ανησυχίες εκφράστηκαν και αλλού (όπως, λ.χ. στη Σοβιετική Ένωση το 1947 και στη Σουηδία το 1950), ενώ στις ηττημένες χώρες επιβλήθηκαν καιρίως μεταβολές των εκπαιδευτικών συστημάτων.

Σε όλες τις περιπτώσεις οι ηγεσίες απέβλεπαν στη δημιουργία σχημάτων που θα παρείχαν σε μεγαλύτερες από πριν κοινωνικές ομάδες πρόσβασης στις εκπαιδευτικές διαδικασίες, με ίσες για όλους ευκαιρίες και ταυτόχρονα θα προσανατόλιζαν την εκπαίδευση προς τις απαιτήσεις της νέας εποχής. Το αίτημα για τον «εκδημοκρατισμό» του εκπαιδευτικού συστήματος είχε τεθεί. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό ότι η έννοια αυτή (και ο όρος) πρωτοεμφανίζονται στα γαλλικά στην Έκθεση Langevin – Wallon. Εκφραση αυτών των προθέσεων υπήρξε γενικά η τάση για επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, για ριζική αναθεώρηση των προγραμμάτων, για ανάπτυξη του τεχνικο-επαγγελματικού κλάδου και για ρυθμίσεις στην πρόσβαση προς την τρίτη βαθμίδα.

Στην Ελλάδα, βέβαια, οι γενικές, συνθήκες δεν επέτρεψαν τέτοιες παρεμβάσεις τα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση και πάντως ως την επίσημη κήρυξη της λήξης του Εμφυλίου. Αλλά και αργότερα, τη δεκαετία του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960, τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας χαρακτηρίζονται όχι μόνο από απραξία, αλλά και από εμμονή σε θέσεις και θέματα που είχαν –αρνητικά– σημαδέψει το παρελθόν: στο πρώτο λ.χ. μεταπολεμικό Σύνταγμα (του 1952) επαναλαμβάνεται το άρθρο του 1911 για την προ-άσπιση της καθαρεύουσας, ενώ –σε άλλο επίπεδο– η διαίρεση της εξάχρονης (κατά το σχήμα του 1929) μέσης εκπαίδευσης σε δύο ανεξάρτητους κύκλους, που περιέχεται πρώτη φορά σε μεταπολεμικό νομοσχέδιο, το 1949, πραγματοποιήθηκε λειτουργικά μόλις το 1964.

Αγκυλώσεις και δυσλειτουργίες

Από την άποψη αυτή, είναι ενδεικτικές η ενασχόληση της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών με το γλωσσικό ζήτημα (δίωξη του καθηγητή Ι.Θ. Κακριδή στην περίφημη «Δίκη των τόνων» το 1941–1944), η προσήλωση στον άκαμπα συγκεντρωτικό χαρακτήρα του συστήματος, η αβουλία των κυβερνήσεων να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση μιας διακομματικής εκπαιδευτικής πολιτικής (σχετικές κινήσεις στην περίοδο 1951–1958 έμειναν χωρίς αποτέλεσμα), καθώς και η αδυναμία του κράτους να παρέμβει δραστικά στην αναμόρφωση των δομών του συστήματος (το 1959 επιχειρήθηκε μια αναδιοργάνωση του τεχνικο-επαγγελματικού κλάδου, η οποία, ωστόσο, είχε τελικά περιορισμένη έκταση).

Ετσι, όμως, δεν διαιωνίζονταν μόνο οι αγκυλώσεις και οι δυσλειτουργίες του παρελθόντος –διατηρήθηκε σε πλήρη ακμή και η κοινωνική δυσφορία για την ανικανότητα του συστήματος να α-

νταποκριθεί στις απαιτήσεις των καιρών: στις ατομικές επιστημάνσεις της εθνικής ζημίας που προκαλούσε η κατάσταση αυτή (με κορυφαία ανάμεσά τους εκείνη την Ε.Π. Παπανούτσου από το 1946) προστέθηκαν οι υπηρεσιακές (π.χ. η σύνδεση του εκπαιδευτικού με το «Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως

της Χώρας» του υπουργείου Συντονισμού το 1948) και αργότερα οι συλλογικές (όπως εκείνες μιας –συγκριτικά– εγκυρότατης «Επιτροπής Παιδείας», που συστάθηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή το 1957). Τελικά, κυρίως από το 1962, η έκφραση της δυσαρέσκειας για τα εκπαιδευτικά πήρε μαζικό χαρα-

κτήρα (με μεγάλες κινητοποιήσεις των φοιτητών και μακρές απεργίες των εκπαιδευτικών), συνδέθηκε άμεσα με το ευρύτερο πολιτικό θέμα και αποτέλεσε κύριο άξονα των προεκλογικών διακηρύξεων τον Οκτώβριο του 1963.

Ετσι, η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου το 1963, και ιδίως μετά τις εκλο-

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Προπύλαια Πανεπιστημίου Αθηνών, 7 Δεκεμβρίου 1962. Στιγμιότυπο μιας από τις πολυάριθμες και μαζικές φοιτητικές εκδηλώσεις για την αναβάθμιση των σπουδών και τη μεταρρύθμιση στην Παιδεία (φωτ.: Κ. Γ. Μεγαλοκονόμου).

μεταπολεμικές τάσεις. Πάντως μερικά από τα πιο καίρια χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (όπως λ.χ. ο συγκεντρωτισμός και η ανισότητα στην προσφορά εκπαίδευσης σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες), διατηρήθηκαν αμετάβλητα –ή και ενισχύθηκαν– στο νέο σχήμα.

Στην Ελλάδα, μάλιστα, καλλιεργήθηκε επίμονα η αντίληψη ότι τότε υλοποιήθηκε –επιτέλους– η «αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», που είχε περιγραφεί για πρώτη φορά στα σχέδια της κυβέρνησης Τρικούπη το 1889. Δημιουργήθηκε έτσι η πίστη ότι στα εκπαιδευτικά υπάρχουν διαχρονικές «προοδευτικές» λύσεις, ανεξάρτητες από το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο επιβάλλονται. Η πίστη αυτή σημά-

Αθηνών) και χρησιμοποιήσε επιχειρήματα και τακτικές που είχαν δοκιμαστεί άλλοτε με επιτυχία.

Αιχμή της πολεμικής αποτέλεσε πάλι η δημοτική με τα παρεπόμενά της: την αθεΐα, τον αριστερισμό και την αντεθνικότητα. Ακόμη και η εξαγγελία «δωρεάν παιδείας» επικρίθηκε ως παραπλανητική, αφού δεν κάλυπτε όλες τις σχετικές δαπάνες (γραφική ύλη των μαθητών, έξοδα διαμονής φοιτητών κ.ά.δ.). Οι καθηγοροι, εξάλλου αναγνώρισαν το πρότυπο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου στην Ανατολική Γερμανία, και θεώρησαν ότι στελεχώθηκε αποκλειστικά με αριστερούς και αριστερίζοντες, ενώ ένα νέο σχολικό βιβλίο (το *Ιστορία Ρωμαϊκή και Μεσαιωνική* του Κ. Καλοκαιρινού) χαρακτηρίστηκε «προπαγανδιστικό φυλλάδιο» και επικρίθηκε εντονότατα ως αντίθετο προς τις θέσεις της επίσημης εθνικής ιστορίας.

Τέτοια ήταν η ένταση και η έκταση των αντιδράσεων (αλλά και η ταύτιση της Μεταρρύθμισης με τον Γεώργιο Παπανδρέου) ώστε, παρά την κεντρικά προέλευσή τους, οι διαδοχικές κυβερνήσεις από τον Ιούλιο του 1965 και ύστερα όχι μόνο δεν συνέχισαν τις διαδικασίες (εκκρεμούσε η ψήφιση δύο νομοσχεδίων –ενός για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση και ενός για την τεχνικο-επαγγελματική– που θα ολοκλήρωναν τη μεταρρύθμιση) αλλά και ανέστειλαν ορισμένα μέτρα (στις 9 Σεπτεμβρίου 1965 ανακοινώθηκε λ.χ. η αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων του 1964 και η «πολτοποίησης» όσων κριθούν ακατάλληλα).

Η οριστική ακύρωση της Μεταρρύθμισης πραγματοποιήθηκε το 1967, αμέσως μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου, με την αποσπασματική κατάργηση του συνόλου των μέτρων της, εκτός από τη «δωρεάν παιδεία»: οι σπουδές στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες λ.χ. ορίστηκαν πάλι διετείς και οι σπουδαστές του τρίτου έτους του 1966–67 έδωσαν πτυχιακές εξετάσεις στα τέλη Απριλίου, ενώ το μάθημα της Αγωγής του Πολίτη καταργήθηκε με τηλεγραφική προς τα σχολεία διαταγή στις 5 Μαΐου και, την ίδια μέρα, με τηλεφωνική διαταγή, ανέστειλε τις εργασίες του το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Ετσι και αυτή η Μεταρρύθμιση δεν μπορεί να κριθεί από τα αποτελέσματά της. Ελέγχεται μόνο ως πρόθεση, ως διακήρυξη στόχων. Από την άποψη αυτή, της αναγνωρίζονται ουσιαστικές διαφορές από τα παρελθόντα και πολλά και σαφή στοιχεία εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού.

Αλλωστε η μεταδικτατορική υιοθέτηση των κύριων χαρακτηριστικών της –και μάλιστα από κυβέρνηση της αντίπαλης παράταξης– αποτελεί σημαντική ένδειξη της εγκυρότητας των επιλογών στις οποίες στηριζόταν.

Ευάγγελος Παπανούτσος (1900 – 1982). Εκπαιδευτικός, παιδαγωγός, φιλόσοφος, διακεκριμένος συγγραφέας και ακαδημαϊκός. Σε συνεργασία με τον Ιωάννη Κακριδή και με την ιδιότητα του γενικού γραμματέα του υπουργείου Παιδείας (1964 – 1965), εκπόνησε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της κυβέρνησης Κέντρου. Πάνω, ο Ε. Παπανούτσος αγορεύει στη Βουλή (φωτ.: Athens – Press).

δεψε έντονα τις σχετικές συζητήσεις και ενέργειες ως το τέλος του αιώνα.

Πάντως και το 1964 η πορεία δεν ήταν απρόσκοπτη: από την πρώτη στιγμή η αντίδραση υπήρξε ιδιαίτερα έντονη, καθώς εντάχθηκε στην προσπάθεια φθοράς της Ένωσης Κέντρου, σε τέτοια έκταση ώστε δεν μπόρεσε να εξασφαλισθεί ούτε η συναίνεση βασικών στελεχών της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενωσης (όπως ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και ο Κωνσταντίνος Τσάτσος) με σαφές φιλελεύθερο παρελθόν και «προοδευτική» πνευματική παρουσία: πέρα από τις –πολύ λίγες– αντιρρήσεις σε θέματα ουσίας, η πολεμική εκπορεύτηκε από τους παραδοσιακά συντηρητικούς χώρους (με προεξάρχουσα τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου

γές του 1964, με πρωθυπουργό τον υπουργό Παιδείας τον Γεώργιο Παπανδρέου, υφυπουργό τον Λουκή Ακριτά και Γενικό Γραμματέα τον Ε.Π. Παπανούτσο, προχώρησε στην υλοποίηση των προεκλογικών της εξαγγελιών για τα εκπαιδευτικά, εξασφαλίζοντας την ψήφιση του νομοσχεδίου, που πήρε τον αριθμό 4379 και έμεινε στην ιστορία ως «νόμος της Μεταρρύθμισης Παπανδρέου – Παπανούτσου». Πρώτη φορά μετά τη «Μεταρρύθμιση του 1929» το ελληνικό Κοινοβούλιο ενέκρινε ένα μείζον και ολοκληρωμένο σχέδιο συντονισμένων (ως προς τη σχέση στόχων και μέτρων) αλλαγών στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Το φάσμα των παρεμβάσεων ήταν ενρύτατο: Κατάργηση οποιωνδήποτε οικονομικών επιβαρύνσεων για σπουδές και στις τρεις βαθμίδες («δωρεάν παιδεία»), επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης από έξι σε εννέα χρόνια, διαίρεση της μέσης εκπαίδευσης σε δύο ανεξάρτητους κύκλους, καθιέρωση (παρά τη συνταγματική δέσμευση) της δημοτικής ως αποκλειστικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και ως ισότιμης προς την καθαρεύουσα στις άλλες βαθμίδες, και ριζική αναμόρφωση του τρόπου επιλογής των υποψηφίων για τα πανεπιστήμια (καθιέρωση του «ακαδημαϊκού

απολυτηρίου»). Στα επιμέρους ανήκουν αλλαγές στα προγράμματα (προσθήκη νεωτερικών μαθημάτων, όπως η Κοινωνιολογία και τα Στοιχεία της Οικονομικής Επιστήμης, ενίσχυση των φυσικών επιστημών και των μαθηματικών, διδασκαλία των αρχαίων κειμένων αποκλειστικά από μετάφραση στις τρεις τάξεις του γυμνασίου) και στα σχολικά βιβλία και η μέριμνα για τη σίτιση και τη μεταφορά των μαθητών. Η μεταβολή χαρακτηρίζεται επίσης από την επέκταση, σε τρία χρόνια της εκπαίδευσης των δασκάλων στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και από την ίδρυση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου ως οργάνου για την υλοποίηση της νέας εκπαιδευτικής πολιτικής και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Τη δημιουργία της εντύπωσης ότι οι προθέσεις της κυβέρνησης για την αναβάθμιση του συστήματος ήταν ειλικρινείς, ενίσχυσαν τόσο η ιδιαίτερα σημαντική αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση στον κρατικό προϋπολογισμό, όσο και η βελτίωση της οικονομικής θέσης των εκπαιδευτικών.

Με το νομοθετικό αυτό πλαίσιο, είκοσι χρόνια μετά τις ανάλογες ρυθμίσεις στα άλλα κράτη του λεγόμενου δυτικού κόσμου, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα προσαρμόζοταν στις παγκόσμιες

Του Βασίλη Πεσμαζόγλου

Επ. καθηγητή, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Τα ιστορικά γεγονότα δεν τιθασεύονται εύκολα από τις ξεκάθαρες, στρογγυλές δεκαετίες. Έτσι και τα πρώτα βήματα της πολύχρονης πλέον σχέσης της Ελλάδας με την τότε ΕΟΚ και νυν Ε.Ε., καλύπτουν μεν το σύνολο της δεκαετίας του 1960, αλλά, συγχρόνως, μια «κανονική» περιοδολόγηση θα τοποθετούσε το τέλος αυτής της περιόδου στη μεταπολίτευση του 1974. Εναλλακτικά, ξεφεύγοντας προς στιγμήν από μια στενά ελληνική οπτική, τα δεδομένα της δεκαετίας του '60 αναιρούνται το 1973: μια χρονιά κρίσιμη, τόσο λόγω της πετρελαϊκής κρίσης όσο και λόγω της πρώτης διεύρυνσης της ΕΟΚ, με την ένταξη της Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 ο κύβος έχει πλέον ριφθεί: η Ελλάδα, υπό την πρωθυπουργία του Κ. Καραμανλή, αποφασίζει να συνδεθεί με την ΕΟΚ των 6, που έχει ιδρυθεί πριν από λίγα χρόνια, το 1957, με τη Συνθήκη της Ρώμης. Στο δημόσιο διάλογο της εποχής, που περιορίζεται βέβαια σ' ένα στενό κύκλο ειδημόνων, η επιλογή των «6» έχει ξεκάθαρα πλεονεκτήματα έναντι των «7», που απαρτίζουν την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ – αγγλιστί ΕFΤΑ, εξ ου και ένα σχετικό λογοπαίγνιο): η ΕΟΚ αποτελεί ένα πιο φιλόδοξο σχέδιο οικονομικής αλλά και πολιτικής ενοποίησης και συγχρόνως, προβλέπει τη θέσπιση Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ), γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για μία κατ' εξοχήν αγροτική χώρα. Τότε, όπως άλλωστε και τώρα, η Ελλάδα είναι η πλέον αγροτική χώρα από τα κράτη-μέλη, με κριτήριο το ποσοστό (%) του ΑΕΠ ή της απασχόλησης που αντιπροσωπεύει ο πρωτογενής τομέας. Εκτός όμως από τους οικονομικούς αυτούς υπολογισμούς, υπάρχει ασφαλώς έντονο και το πολιτικό στοιχείο: βρισκόμαστε λιγότερο από μία δεκαετία από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, ο ψυχρός πόλεμος μάλιστα και, πέρα από τα προσδοκώμενα αναπτυξιακά οφέλη, ο προσανατολισμός αυτός υπογραμμίζει και ενισχύει τη γεωπολιτική ένταξη της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο. Η διαφαινόμενη άλλωστε σύσφιξη, την εποχή εκείνη, των ελληνικών εμπορικών δεσμών με τις ανατολικευρωπαϊκές χώρες της λεγόμενης ΚΟΜΕΚΟΝ, έχει προβληματίσει και συμβάλει στην αναζήτηση ενός δυτικοευρωπαϊκού οικονομικο-εμπορικού αγκυροβολίου.

Η συμφωνία σύνδεσης

ΕΟΚ λοιπόν. Οι διαπραγματεύσεις διαρκούν περί τα τρία χρόνια: είναι κάτι καινούργιο τόσο για την Ελλάδα όσο και για τη νεοσύστατη ΕΟΚ, που αναγνωρίζεται έτσι ως σημαντική, υπολογίσιμη οντότητα από μια τρίτη χώρα. Οι διαπραγματευτές θα καταλήξουν το 1961 στη συμφωνία σύνδεσης (Σ.Σ.), που τίθεται σε ισχύ τον Νοέμβριο του 1962. Η συμφωνία προβλέπει σταδιακή κατάργη-

Αθήνα, Κυριακή 9 Ιουλίου 1961. Από την επίσημη υπογραφή της συμφωνίας σύνδεσης Ελλάδας – ΕΟΚ, στην Αίθουσα Τροπαιών της Βουλής. Διακρίνονται από αριστερά, ο υπουργός Συντονισμού Αρ. Πρωτοπαπαδάκης, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Παν. Κανελλόπουλος, όρθιος δίπλα του ο αντικαγκελάριος της Δυτικής Γερμανίας Λούντβιχ Ερχαρτ, ο υπουργός Εξωτερικών του Βελγίου Πολ-Ανρί Σπάακ και ο πρεσβευτής της Δ. Γερμανίας στην Ελλάδα Γκέμπαρτ Ζέελος (φωτ.: Κ.Γ. Μεγαλοκονόμου).

Ελλάδα – ΕΟΚ

Τα πρώτα βήματα

ση των δασμών στο εμπόριο βιομηχανικών προϊόντων, που θα οδηγήσει τελικά στην πλήρη τελωνειακή ένωση Ελλάδας-ΕΟΚ το 1984. Ο δασμολογικός αυτός αφοπλισμός δεν είναι συμμετρικός: η Ελλάδα θα μειώσει τους δασμούς της σταδιακά σε 12 χρόνια για προϊόντα που δεν παράγει η ίδια και σε 22 χρόνια για είδη όπου υπάρχει εγχώρια παραγωγή. Αντίθετα, η ΕΟΚ, ήδη από το 1968 που ολοκληρώνεται η απελευθέρωση των συναλλαγών ανάμεσα στους 6, χορηγεί στην Ελλάδα πλήρες προτιμησιακό καθεστώς: ελεύθερη αδασολόγητη πρόσβαση στις βιομηχανικές της εξαγωγές στη διαμορφούμενη κοινή αγορά. Για τον αγροτικό τομέα τα πράγματα είναι λιγότερο ευνοϊκά και, κυρίως, περισσότερο ασαφή: προβλέπεται εναρμόνιση της Ελλάδας με την υπό διαμόρφωση ακόμη ΚΑΠ, αλλά δεν ξεκαθαρίζεται κατά πόσον θα υπάρξει χρηματοδότηση για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής γεωργίας. Τέλος, βάσει του Πρωτοκόλλου 19, η Συμφωνία των Αθηνών προβλέπει, για την πρώτη πενταετία 1962-1967, αναπτυξιακό δάνειο 125 εκατ. δολαρίων από

την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων με ιδιαίτερα ευνοϊκούς όρους – δηλαδή με επιδοτούμενο επιτόκιο. Δεν πρόκειται για καθαρή μεταβίβαση πόρων, όπως αυτή που συνηθίσαμε τα τελευταία χρόνια ως μέλη πλέον της Κοινότητας (λ.χ. τα γνωστά μας κοινοτικά προγράμματα σύγκλισης – ΚΠΣ), αλλά για ευνοϊκό δανεισμό σχετικά περιορισμένης εμβέλειας.

Η Σ.Σ. Ελλάδας-ΕΟΚ προέβλεπε θεσμούς παρακολούθησης της εφαρμογής της, όπως η Επιτροπή και το Συμβούλιο Σύνδεσης και η Μικτή Κοινοβουλευτική Επιτροπή. Αναφερόταν δε ρητά στην προοπτική μελλοντικής ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Αποτελούσε, έτσι, μια καινοτομία για την εποχή, αλλά και μια επιτυχία της Ελλάδας, την οποία θα σπεύσει μάλιστα να μνησθεί η Τουρκία, συνάπτοντας, λίγο μετά, την παρόμοια Συμφωνία της Αγκυρας.

Θετική υποδοχή

Η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ χαιρέτιστηκε από ευρύ πολιτικό φάσμα: παρά τις άλλες αντιθέσεις τους, τόσο η

ΕΡΕ του Κ. Καραμανλή όσο και η Ε.Κ. υπό τον Γ. Παπανδρέου την επικροτούν και την υπερηφίζονται στη Βουλή. Εξαιρέση η ΕΔΑ, που εναντιώθηκε στη συμφωνία αυτή, βλέποντάς την με τους όρους της Αριστεράς της εποχής, ως περαιτέρω οικονομική καθυστάση και πρόσδεση της Ελλάδας στο άρμα του δυτικού ιμπεριαλισμού.

Παρά τους περι του αντιθέτου φόβους για καταστροφικές επιπτώσεις στο εμπορικό ισοζύγιο και στην εν γένει αναπτυξιακή πορεία της χώρας, η Σ.Σ. λειτούργησε, τα πρώτα χρόνια εφαρμογής της, προωθητικά για τις ελληνικές βιομηχανικές εξαγωγές, οι οποίες, τη δεκαετία του 1960, εν πολλοίς ως αποτέλεσμα των μεγάλων επενδύσεων της εποχής, αυξάνονται σημαντικά, ξεπερνώντας σε αξία τις αγροτικές. Η διαδικασία αυτή θα συνεχιστεί απόσποπα σ' όλη τη λεγόμενη χρυσή δεκαετία του 1960, που χαρακτηρίστηκε από αυξανόμενη ευημερία για το σύνολο της Ευρώπης, επιφύλαξε δε για την Ελλάδα θεαματικούς ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ, της τάξης του 6%. Καθίσταται, έτσι, δύσκολο να απομονωθεί η συγκεκριμένη

Αθήνα, Ιούλιος 1961. Οι εκπρόσωποι των έξι χωρών-μελών της ΕΟΚ και της Κομισιόν έξω από το γραφείο του πρωθυπουργού, αμέσως μετά την τελετή της επίσημης υπογραφής της Συμφωνίας Σύνδεσης (φωτ.: Κ.Γ. Μεγαλοκονόμου).

συμβολή της Σ.Σ. στην εν γένει οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας της εποχής. Σημειωτέον ότι το αναπτυξιακό δάνειο της Ευρωπαϊκής Τράπεζας χρησιμοποιήθηκε μόνον εν μέρει, κυρίως για κατασκευή του οδικού δικτύου, ενώ ήδη την εποχή εκείνη πρωτοεμφανίζεται και το γνωστό στις ημερες μας πρόβλημα της «ελλιπούς απορροφητικότητας».

«Πάγωμα»

Η επιβολή της δικτατορίας τον Απρίλιο του 1967 αποτελεί μια τομή που θα φέρει σε αμηχανία τους ιθύνοντες των Βρυξελλών και θα οδηγήσει στο λεγόμενο «πάγωμα» της συμφωνίας από την πλευρά της ΕΟΚ: οι μεν ρήτρες που αφορούν την τελωνειακή ένωση θα συνεχίσουν να ισχύουν, τηρώντας, με τον αυτοματισμό που τις διακρίνει, το χρονοδιάγραμμα δασμολογικού αποπλισμού. Αλλά το λεγόμενο Χρηματοδοτικό Πρωτόκολλο θα ανασταλεί, με αποτέλεσμα να μη χρησιμοποιηθέντα 55 από τα 125 εκατ. δολάρια να μείνουν αδιάθετα και να μην υπάρξει η αναμενόμενη ανανέωση του εν λόγω Πρωτοκόλλου: η Ελλάδα θα στερηθεί, έτσι, εννοϊκό δανεισμό της τάξης των 200 εκατ. δολαρίων τα έτη 1967-72. Παράλληλα, ο πολιτικός διάλογος Ελλάδας-ΕΟΚ σε υψηλό υπουργικό επίπεδο σταματάει, συμπαρασύροντας οιαδήποτε συζήτηση για εννοϊκή εναρμόνιση με την ΚΑΠ: χαρακτηριστικά, οι ελληνικές εφημερίδες, τις πρώτες ημέρες του Απριλίου 1967, ανέφεραν ότι αυτή ακριβώς η διεκδίκηση θα έπρεπε να αποτελέσει πρωταρχική μέριμνα της οποίας κυβέρνησης έμελλε προκύψει μετά τις

εξαγγελθείσες εκλογές του Μαΐου 1967. Οι εκλογές όμως, ως γνωστόν, δεν έγιναν, οι δε προϋπάρχουσες δυσκολίες στην υλοποίηση της Σ.Σ. εντάθηκαν με το προαναφερθέν πάγωμα. Όλη την επταετία βρισκόμαστε σε μια ενδιάμεση, μεσοβέζικη, κατάσταση μεταξύ δύο άκρων: της πλήρους κατάργησης/καταγγελίας της Σ.Σ. και της συνέχισής της ως εάν να μην υπήρχε κανένα πρόβλημα.

Πρόβλημα όμως υπήρχε, αν μη τι άλλο, στη λειτουργία, λ.χ., της Μικτής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Ελλάδας-ΕΟΚ, που, ελλείψει πλέον ελληνικού Κοινοβουλίου, συνεκαλείτο μεσοσύσης της δικτατορίας δίχως Έλληνες εκπροσώπους, αποτελώντας, από την ίδια της τη φύση, κατ'εξοχήν χώρο έκφρασης της ευρωπαϊκής εναντίωσης στο στρατιωτικό καθεστώς.

Πρωταγωνιστές οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές, αλλά και φιλελεύθεροι και χριστιανοδημοκράτες – αν και ακούγονταν ενίοτε περιστασιακά φωνές για μια πιο «ρεαλιστική» (βλ. πιο φιλική) αντιμετώπιση του καθεστώτος, στο όνομα της πάλης κατά του κομμουνισμού. Εις μάτην: η κυρίαρχη τότε ευρωπαϊκή αντίθεση προς τη δικτατορία θεμελιωνόταν στο ότι η συμμετοχή μιας χώρας στην ΕΟΚ προϋπέθετε δημοκρατικούς θεσμούς και ότι, κατ'επέκταση, δεδομένου ότι η Σ.Σ. κατέτεινε στο να γίνει η Ελλάδα πλήρες μέλος, ήταν αδύνατο η εν λόγω συμφωνία να εφαρμοστεί κανονικά. Στη γνήσια αυτή ιδεολογική τοποθέτηση, που ήταν εν μέρει απόρροια της νοπής ακόμη μνήμης του φασισμού και ναζισμού, ενός ολοκληρωτισμού τον οποίο η καθεστηριχία πολιτική τάξη της Ευρώπης θεωρούσε ασυμβίβαστο με την «ευρωπαϊκή ιδέα», ερχόταν να

προστεθεί και η σκοπιμότητα: για παράδειγμα, η απόρριψη της όποιας συζήτησης με την Ελλάδα περί εναρμόνισης με την ΚΑΠ στα πρώτα της δύσκολα βήματα, διευκόλυνε κάπως τα πράγματα, απαλλάσσοντας την ΕΟΚ από μια πρόσθετη περιπλοκή. Τουναντίον, ο αυτόματος, μονομερής από το 1968 και μετά, δασμολογικός αποπλισμός της Ελλάδας διευκόλυνε τη διείσδυση των ευρωπαϊκών εξαγωγών στην ελληνική αγορά. Το στρατιωτικό καθεστώς θα επιχειρηματολογήσει διά μακρών με νομικά επιχειρήματα κατά της «διαιρετότητας» της Σ.Σ. και υπέρ της άρσης του παγώματος και της αναθέρμανσης της σχέσης Ελλάδας-ΕΟΚ· ενίοτε, δε, θα καταγγείλει την ΕΟΚ για ανάμειξη στα εσωτερικά της Ελλάδας, ακόμη και για συνοδοιπορία με τον διεθνή κομμουνισμό, τονίζοντας την αρχική γεωπολιτική χροιά του ευρωπαϊκού προσανατολισμού: η έστω και μερική, επιφυλακτική απόρριψή της από ένα μέρος του «ελεύθερου κόσμου» αποτελούσε για τη δικτατορία πηγή απομόνωσης αλλά και προβληματισμού.

Ευρώπη - Δημοκρατία

Η ΕΟΚ, η «Ευρώπη» (σε αντιδιαστολή με τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ) θα περάσει, έτσι, αμετάκλητα στο ιδεολογικό οπλοστάσιο της αντιδικτατορικής πλευράς ως ένα κρίσιμο και χρήσιμο επιχείρημα για την αποκατάσταση της δημοκρατίας, που θα συγκινήσει ακόμη και μέγρους του επιχειρηματικού κόσμου. Ελλοχεύει άλλωστε, στα τέλη της δεκαετίας του '60, ο φόβος περιθωριοποίησης της Ελλάδας και αναιρέσης της προνομαχίας της θέσης στο πλαίσιο της αναπτυσσόμενης τότε μεσογειακής

πολιτικής της ΕΟΚ. Στην ελληνική κοινή γνώμη –βοηθούσης και της τύποις μεν αποχώρησης, κατ'ουσίαν δε αποπομπής το 1969 της χούντας από το Συμβούλιο της Ευρώπης λόγω καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων – οι λέξεις «Ευρώπη» και δημοκρατία θα αρχίσουν να συγγενεύουν. Το σκηνικό για την αντίστροφη μέτρηση, για την επιτάχυνση, αμέσως μετά τη μεταπολίτευση, των διαδικασιών ένταξης με την υπερκέρση της Σ.Σ. στήνεται, κοντολογίς, τα χρόνια αυτά. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της επόμενης, η ΕΟΚ περνάει, έτσι, βαθμιαία από τις σελίδες του ειδικευμένου οικονομικού Τύπου στις περισσότερο πολιτικές σελίδες, ως όχημα αντιδικτατορικού λόγου – ιδίως σε περιόδους σχετικής άρσης της λογοκρισίας. Η ανασημαιοδότηση αυτή της λέξης «Ευρώπη» θα ολοκληρωθεί τη δεκαετία του '70, που βρίσκει τη μεν ΕΟΚ να έχει ανδρωθεί και αλλάξει τη την αρχική της μορφή της απλής «κοινής αγοράς», τη δε Ελλάδα να βγαίνει οικονομικά ενισχυμένη από τους γοργούς ρυθμούς ανάπτυξης και πολιτικά έτοιμη για ένα σταθερό δημοκρατικό πολίτευμα.

Ενδεικτική ελληνική βιβλιογραφία:

- Α. Δημόπουλος: «Η Κοινή Αγορά και η Σύνδεσις, 1969-1972», Αθήναι 1979.
- Δ. Κώνστας: «Η Ελληνική Υπόθεση στο Συμβούλιο της Ευρώπης, 1967-69», Εκδ. «Παπαζήσης», Αθήναι 1978.
- Ι. Πεσμαζόγλου: «Η Σύνδεσις μας με την ΕΟΚ, Τράπεζα Ελλάδος», Αθήναι 1962.
- Γ. Σαπουντζάκης: «Οκτώ έτη Συνδέσεως με την ΕΟΚ, Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο», Αθήναι 1970.
- Σ. Χαρίτος: «Ελλάδα και Ε.Κ.», Εκδ. «Παπαζήσης», Αθήναι 1979.
- Περιοδικό «Ευρωπαϊκή Κοινότης».

Του **Θανάση Καλαφάτη**

Ιστορικού, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης

Η δεκαετία του '60 αποτελεί τμήμα της περιόδου 1953-1972, κατά την οποία η ελληνική οικονομία αναπτύχθηκε με ταχύτετους ρυθμούς, ενώ ταυτόχρονα μεταβλήθηκε σημαντικά η διάρθρωσή της. Η ελληνική οικονομική επέκταση είναι μέρος της μεγάλης ευρωπαϊκής καπιταλιστικής επέκτασης που ξεκίνησε το 1950 και κράτησε σχεδόν δύο δεκαετίες – άρχισε να κλονίζεται μετά τη διεθνή νομισματική κρίση του 1968 και την πρώτη πετρελαϊκή κρίση του 1972. Η πορεία της ελληνικής οικονομίας μπορεί να συσχετιστεί, έτσι, με τις ευρωπαϊκές και παγκόσμιες οικονομικές εξελίξεις, αλλά στη συγκεκριμένη δεκαετία, η ελληνική οικονομική περίπτωση εμφανίζει πολλές ιδιομορφίες. Ταυτόχρονα, στη διάρκεια της ίδιας δεκαετίας σημειώνεται αξιόλογη πολιτιστική ανάπτυξη και υπάρχουν σοβαρές πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Και καθώς η οικονομία επιχειρεί να συμβαδίσει με τις ευρωπαϊκές οικονομίες, η κοινωνία σπάει το κέλυφος του κομφορμισμού και της συμβατικότητας, επιτρέποντας έτσι να ανθοφορήσουν μικρές ανοίξεις στον πολιτισμό και στην παιδεία, φέρνοντας τη νεολαία στο επίκεντρο των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων.

Κύρια χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου, οπότε η Ελλάδα προσδένεται στην ΕΟΚ, είναι ο ιδιόμορφος χαρακτήρας του αναπτυξιακού υποδείγματος, οι γρήγοροι ρυθμοί ανάπτυξης, η εξωτερική μετανάστευση και η υπέρμετρη ανάπτυξη των αστικών κέντρων, η άνοδος της βιομηχανίας με ταυτόχρονη ενίσχυση, την πενταετία 1960-1965, της γεωργίας και η προώθηση του οικονομικού προγραμματισμού.

Το κύριο πρόβλημα που αντιμετώπισε η Ελλάδα την περίοδο εκείνη ήταν το ποιο αναπτυξιακό υπόδειγμα θα έπρεπε να ακολουθήσει, ώστε να επιτύχει γρήγορη οικονομική ανάπτυξη και ταυτόχρονα να μειώσει τη μεγάλη ανεργία και να περιορίσει το μεγάλο άνοιγμα του ισοζυγίου πληρωμών. Το αναπτυξιακό υπόδειγμα που ακολούθησε και, κατ' επέκταση, οι συνέπειές του στη διανομή του εισοδήματος, δείχνουν ότι το πρόβλημα παρακάμφθηκε κατά ανορθόδοξο τρόπο.

Μετανάστευση και ανεργία

Στην περίοδο 1960-1970, οι προτεραιότητες της ανάπτυξης και η διαδικασία εκβιομηχάνισης δεν ενσωματώθηκαν σε ένα συνεπές στρατηγικό σχέδιο. Η αναπτυξιακή στρατηγική είναι συγκεχυμένη και επιδιώκει, κατ' αρχάς, την ισόρροπη ανάπτυξη όλων των κλάδων, με έμφαση στη μεταποίηση. Η εκβιομηχάνιση προσανατολίζεται προς τις εξαγωγές με γνώμονα την αρχή του συγκριτικού πλεονεκτηματος, χωρίς να γίνεται συστηματική προσπάθεια υποκατάστασης των εισαγόμενων βιομηχανικών προϊόντων από προϊόντα παραγόμενα στην εγχώρια οικονομία.

Το πλεονάζον εργατικό δυναμικό απορροφάται από την εξωτερική μετανάστευση. Σημειώνεται κάποια τεχνική πρόοδος και εκδηλώνονται περιφερειακές ανισότητες, καθώς η

Αναπτυξιακή στόχευση

εκβιομηχάνιση πραγματοποιείται γύρω από ορισμένους πόλους, με βάση τις μεταλλουργικές και χημικές βιομηχανίες.

Στο πλαίσιο του υποδείγματος αυτού, σημειώνεται σημαντική αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης, ενώ η συνολική διανομή του ατομικού εισοδήματος παραμένει, την ίδια περίοδο, λίγο πολύ αμετάβλητη και η ιδιωτική κατανάλωση διατηρείται σε υψηλά επίπεδα. Ανακύπτει, λοιπόν, το ερώτημα: γιατί η οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1960-1970 δεν είχε σημαντική επίπτωση στη διανομή του εισοδήματος και στην κατανάλωση; Οι παράγοντες που συνετέλεσαν σε αυτό αναπτύσσονται αμέσως πιο κάτω.

Η εξωτερική μετανάστευση που άρχισε να λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις από

το 1958 και αφορούσε κυρίως τη μετανάστευση Ελλήνων εργατών στη δυτική Ευρώπη, απορρόφησε το μεγαλύτερο μέρος της συγκαλυμμένης υποαπασχόλησης και ανεργίας. Αποτέλεσε, ουσιαστικά, το κόστος της επιχειρούμενης εκβιομηχάνισης, συμβάλλοντας στη μείωση της ανεργίας και της συγκαλυμμένης υποαπασχόλησης και μεταβάλλοντας, έτσι, το πλαίσιο μέσα στο οποίο δρούσε η σχέση κεφαλαίου–εργασίας, με επιπτώσεις στη λειτουργική διανομή του εισοδήματος.

Η συμβολή του ξένου κεφαλαίου στο σχηματισμό κεφαλαίου είναι αξιόλογη. Ο απαραίτητος κεφαλαιακός εξοπλισμός, τόσο για την περίοδο 1950-1960 όσο και για την περίοδο 1960-1970, αποκτάται χάρις στην εισροή ξένου κεφαλαίου.

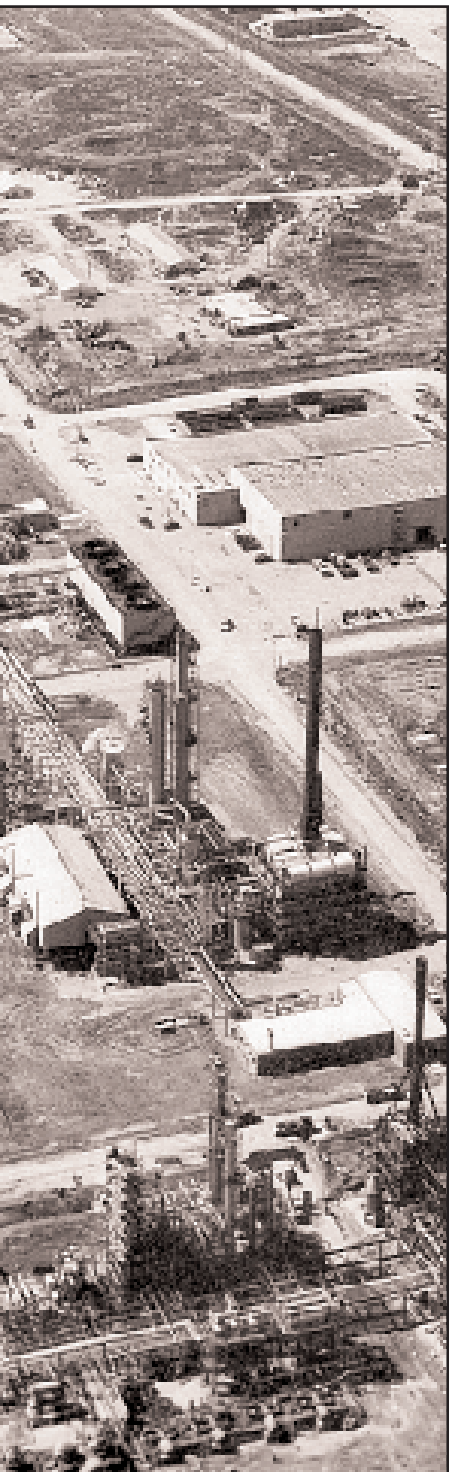
Η πρώτη περίοδος συνδέεται με την εισροή κεφαλαίων διεθνών οργανισμών και σχημάτων οικονομικής βοήθειας, ενώ η δεύτερη από τις άμεσες επενδύσεις του ξένου ιδιωτικού κεφαλαίου. Οι ξένες επενδύσεις στον δευτερογενή τομέα βοήθησαν στη λύση του προβλήματος των αναγκαίων κεφαλαίων, χωρίς μεγάλη θυσία του γεωργικού τομέα. Το αποτέλεσμα ήταν να μειωθεί το κόστος ανάπτυξης και να υπάρξουν λιγότερες επιπτώσεις στην κατανάλωση και, κατ' επέκταση, στη πραγματική διανομή του εισοδήματος.

Ταυτόχρονα, όμως, η χώρα –θεωρώντας ότι το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου καλύπτεται από τους άδηλους πόρους και τον εξωτερικό δανεισμό– καταναλώνει περισσότερο από ό,τι τις επι-

τρέπουν οι πόροι της. Υπό το πρίσμα αυτό, το γεγονός ότι δεν επιδεινώθηκαν γενικά οι εισοδηματικές ανισότητες (παρά το ότι δεν βελτιώθηκε η σχετική εισοδηματική θέση του χαμηλότερου 35% πράγμα, που εκφράζεται με την αύξηση της κατανάλωσης), συμπίπτει με την επιτεύξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης. Επιπλέον, ως καθοριστικοί παράγοντες με σαφείς επιδράσεις στην αναπτυξιακή διαδικασία μπορούν να θεωρηθούν η γρήγορη ανάπτυξη του τουρισμού, η επέκταση της ναυτιλιακής δραστηριότητας και η μεταρρύθμιση της παιδείας.

Οικονομική ανάπτυξη

Στην πενταετία 1960-1965, το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν αυξάνεται με

Αθήνα, 29 Αυγούστου 1960. Λίγο μετά την υπογραφή της σύμβασης για την ίδρυση εργοστασίου αλουμινίου, με-
ταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και του Οίκου Νιάρχου: ο Κ. Καραμανλής ανταλλάσσει χειραψία με τον Σταύρο
Νιάρχο, δεξιά του (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής).

μέσο ετήσιο ρυθμό 7,8%, ενώ οι υψηλό-
τεροι ρυθμοί σημειώθηκαν στην τριετία
1962-1965. Στην ίδια πενταετία, η αγρο-
τική παραγωγή αυξάνεται με μέσο ετή-
σιο ποσοστό 8,6%, με κύρια προϊόντα
το λάδι, το βαμβάκι και τον καπνό, τα
λαχανικά και τα φρούτα.

Τα περισσότερα από αυτά συμβάλ-
λουν, ως εξαγωγίμα προϊόντα, στη βελ-
τίωση του ισοζυγίου πληρωμών. Την
πενταετία αυτή, ο αγροτικός τομέας
διατηρεί το υψηλό ποσοστό στη σύνθε-
ση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊό-
ντος και υποχωρεί ελαφρώς σε σχέση
με τη βιομηχανία, ενώ απασχολεί το με-
γαλύτερο ποσοστό εργατικού δυναμι-
κού, πάντοτε σε σχέση με τους άλλους
τομείς, και απορροφά μεγαλύτερο πο-
σοστό ακαθάριστων επενδύσεων πάγι-
ου κεφαλαίου από ό,τι η μεταποίηση.

Ωστόσο, τα διαρθρωτικά προβλήμα-
τα δεν επιτρέπουν στον αγροτικό τομέα
να παίξει ένα πιο αποφασιστικό ρόλο
στην προώθηση της εκβιομηχάνισης.

Η βιομηχανική παραγωγή την περιό-
δο 1960-1965 θα κινηθεί με υψηλούς
ρυθμούς. Ειδικότερα, η βιομηχανική
παραγωγή αυξάνεται με μέσο ετήσιο
ποσοστό 8,9%, ενώ το αντίστοιχο πο-
σοστό για τον τομέα της μεταποίησης

είναι 8,8%. Παρά ταύτα, στην πενταε-
τία 1960-1965, το ειδικό βάρος του δευ-
τερογενούς τομέα στην οικονομία θα υ-
στερεί σε σύγκριση με εκείνο του πρω-
τογενούς τομέα. Οι επενδύσεις στη βα-
ριά βιομηχανία, που πραγματοποιήθη-
καν κατά την προηγούμενη περίοδο,
θα αρχίσουν τώρα να αποδίδουν καρ-
πούς. Ωστόσο, όπως και στην περίπτω-
ση του γεωργικού τομέα, πίσω από τα
υψηλά ποσοστά ανάπτυξης ελλοχεύ-
ουν σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα.
Οι επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου στη
μεταποίηση είναι ελαφρά αυξημένες σε
σχέση με την περίοδο 1953-1959, ενώ
τον γεωργικό τομέα είναι αισθητά
βελτιωμένες.

Σύνδεση με την ΕΟΚ

Η οικονομική ανάπτυξη στην πεντα-
ετία 1960-1965 συντελέστηκε στο πλάι-
σιο του πενταετούς προγράμματος οι-
κονομικής ανάπτυξης 1960-1964. Στη
δεκαετία του 1960-1970 έχουμε μια πιο
συστηματική επεξεργασία των οικονο-
μικών προγραμμάτων, ενώ καταβάλλ-
εται μεγαλύτερη προσπάθεια εφαρ-
μογής τους. Με το πενταετές 1960-1964
επιτεύχθηκε, προφανώς, κάποιος συ-
ντονισμός των διαφόρων οικονομικών
τομέων. Ωστόσο, το πρόγραμμα δεν έ-
δωσε ώθηση στην εφαρμογή μιας συνε-
κτικής κρατικής παρεμβατικής πολιτι-
κής, που θα αντιμετώπιζε τα μεγάλα
διαρθρωτικά προβλήματα του ισοζυγί-
ου πληρωμών και της ανεργίας, αφή-
νοντάς τα στη φροντίδα εξωτερικών
παραγόντων. Οποσδήποτε δεν υπήρ-
ξε η πολιτική βούληση για μια τέτοια ε-
πιλογή. Ετσι, γίνεται αντιληπτή αμέ-
σως η αναντιστοιχία μεταξύ στόχων
και μέσων του προγράμματος, και η α-
πουσία, ως εργαλείου, του χρονικού
προγραμματισμού.

Η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ,
το 1962, αποτελεί ένα σημαντικό για την

ελληνική οικονομία και κοινωνία γεγο-
νός. Το έτος αυτό σηματοδοτεί την α-
παρχή μιας μεγάλης προσπάθειας για
την είσοδο της χώρας στον όμιλο των α-
ναπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών. Η α-
πόφαση για τη σύνδεση είναι και για τις
δύο πλευρές πολιτική απόφαση. Οι ό-
ροι της Συμφωνίας των Αθηνών του
1961 –ευνοϊκοί για τις δεσμεύσεις της
ελληνικής πλευράς– και το χρονοδιά-
γραμμα της μεταβατικής περιόδου, δι-
ευκολύνουν την ενίσχυση της αναπτυ-
ξιακής προσπάθειας στην περίοδο που
ακολούθησε.

Η εξωτερική και εσωτερική μετανά-
στευση κατά την πενταετία 1960-1965 α-
ποτελεί, όπως έχει υπογραμμιστεί, έναν
κρίσιμο παράγοντα για τον χαρακτήρα
των οικονομικών και κοινωνικών μετα-
σχηματισμών. Οι επιπτώσεις της μετα-
νάστευσης είναι εξαιρετικά σύνθετες
και δεν περιορίζονται μόνο στην καθα-
ρά παραγωγική σφαίρα. Η εισροή μετα-
ναστευτικού συναλλάγματος έρχεται να
διαμορφώσει ένα εισόδημα διαφορετικό
από εκείνο που δημιουργείται στην καθ’
εαυτή παραγωγική διαδικασία. Η διά-
κριση αυτή είναι σημαντική για την
Ελλάδα, όπου και από άλλες πλευρές ε-
νισχύεται το διαφορετικό αυτό εισόδη-
μα, όπως, παραδείγματος χάριν, μέσω
της υπεραξίας των ακινήτων και των ο-
κοπέδων στις αστικές περιοχές.

Η μετακίνηση πληθυσμού από τον α-
γροτικό στον αστικό τομέα την ίδια πε-
ρίοδο έχει τις δικές της συνέπειες. Τα
μετακινούμενα άτομα σε αυτήν τη φάση
είναι, σχεδόν κατά κύριο λόγο, άτομα
χαμηλότερων εισοδηματικών τάξεων
και, ακολούθως, υψηλότερων εισοδη-
ματικών τάξεων. Ετσι, η μετακίνηση,
στην πρώτη φάση, σε συνάρτηση με την
ήδη διαμορφωμένη κατάσταση στην α-
γορά εργασίας, χειροτερεύει γενικά τα
εισοδήματα όσων βρίσκονται στον αστι-
κό τομέα, και ιδίως των λιγότερο ειδι-
κευμένων. Στην πορεία της εκβιομηχά-

νισης –καθώς η εξωτερική μετανάστευ-
ση αυξάνεται περαιτέρω, ενώ παράλλη-
λα συνεχίζεται η πληθυσμιακή εισροή α-
πό τον αγροτικό τομέα στον αστικό– ε-
πιτυγχάνεται μια οικονομική βελτίωση
στο βιομηχανικό τομέα, ενώ επιδεινώνε-
ται η εισοδηματική κατάσταση των νεο-
εισερχομένων, οι οποίοι απορροφού-
νται σε δευτερεύουσες θέσεις στον τρι-
τογενή τομέα.

Δίπλα στην εξωτερική και εσωτερική
μετανάστευση, από τον αγροτικό τομέα
στον αστικό, παρατηρείται και το φαι-
νόμενο της εσωτερικής αγροτικής μετα-
νάστευσης, ιδίως στη βόρεια Ελλάδα.
Οι ορεινές περιοχές του μεγάλου αυτού
γεωγραφικού διαμερίσματος ερημώ-
νουν εξαιτίας της μετανάστευσης, οι πε-
δινές αγροτικές περιοχές βλέπουν τον
πληθυσμό τους να παραμένει στάσιμος
ή να μειώνεται, ενώ αγροτικά κέντρα
–συγκοινωνιακοί κόμβοι ή περιοχές
που γειτνιάζουν με μεγάλα εγγειοβελ-
τιωτικά ή αρδευτικά έργα– ενισχύονται
πληθυσμιακά από εργατικό δυναμικό
που προέρχεται από τις δύο πρώτες πε-
ριοχές. Οι νέοι αυτοί αγροτικοί χώροι εί-
ναι πεδία εφαρμογής νέων γεωργικών
τεχνολογιών και ανάδειξης νέων δυνά-
μεων συνεταιρισμού, όπως εκφράζονται
με τις μεγάλες αγροτικές εξεγέρσεις, το
1965 και 1966, στη βόρεια Ελλάδα.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Παναγιώτης Γουλιέλμος «Νεοελληνική πραγ-
ματικότητα», Αθήνα 1977.

Θανάσης Καλαφάτης «Εκβιομηχάνιση και κα-
τανομή εισοδήματος στην Ελλάδα, 1960-
1970», περιοδικό Ανάλυση Εξελίξεων Ελλη-
νικής Οικονομίας, τεύχος 11-12/1981. ΑΒΣΠ
1981.

Στέλιος Μπαμπανιάς «Οικονομική Ανάπτυ-
ξη και Κοινωνικές της Επιπτώσεις στην
Ελλάδα: 1945-1967». Πρακτικά Συνεδρίου
«Η Ελληνική Κοινωνία, 1945-1967». Ιδρυμα
Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1995.

Δημήτρης Σακκάς «Το διαρθρωτικό πρόβλημα
και ο οικονομικός προγραμματισμός στη
Μεταπολεμική Ελλάδα», Αθήνα 1994. ❏

Μίκης Θεοδωράκης, Μάνος Χατζιδάκις, τα δύο μεγάλα ονόματα του ελληνικού τραγουδιού δεσπόζουν και με την προσωπικότητά τους και σφραγίζουν από τότε τη μουσική πορεία της Ελλάδας και στο εξωτερικό. Σε μια διαρκή αναμέτρηση οι δυο τους, εδώ σε μια στιγμή ευτυχούς συνάντησης. Ο Μάνος πήρε το Οσκαρ '61 για «τα Παιδιά του Πειραιά», ενώ ο Μίκης έχει μελοποιήσει το «Αξιον Εστί» και τα «Επιφάνεια».

Είναι οι πιο διάσημοι Έλληνες: η Μαρία Κάλλας μαγεύει με την απaráμιλλη φωνή και ερμηνεία της όλο τον κόσμο, ο Αριστοτέλης Ωνάσης είναι Οδυσσέας και Κροίσος μαζί, στη σύγχρονη μυθολογία. Συναντήθηκαν, ερωτεύτηκαν, ο Ωνάσης υποκλίνεται (εδώ σε χειροφίλημα) μπροστά της, αλλά παντρεύεται τη χήρα του Προέδρου (φωτ.: Γ.Δ. Σγούρας).

Της **Ελένης Μπίστικα**

Ποτισμένο το ελληνικό χώμα με τις μνήμες του πολέμου, της πείνας και της μαύρης Κατοχής, με τις γροθιές ακόμη σφιγμένες από τον καιρό του αλληλοσπαραγμού, είναι έτοιμο να βλαστήσει σε μια ξαφνική άνοιξη δημιουργίας. Η Ευρώπη, στην οποία ζητεί πολιτικά και οικονομικά να ενταχθεί, τραγουδάει Θεοδωράκη και Χατζιδάκι, χορεύει «συρτάκι» σαν τον «Ζορμπά» του Αντονι Κουίν, γοητεύεται από τη Μελίνα-Για του Ζυλ Ντασέν. Από τα ανοιχτά ραδιόφωνα, τις γλυκερές φωνές του Πολ Ανκα, του Νιλ Σεβτάκα ή του καντσονετίστα Ντομένικο Μοντούνιο στο «Βολάρε, ω, ω» διαδέχονται, ως την πλήρη κυριαρχία, τα τραγούδια των λαϊκών βάρδων, του Γρηγόρη Μπιθικιώτη, του Στέλιου Καζαντζίδα, ενώ οι τριλιές του μπουζουκιού του Μανώλη Χιώτη και του Γιώργου Ζαμπέτα σμίγουν με τους καημούς του Τσιτσάνη, του Βαμβακάρη, του Μητσάκη, του Παπαϊωάννου. Έχει μεστώσει η λογοτεχνική-ποιητική γενιά του '30 με Τσίρκα, Σεφέρη, Ρίτσο και Ελύτη. Ο δυτικός κόσμος ανακαλύπτει, όπως πριν με τον Καβάφη, την Ελλάδα με το τοπίο και τις αξίες των ποιητών της. Τα σύνορα είναι ανοιχτά, σε μια οδυνηρή εξαγωγή εργατικού δυναμικού προς Γερμανία κυρίως, με τη Βόρειο Ελλάδα να ερημώνεται από την ανεργία, ενώ τα καράβια γεμάτα με «νύφες» φεύ-

γουν για Αυστραλία. Η αστυφιλία ή ο φόβος του χωροφύλακα είναι οι δύο όψεις του ίδιου προβλήματος, γιατί η ύπαιθρος Ελλάδα εγκαταλείπεται για το χωνευτήρι της Αθήνας, του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης. Οι μονοκατοικίες και οι κήποι συνθλίβονται στα σαγόνια της μπουλντόζας της αντιπαροχής και δίνουν τη θέση τους στις πολυκατοικίες, με διαμερίσματα-κουτιά, όπου οι άνθρωποι αισθάνονται ασφαλείς γιατί διατηρούν την ανωνυμία τους. Η πολιτική τραβά το δρόμο της, η Κύπρος κηρύσσεται ανεξάρτητη, μια «ανεξαρτησία υποθηγευμένη εξαρχής», ο Τζον Φιτζέραλντ Κένεντι, γεροσσιαστής Μασαχουσέτης, παίρνει το χρίσμα των Δημοκρατικών και στις 9 Νοεμβρίου 1960 νικά τον Νίξον με 50,25%. Ο Μίκης Θεοδωράκης μελοποιεί το «Αξιον Εστί» του Οδυσσέα Ελύτη, ενώ κυκλοφορεί σε δίσκο ο «Επιτάφιος» του Γιάννη Ρίτσου. Η μίνι φούστα της Μάιρης Κουάντ έχει φθάσει και στην Αθήνα, όπως και η αλογοουρά της Μπριζίτ Μπαρντό και τα τολμηρά ντεκολτέ της Τζίνα Λολομπριτζίντα. Η Λιζ Τέιλορ, με φουρό και αδύνατα ποδαράκια, είναι το «παγώνι» με τα μενεξεδένια μάτια, που μας έρχεται με τον τότε σύζυγό της, Εντι Φίσερ. Αλλά και η Ρόμυ Σνάιντερ, η κοσμαγάπητη «Σίσου» του σινεμά, φέρνει, με πρόσκληση του ΕΟΤ, τον μνηστήρα της Αλέν Ντελόν, μαζί με τον Λουκίνο Βισκόντι, που περνά ωστόσο απαρατήρητος. Το «Κυπαρισσία ψηλό» με τη Νάνα Μούσχουρη κερδίζει για τον Μάνο Χατζιδάκι το πρώτο βραβείο στο Β' Φε-

στιβάλ Ελληνικού τραγουδιού του ΕΙΡ. Ο Μίκης μελοποιεί τα «Επιφάνεια» του Γιώργου Σεφέρη, ο Χατζιδάκις γράφει «Τα Παιδιά του Πειραιά», που θα πάρουν το 1961 το Οσκαρ Μουσικής, ενώ το '60 η ταινία «Ποτέ την Κυριακή» του Ζυλ Ντασέν θα δώσει στις Κάννες το πρώτο βραβείο ερμηνείας στη Μελίνα Μερκούρη. Ο Γιάννης Μαρκόπουλος κάνει αισθητή τη μουσική φλέβα από την Κρήτη, ο Νίκος Ξυλούρης είναι το αναγεινάνο αηδόνι και ο Μέντης Μπισταντζόγλου, με τις γελοιογραφίες του και το εύρημα της ανορθογραφίας, καυτηριάζει πολιτικοκοινωνικά κατεστημένα και διασκεδάζει το πανελλήνιο. Είναι η εποχή που ο ΕΟΤ καταλαβαίνει το χρυσωρυγείο που κρατάει ανεκμετάλλευτο στα χέρια του. Χτίζονται και λειτουργούν υποδειγματικά τα διάφορα «Ξενία» –σε σχέδια του Αρη Κωνσταντινίδη- Ολυμπίας, Δελφών, Ανδρου, μπαίνουν στον παγκόσμιο χάρτη του τουρισμού μαζί με τα μουσεία και τα αρχαία θέατρα. Στην Αθήνα, το Φεστιβάλ Αθηνών, που ξεκίνησε το 1954 επί υπουργού Προεδρίας Γεωργίου Ράλλη και πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή, τραβά σαν μαγνήτης τους ξένους και τους πλούσιους, που έρχονται τον Αύγουστο στην πυρακτωμένη Αθήνα και από εκεί στην Επίδαυρο για ν' ακούσουν τη Μαρία Κάλλας να τραγουδά «Νόρμα» και «Μήδεια» και να δουν στο θώκο τον Αριστοτέλη Ωνάση να περιμένει να τη συγκαρδί με χειροφίλημα. Είναι μαζί με τον Σταύρο Νιάρχο, το σύγγραμμά του, τα μεγαλύτερα ονόματα στον

διεθνή εφοπλισμό. Ο Σταύρος Λιβανός, που πάντρεψε τις δύο κόρες του με τον Σμυρνιό και τον Λάκωνα, κλείνει τα μάτια του το 1963, χωρίς να είναι ήσυχος για την τύχη των θυγατέρων του, της πανέμορφης Τίνας, που θα δώσει στον Αριστοτέλη, αργότερα, τη Χριστίνα και τον αδιχοχαμένο διάδοχο Αλέξανδρο, και της γλυκιάς Ευγενίας, που στάθηκε καλή σύζυγος και μάνα ως το αινιγματικό τέλος της, στη Σπετσοπούλα.

Η μοίρα της Νόρμας Τζιν

Η δεκαετία του '60 θα σφραγίσει τον αιώνα ως «Χρυσή Δεκαετία», αυτή που θα δώσει είδωλα με φήμη τέτοια που το άστρο τους να λάμπει και αφού πέθαναν ή χάθηκαν από το προσκήνιο. Η Μέριλιν Μονρόε, που κάθε ταινία της «σπάει» τα ταμεία, περνάει κρίση κουλτούρας, παντρεύεται τον Αρθουρ Μίλερ που γράφει γι' αυτήν τους «Αταίριαστους», ταινία που δεν σημειώνει επιτυχία. Το 1961 το «αταίριαστο διάσημο ζευγάρι» χωρίζεται, η Μέριλιν μένει μόνη, αλλά όχι για πολύ. Εμπλέκεται στη λάμψη της εξουσίας, καλείται στον Λευκό Οίκο, τραγουδά στα γενέθλια του JFK, λέγονται πολλά, το όνομά της συνδέεται και μ' αυτό του υπουργού Δικαιοσύνης Ρόμπερτ Κένεντι. Η καριέρα της ολισθαίνει, η «Φοξ» την απολύει και στις 5 Αυγούστου 1962 η Μέριλιν βρίσκεται νεκρή, με το ένα χέρι στο ακουστικό του

Η Ελλάδα στον καθρέφ

Το «Ποτέ την Κυριακή» του Ζυλ Ντασσέν γοητεύει το Φεστιβάλ Καννών '60, η Μελίνα Μερκούρη μοιράζεται με τη Ζαν Μορό τα βραβεία ερμηνείας, αλλά το γλέντι μετά την προβολή άφησε εποχή, με τους λαϊκούς χορευτές, τη Μελίνα και τον Γιώργο Φούντα να διδάσκουν «συρτάκι» αλλά και μέθεξη με το χαπάκκο...

«Ποια είναι η ωραιότερη;»... Απρίλης του 1961, σε πρώτη επίσημη επίσκεψη, ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής συναντά τον πρόεδρο Τζον Φ. Κένεντι στην Ουάσιγκτον, ενώ οι φωτογράφοι έχουν την τιμητική τους, με τις δύο «πρώτες κυρίες», την Αμαλία και την Τζάκι, να τις ερωτεύεται ο φακός για την ομορφιά και την κομψότητά τους... (φωτ.: Κ.Γ. Μεγαλοκονόμου).

τηλεφώνου και άδειο δίπλα της φιαλίδιο με υπνωτικά χάπια.

Πολιτικοί ηγέτες και «πρώτες κυρίες»...

Στην Ουάσιγκτον μεσουρανή ο πρόεδρος Τζον Φιτζέραλντ Κένεντι με τη νεαρή σύζυγό του, που τη γνώρισε ως Ζακελίν Μπουβιέ, όταν εκείνη ήρθε να του πάρει φωτογραφία για την «Ουάσιγκτον Ποστ», όπου εργαζόταν. Η Τζάκι κάνει μόδα τα ξεμανιχωτά φορέματα για να δείχνει τους γυμνασμένους ώμους και τα μπράτσα της. Αποκτά την Καρολίνα, τον Τζον-Τζον και τον Πάτρικ, που δεν έζησε, και η συνεισφορά της στη μεγάλη δημοτικότητα του JFK είναι αναμφισβήτητη. Όταν στο Ντάλας του Τέξας, στις 22 Νοεμβρίου 1963, στο ανοιχτό προεδρικό αμάξι, ο πρόεδρος έγειρε αιμόφυρτος για να πεθάνει στην αγκαλιά της το ποτισμένο με αίμα ροζ ταγιέρ της, και η ψυχραιμία της στην κηδεία την έκαναν ακόμη πιο αγαπητή στις μεγάλες μάζες του λαού.

Στην εποχή της προεδρίας του Τζ. Φ. Κένεντι, τον Απρίλιο του 1961 επισκέπτεται επίσημα την Ουάσιγκτον ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο Σερραίος πολιτικός με το ηγετικό παράστημα και την έμφυτη κομψότητα. Στο πλευρό του η σύζυγός του, η Αμαλία, το γένος Αναστασίου Κανελλοπούλου, από την Πάτρα, ανιψιά του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, είναι νέα, ωραία και μορ-

φωμένη, με προφίλ αρχαίας Κόρης. Οι φωτογράφοι θυμούνται το «Καθρέφτη, καθρεφτάκι μου» για το ποια από τις δύο «πρώτες Κυρίες» είναι η ομορφότερη.

Από το 1960 έχει αποσυρθεί «Το τραμ το τελευταίο», ασημένια κέρματα των 20 δραχμών έχουν κάνει την εμφάνισή τους, ο Λυκαβηττός και ο λόφος του Φιλοπάππου φωταγωγούνται, η Δόρα Στράτου αποκτά το θέατρό της με τους χορευτές να κρατούν ζωντανή την παράδοση. Η τιμή της ρετίνας είναι 1.800 δραχμές το... κάρο (512 κιλά), αλλά το ξενόφερτο ούισκι «ον δε ροκς» έχει κατακτήσει τα λαρύνγια. Ο Γρηγόρης και ο Σταμάτης έχουν ανάψει, και από φωτεινοί σηματοδότες έχουν γίνει πρώτο νούμερο στις επιθεωρήσεις, το «Χίλτον» εγκαινιάζεται, και μαζί με αυτό και η διεύθυνση «όπισθεν Χίλτον», δίπλα θεμελιώνεται το μέγαρο της Εθνικής Πινακοθήκης Αθηνών και το Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου. Ο Ιλισός έχει σκεπαστεί και είναι πλέον κεντρική αρτηρία και ο Υμηττός απειλείται με δενδροφύτευση, όπως και ο Λυκαβηττός με χάραξη δρόμων. Αλλά ο Γιάννης Τσαρούχης τους κατακεραυνώνει και η ιστορία τον δικαιώνει. «Εκεί ψηλά στον Υμηττό», γράφει ο Μάνος Χατζιδάκις, «υπάρχει κάποιο μυστικό». «Μία δραχμή ανά διαδρομή – το Δώρο του Πάσχα» στα ταξί. Αποκαλυπτήρια του αγάλματος Τρούμαν (1963), δώρο της ΑΧΕΠΑ στην Ελλάδα. Η θαλαμηγός «Χριστίνα» στη Γλυφάδα και από εκεί σε κρουαζιέρα με Αριστοτέλη Ωνάση και προσκεκλημένο τον «Πατέρα της Νίκης» σερ Ουίνστον

Τσόρτσιλ. Εχει αποκτήσει η Πάρνηθα το «Μον Παρνές», ξενοδοχείο-μοντέλο, με αρχιτέκτονα τον Παύλο Μυλωνά, και το 1963 διαψεύδεται η μετατροπή του σε «καζίνο». Στη «Χριστίνα» έρχεται η Μαρία Κάλλας και φεύγει η Τίνα Ωνάση. Ο έρωτας των δύο διασημότερων Ελλήνων στον κόσμο φουντώνει. Η μοίρα έχει όμως άλλα γράψει. Στη γραμμή Αργοσαρωνικού μπαίνουν τα υδροπτερυγα, τα «Δελφίνα», που φέρουν τα νησιά κοντά. Στην Αθήνα κυκλοφορούν τα πρώτα «Μίνι Κούπερ», που σχεδίασε ο εκ Σμύρνης σερ Αλεξ Ισιγόνης και που απέφεραν στην Αγγλία συνάλλαγμα όσο οι Μπιτλς!

Στην ανασκόπηση του πολιτικού κλίματος στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '60 δεσπόζει η κόντρα μεταξύ Ανακτόρων και κυβέρνησης, πράγμα που όμως δεν εμποδίζει υποκλίσεις και φωτογραφήσεις στα «ευτυχή γεγονότα». Το 1962 γίνονται με μεγαλοπρέπεια οι γάμοι Σοφίας-Χουάν Κάρολος. Τον Μάρτιο 1964 πεθαίνει από καρκίνο ο βασιλεύς Παύλος και ορκίζεται ο Κωνσταντίνος. Η περίοδος πένθους λήγει με το γάμο στις 18 Σεπτεμβρίου 1964 του 23χρονου βασιλέως Κωνσταντίνου με την 18χρονη Άννα-Μαρία στον Μητροπολιτικό Ναό των Αθηνών. Οι νεόνυμφοι με ανοιχτή άμαξα κάνουν το γύρο της Αθήνας – στο Δάσος της Βουλώνης κάνει μοναχικούς περιπάτους ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, που έχει φύγει από τον Δεκέμβριο του '63 στο Παρίσι.

Στις 10 Δεκεμβρίου 1963 η Σουηδική Ακαδημία απονέμει το Νόμπελ Λογοτε-

χνίας στον Γιώργο Σεφέρη. Είναι το πρώτο Νόμπελ για την Ελλάδα και ο Σμυρνιός διπλωμάτης καριέρας, γιος του Σεφεριάδη και αδελφός της κυρίας Ιωάννας Τσάτσου, μοιράζεται τη χαρά της ανώτατης αυτής αναγνώρισης για την ποίησή του με τη σύζυγό του κυρία Μαρώ Σεφέρη.

Η δισκογραφική εταιρεία DECCA κάνει την «γκάφα του αιώνος», όταν το 1962 απορρίπτει τον δοκιμαστικό δίσκο που έγραψαν γι' αυτήν τέσσερις νεαροί από το Λίβερπουλ, γεννημένοι μεταξύ 1940 και 1944 σε φτωχογειτονίες της εργατικής τάξης. Είναι οι Beatles, που τους ονόμασαν και «Σκαθάρια» (από το Beatles, παρανόηση ορθογραφική). Ο Τζον Λένον και ο Πολ Μακάρτνεϊ γράφουν μουσική και στίχους, ο Τζορτζ Χάρισον παίζει κιθάρα και ο Ρίνγκο Σταρ ντραμς, με μάνατζερ τον Εποστάιν, που δημιούργησε τον θρύλο τους. «It is a Hard Day's Night», η νύχτα που έρχεται ύστερα από τη δύσκολη μέρα υποφέρεται μόνον με την αγάπη. Αυτόν το σφυγμό των νέων έπιασαν οι Μπιτλς, τον έκαναν στίχο και το τραγούδι τους είναι ο ύμνος της δεκαετίας του '60, που οι νέοι ήθελαν να αποκτήσουν φτερά, αλλά η λύση δεν ήταν στα ναρκωτικά και στα κοινόβια.

Στον καθρέφτη της δεκαετίας του '60 η Ελλάδα βλέπει τον εαυτό της. Μια εποχή χαμόγελου που, τον Απρίλιο του 1967, μετάλλαξε στην «γκριμάτσα» της δικτατορίας.

Σημείωση: Πηγή πληροφοριών, Ιστορικό Λεύκωμα «Καθημερινής».

τη της δεκαετίας του '60

Του **Κώστα Γ. Παπαγεωργίου**

Συγγραφέα-κριτικού λογοτεχνίας

Η δεκαετία του '60, –η επταετία, μάλλον, αφού τα πάντα ακινητοποιούνται ή ανακόπτονται βίαια με το πραξικόπημα του 1967– συνιστά έναν χώρο, στο πλαίσιο του οποίου εύκολα διακρίνονται τρεις διαφορετικές, άλλοτε παράλληλες, άλλοτε διασταυρωνόμενες πορείες, χαραγμένες από τους εκπροσώπους τριών διαφορετικών λογοτεχνικών γενιών: της γενιάς του '30, η οποία εξακολουθεί να κάνει αισθητή την παρουσία της, κυρίως στην ποίησή της, της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, η οποία βρίσσεται, κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας, στην ωριμότερη στιγμή της, τόσο στην πεζογραφία όσο και στην ποίηση και της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς, η πλειονότητα των εκπροσώπων της οποίας ολοκληρώνει τον πρώτο δημιουργικό της κύκλο, καταθέτοντας, κατά τον πλέον ευανάγνωστο τρόπο, το ιδιαίτερο βιοματικό της στίγμα και τον ιδιάζοντα ψυχισμό της, ενώ δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο, ότι κατά το δεύτερο μισό αυτής της δεκαετίας, αρχίζουν να διαφαίνονται τα ίχνη του ξεκινήματος της τρίτης μεταπολεμικής γενιάς, αυτής του '70.

Ποίηση

Αρχίζοντας από την ποίηση, και, πιο συγκεκριμένα, από τη γενιά του '30, βρισκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο μιας εκπληκτικής αναλαμπής, με την έκδοση ποιημάτων που, κατά γενική ομολογία, αποτελούν δημιουργικές κορυφώσεις των σημαντικότερων εκπροσώπων της. Το 1960 εκδίδεται το *Εξη και μία τήψεις για τον ουρανό* του Ελύτη, ύστερα από δεκαπέντε χρόνια σιωπής του, ταυτόχρονα σχεδόν με το *Αξίον Εστί* (1959), με τη γνωστή απήχηση που είχαν, και τα δύο, ιδίως το δεύτερο, ίσως εξαιτίας της μελοποίησής του. Το 1966 εκδίδεται η τελευταία ποιητική συλλογή του Σεφέρη. *Τα τρία κρυφά ποιήματα*, που μπορεί, λόγω σκοτεινότητας τους, να άργησε η αποτίμησή τους, να άργησε η αποτίμησή τους, δεν πρέπει να παραβλεφθεί, ωστόσο, η άμεση αναφορά του ποιητή στην πολιτική σήψη της εποχής και στους κινδύνους που εγκυμονούσε Ο Ρίτσος συνεχίζοντας την ολοκλήρωση του κύκλου της «Τέταρτης διάστασης», που άνοιξε με τη *Σονάτα του σεληνόφωτος*, το 1957, εκδίδει, παράλληλα, μια πληθώρα ποιητικών βιβλίων, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγεται η *Ρωμοσύνη*, ενώ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας εκδίδονται οι πρώτοι ογκώδεις συγκεντρωτικοί τόμοι της ως τότε ποιητικής παραγωγής του. Εκδίδονται *Τα Γραπτά ή Προσωπική Μυθολογία* (1960) του Εμπειρίκου, η *Εκλογή Β'*, συγκεντρωτική έκδοση μέτρων των ποιημάτων του Παπατσώνη, ενώ αισθητή είναι η παρουσία του Βαφόπουλου, του Βρεττάκου, του Θέμελη, του Αντωνίου, του Πεντζίκη, του Νίκου Παππά, της Μελισσάνθης, της Ρίτας Μπούμη – Παππά κ.ά.

Αν, όμως, οι εκπρόσωποι της γενιάς του '30 συνεχίζουν και ολοκληρώνουν, μια πορεία ήδη χαραγμένη από τα χρόνια του μεσοπολέμου, τα πράγματα παρουσιάζονται, από όλες τις απόψεις (θεματική, ιδεολογική, αισθητική κ.λπ.), εντελώς διαφορετικά, όταν στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στα βιβλία των ποιητών της πρώτης και της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς. Ξεκινώντας από τους πρώτους – και πιο συγκεκριμένα από αυτούς που ενεπλάκησαν, ενεργά ή συναισθηματικά, με τα συγκλονιστικά δράματα της εποχής τους – τα στοιχεία που με σχετική ευκολία θα μπορούσε να επισημάνει κανείς είναι: η αισθητή υποχώρηση του λυρισμού, η «τραγική σοβαρότητα, η έλλειψη ψευδαισθήσεων και οραματισμών, κάποτε ένα αίσθημα κατάθλιψης και απαισιοδοξίας».

Δεν απουσιάζουν, βεβαίως και ποιητές θιασώτες του υπερρεαλισμού, αλλά και της ποίησης της υπαρξιακής αγωνίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποκλείεται στην ίδια περίπτωση να συνυπάρχουν

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Διασταυρωνόμενες πορείες

δύο ή και οι τρεις τάσεις. Ετσι, κατά τη δεκαετία του '60, εκδίδονται: *Η συνέχεια* (1962) του Αναγνωστάκη, με την οποία συμπληρώνεται η εξομολογητική, δραματική κατάθεση της πικρίας για τη διάψευση των οραμάτων της γενιάς του, σε προσωπικό και σε ομαδικό (γενιάς) επίπεδο. Τρεις συλλογές του Κλείτου Κύρου (*Κραυγές της νύχτας*, 1960, *Κλειδάριθμοι*, 1963, *Απολογία*, 1966) με κυρίαρχο στοιχείο αυτό της ενοχής του επιζήσαντος, τα *Ποιήματα 2 – Αριθμοί* (1962) του Πάνου Θασίτη, η *Μαθητεία* (1963) του Τίτου Πατρίκιου, ενώ ο Μίλτος Σαχτούρης, με τρεις συλλογές (*Περίπατος* 1960, *Τα στίγματα*, 1962 και *Σφραγίδα ή η όγδοη Σελήνη*, 1964) περικλείει με ολοένα εσωτερικότερο, στερότερο και ασφαλές «υλικό» τον, ήδη, περικλειστο και παραμορφωμένο κόσμο του. Ο Δημήτρης Δούκαρης, με πέντε βιβλία (1963–1969) αυτοπροσδιορίζεται, κινητοποιώντας τη νηφάλια νοσταλγία του για καθημερινές μικροχαρές, απέναντι στα προδομένα οράματά του. Ο Τάκης

Σινόπουλος, με *Το άσμα της Ιωάννας και τον Κωνσταντίνου* (1961) και την *Ποίηση της ποίησης* (1964) συνεχίζει τις εκφραστικές του αναζητήσεις, αντιπαράθετοντας στην ερημία της ιστορίας την προσωπική του υπαρξιακή αγωνία και ο Τάσος Λειβαδίτης μετά την *Ποίηση* (συγκεντρωτική έκδοση, 1965) προετοιμάζεται για τη γνωστή μεταστροφή του σε εσωτερικότερους χώρους, πράγμα που διαφαίνεται στη συλλογή του *Οι τελευταίοι* (1966). Ο Νίκος Καρούζος με τις συλλογές: *Η έλαφος των άστρων* (1962), *Ο υπνόσακκος* (1964) και *Πενθήματα* (1969) – προηγείται η συλλογή *Ποιήματα* (1960) – εισέρχεται στη γονιμότερη ποιητική του περίοδο – το ίδιο ισχύει και για τους: Εκτορα Κακναβάτο (*Διασπορά*, 1961 και *Η κλίμακα της λίθου*, 1964), Γιάννη Δάλλα (*Πόρτες εξόδου*, 1963 και η συγκεντρωτική *Εξαγορά*, 1965) και βεβαίως, τον Δημήτρη Παπαδίτσα, ο οποίος με τις συλλογές *Ουσίες β'*, (1961), *Ποίηση 1* (συγκεντρωτική των ετών 1941–1963, 1963), *Εν Πάτω*, (1964) και

εν *Πάτω* και δύο *Εορηνείες* (1966), ανταποκρίνεται, σε μεγάλο βαθμό, στο αίτημά του να αναχθεί, μέσω της απόγνωσης του πνεύματός του –και γενικά, της απόγνωσης του σύγχρονου ανθρώπου, στην ενόραση του θείου. Τέλος, δραστική είναι η συμβολή, στη διαμόρφωση του ποιητικού αλλά και, γενικότερα, του πνευματικού προσώπου της δεκαετίας του '60, των ποιητών (της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς): Ελένης Βακαλό, Μηνά Δημάκη, Σταύρου Βαβούρη, Λύντιας Στεφάνου, Επαμεινώνδα Γονατά, Γιώργου Γεραλή, Κρίτωνα Αθανασούλη, Νίκου Φωκά, Αθου Δημουλά (με τέσσερα βιβλία), του Αριστοτέλη Νικολαΐδη (με τέσσερα βιβλία), του Δημ. Χριστοδούλου (με επτά βιβλία), του Κώστα Στεργιόπουλου, του Θανάση Κωσταβάρα, της Μαντώς Αραβαντινού κ.ά.

Β' μεταπολεμική

Η δεκαετία του '60, ωστόσο, ανήκει στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά. Στη

Στοκχόλμη, 10 Δεκεμβρίου 1963. Απονομή του Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Γιώργο Σεφέρη από τον βασιλιά της Σουηδίας. Στο πρόσωπο και το έργο του ποιητή επιβραβεύτηκε αντιπροσωπευτικά η κορύφωση του νεοελληνικού ποιητικού λόγου.

Καθιστοί από αριστερά: Μάρκος Μέσκος, Ιάσων Ιωαννίδης, Φώτης Ευαγγελάτος, Βύρων Λεοντάρης και Ζέφη Δαράκη. Ορθιοί από αριστερά: Μάριος Μαρκίδης, Μάριος Χάκκας, Βαγγέλης Βαλαβανίδης και Θανάσης Κωσταβάρας (1970). Μερικοί από τους εκπροσώπους της λεγόμενης Β' μεταπολεμικής γενιάς.

χρονική έκτασή της πραγματοποιούν την πρώτη –μερικοί τη δεύτερη– εμφάνισή τους οι περισσότεροι εκπρόσωποί της. Και είναι αυτοί που καταθέτουν βιωματικότερα και αμεσότερα τις κοινωνικές και ιδεολογικές ζυμώσεις και μεταλλάξεις αυτής της δεκαετίας. Αυτοί, αρχίζουν να συλλαμβάνουν και να αντιμετωπίζουν, τη γύρω τους πραγματικότητα, όταν τα εκτυφλωτικά κοινωνικά και ιδεολογικά οράματα που κινητοποίησαν τους αμέσως προγενέστερους ομοτέχνους τους έχουν, πια με τραγικό τρόπο, καταβαραθρωθεί. Και πλαινούν στο χώρο της ποίησης τη στιγμή που το αντιστασιακό, αγωνιστικό ρίγος των πρώτων μεταπολεμικών ποιητών μετατρέπεται σε ρίγος της αγωνίας και της ενοχής.

Τη στιγμή που, όπως λέει ένας από τους χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς, ο Βύρων Λεοντάρης, κάνουν την εμφάνισή τους «εκφυλιστικές τάσεις της αντιστασιακής ποίησης με κύριο χαρακτηριστικό την αποδέσμευση από την ιδεολογία, με παράλληλα υποτίμηση και απομυθοποίησή της». Ετσι, ο πεσιμισμός, ο μηδενισμός, η πικρία της διάφρασης και της προδοσίας, που χαρακτηρίζουν το μεγαλύτερο μέρος της ποίησης των πρώτων μεταπολεμικών ποιητών, βρίσκουν άμεση ανταπόκριση στις ψυχικές διαθέσεις και προδιαθέσεις των αμέσως επόμενων, καθώς και στην εικόνα του κόσμου που έχουν, ήδη, δημιουργήσει, έχοντας αποκτήσει συνείδηση του κόσμου στα χρόνια του πολέμου, της Κατοχής, της Αντίστασης, του Εμφυλίου και όλων όσοι ακολούθησαν (διώξεις, φυλακίσεις, εξορίες, αναζητήσεις ευθυνών, ψυχρός πόλεμος).

Όλων αυτών, λοιπόν, των γεγονότων και των καταστάσεων, η πρώτη ποιητική εκφορά αρχίζει τη δεκαετία του '50, κατά τη δεκαετία του '60, όμως, πληρούνται, πέρα από τις ληξιαρχικές–τυπικές προϋποθέσεις και οι ουσιαστικές: αυτές, δηλαδή που έχουν να κάνουν με το ποιητικό έργο αυτό καθαυτό, συμβάλλοντας

Περιοδικά αμιγώς λογοτεχνικά, πνευματικού προβληματισμού αλλά ακόμη και εκείνα τα ποικίλης ύλης, συνέβαλαν στην «άνοιξη» της λογοτεχνίας (φωτ.: Συλλογή Γ. Ζεβελάκης).

στον εντοπισμό των βασικών –αν όχι μόνιμων πάντως επικρατέστερων– γνωρισματικών στοιχείων της ποίησης μιας ορισμένης περιόδου. Ετσι, παρατηρεί κανείς ότι μέσα στη δεκαετία του '60 εμφανίζονται οι περισσότεροι –μερικοί με πάνω από μία εκδόσεις– από όσους αποτελούν, αποδεδειγμένως, σήμερα, το κύριο σώμα της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς: Ο Νίκος–Αλέξης Ασλάνογλου, με δύο συλλογές. Ο Ντίνος Χριστιανόπουλος με τέσσερις, ο Ανέστης Ευαγγέλου με δύο, ο Γιάννης Νεγρεπόντης με τρεις, ο Ανδρέας Αγγελάκης με τρεις, ο Βύρων Λεοντάρης με δύο, ο Λουκάς Κούσουλας με τρεις, ο Τάσος Κόρφης με δύο, η Ζέφη Δαράκη με τρεις, ο Πρόδρομος Μάρκογλου με δύο, η Μαρία Κέντρου–Αγαθοπούλου με δύο, η Γιολάντα Πέγκλη με τρεις, η Λεία Χατζοπούλου–Καραβία με τρεις, ο Τάσος Πορφύρης με δύο, ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης με δύο, ο Τάσος Ρούσσος με δύο, ο Μάριος Μαρκίδης με δύο, ενώ με μια συλλογή που δεν είναι, κατ' ανάγκη, και η πρώτη, εμφανίζονται τη δεκαετία του '60 οι ποιητές: Αλέξης Ζακυνθός, Τάσος Πορφύρης, Θανάσης Τζουλης, Μάνος Ελευθερίου, Κατερίνα Αγγελάκη–Ρουκ, Νίκος Γρηγοριάδης, Μάριος Μαρκίδης, Μάρκος Μέσκος, Ματθαίος Μουντές, Τόλης Νικηφόρου, Γιώργης Μανουσάκης, Γιώργος Δανιήλ, Νανά Ησαΐα κ.ά.

Πεζογραφία

Εκπρόσωποι των ίδιων γενιών, εξάλλου, είναι ενεργοί εκδοτικά, κατά τη διάρκεια της «επίκεντρης» δεκαετίας και στον χώρο της πεζογραφίας: του '30, της Α' και της Β' μεταπολεμικής. Αν και θα μπορούσε να πει κανείς, ότι η παρουσία των πρώτων –των εκπροσώπων, δηλαδή, της γενιάς του '30 – πλην ελαχιστοτάτων εξαιρέσεων (αυτών του Πεντζίκη και του Τσίγκα), περνά σχεδόν απαρατήρητη, προφανώς επειδή η «επίκεντρο» δεκαετία ανήκει, κυρίως, στους μεταπολεμικούς πεζογράφους.

Αρχίζω, λοιπόν, από τους πεζογράφους της γενιάς του '30, η πλειονότητα των οποίων ελάχιστα επηρεάζεται από τα μεταπολεμικά δεδομένα και παραμένει δέσμη της μεσοπολεμικής αντίληψης των πραγμάτων (χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Βουσβούνη, του οποίου το μυθιστόρημα *Το μεγάλο διάλειμμα*, 1961, ελάχιστη σχέση έχει με την εποχή του) ή, και όταν καταπιάνεται με ιστορικά ζητήματα και προβλήματα της εποχής δύσκολα εγκαταλείπει τους κατακτημένους τρόπους έκφρασης, όπως συμβαίνει με τους *Ασθενείς και οδοιπόρους* (1964) του Θεοτοκά. Στη μία ή στην άλλη κατηγορία, για να επισπεύσω τη μετάβασή μου στους μεταπολεμικούς πεζογράφους, ανήκουν τα εκδιδόμενα τη δεκαετία του '60 βιβλία: του Νίκου Αθανασιάδη, του Τάσου Αθανασιάδη, Ελλης Αλεξίου, Ηλία Βενέζη, της όψιμα εμφανιζόμενης Μαρίας Ιορδανίδου (*Λωξάντρα*, 1963 και *Διακοπές στον Καύκασο* 1965), του Πάνου Καραβία, του Μ. Καραγάτση, του Θάσου Καστανάκη, του Χρήστου Λεβάντα, του Μενέλαου Λουντέμη, της Λιλίκας Νάκου, του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, του Θανάση Πετσάλη–Διομήδη, του Κοσμά Πολίτη, του Παντελή Πρεβελάκη, του Γ. Αμποτ κ.ά. Ιδιαίτερη μνεία, όμως, νομίζω ότι πρέπει να γίνει για τη *Μαθητευόμενη των τακωνιών* (τρεις νουβέλες, 1960), του Σκαρίμπα, εξαιτίας των ιδιαίτερων προσωπι-

κών υπερρεαλιστικών εκδοχών της γραφής του, για το αυτοβιογραφικό *Σπίτι μου* (1965) της Μέλπωξ Αξιώτη, για τα *Ματωμένα χώματα* (1962) της Διδώς Σωτηρίου, την *Αναφορά στον Γκρέκο* (1961) του Καζανατζάκη και, βεβαίως, για τον *Στρόβιλο* (1961) του Γιάννη Μπεράτη, όπου ο συγγραφέας του πολύ σημαντικού έργου *Το πλατύ ποτάμι* – το οποίο, σημειωτέον, εκδίδεται ολοκληρωμένο το 1965– δοκιμάζει τις δυνάμεις του σε νεωτεριστικότερους τρόπους γραφής. Όπως πιστεύω, ιδιαίτερης μνείας πρέπει να τυχουν και τα βιβλία των εκπροσώπων του εσωτερικού μονολόγου: του Στ. Ξεφλούδα (*Εσύ, ο κύριος Χ κι ένας μικρός πρίγκιπας*, 1960, *Δον Κιχώτης*, 1962 και *Ο δικτάτορας*, 1964), του Γ. Δέλιου (*Ο ήλιος και τ' αστέρια*, 1965, *Κασσανδρινή ακτή*, 1967 και *Δοκιμασία*, 1969), του Αλκιβιάδη Γιαννόπουλου (*Η τυφλόμυγα*, 7 διηγήματα, 1962), του Γ. Κιτσόπουλου (*Εκλογή*, 19 διηγήματα, 1968), κυρίως, όμως, *Η αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής* (1963) και το πολλαπλά οριακό *Μυθιστόρημα της κυρίας Ερσης* (1966) του Νίκου Γαβριήλ-Πετζίκη.

Μεταπολεμικοί

Η δεκαετία του '60, ωστόσο, ανήκει ολοκληρωτικά στους μεταπολεμικούς πεζογράφους και αποτελεί τον εναργέστερο καθρέφτη των αφηγηματικών ανατροπών, εκτροπών, προβληματισμών και αναζητήσεων που άρχισαν να εκδηλώνονται αμέσως μετά τον πόλεμο, για να επιφέρουν, με την πάροδο του χρόνου, ριζικές αλλαγές στο τοπίο της νεότερης πεζογραφίας μας, με την υιοθέτηση και την εφαρμογή ποικίλων νέων, πρωτοποριακών για τα ελληνικά δεδομένα, αφηγηματικών μεθόδων, ανταποκρινόμενων στις απαιτήσεις ενός ζέοντος βιωματικού υλικού, που δύσκολα θα μπορούσε να εναρμονιστεί με τις παραδοσιακές μορφές έκφρασης.

Ο Δημήτρης Χατζής, μετά την άμεσα ανταποκρινόμενη στα ιστορικά και ιδεολογικά δρώμενα της εποχής *Φωτιά* (1946), επανεμφανίζεται με το *Τέλος της μικρής μας πόλης* (1963) και τους *Ανυπεράσπιστους* (1966), δύο τόμους διηγημάτων, αποδεικτικούς του μεγάλου ρήγματος που έχει ανοίξει η ιστορία ανάμεσα στους προπολεμικούς και τους μεταπολεμικούς πεζογράφους, καθώς και της άμεσης εμπλοκής των τελευταίων στα δρώμενα που εμπίπτουν στην ιδεολογικά, κυρίως, προσδιορισμένη οπτική τους γωνία. Ανάμεσα στο 1961 και στο 1965 δημοσιεύονται οι τρεις αυτοτελείς τόμοι «*Η Λέσχη*, *Αριάγνη* και *Νυχτερίδα*» της τριλογίας *Ακνβέροντες Πολιτείες* του Στρατή Τσίρκα (ενός φιλόδοξου έργου – σημείου αναφοράς της μεταπολεμικής μας πεζογραφίας, όπου επιτυγχάνεται, κατά τον καλύτερο τρόπο, η σύζευξη συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων και καταστάσεων με νεωτερικούς αφηγηματικούς τρόπους).

Πρωτοστατούν

Οι πεζογράφοι, όμως, που πρωτοστατούν, είναι αυτοί που γεννήθηκαν από το 1924 ως το 1940· αυτοί, δηλαδή, που, έχοντας ζήσει τα παιδικά, τα εφηβικά και τα νεανικά τους χρόνια κατά τη διάρκεια της Κατοχής και του Εμφυλίου και έχοντας σηματοθετεί από τα όσα συγκλονιστικά συνέβησαν στις τραυματικότερες και, συ-

νάμα, σκοτεινότερες περιόδους της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας, επιθυμούν να διεισδύσουν στο βάθος των πραγμάτων, ερμηνεύοντας, κρίνοντας και καταθέτοντας τις προσωπικές τους αντιδράσεις, χωρίς, παράλληλα, να αδιαφορούν για τις κατακτήσεις που έχουν, εν τω μεταξύ, πραγματοποιηθεί στον χώρο της πεζογραφίας, στην Ευρώπη και στην Αμερική.

Ενδεικτικά, αν όχι αποδεικτικά, των όσων επισημάνθηκαν, θεωρώ τα παρακάτω βιβλία, η σειρά της παράθεσης των οποίων δεν έχει αξιολογικό χαρακτήρα: Την τριλογία του Βασιλή Βασιλικού *Το φύλλο*, *Το πηγάδι* και *Τ' αγγέλιωμα* (1961), καθώς και τη *Μυθολογία της Αμερικής* (1964), τις *Φωτογραφίες* (1964), το *Z* (1966) και το *Εκτός των τειχών* (1966), του ίδιου συγγραφέα. Τα *μηχανάκια* (1962) και *Το αρμένισμα* (1967) του Μένη Κουμανταρέα. Με τον *Μινώταυρο* (1962) και *Ισορροπία τρόμου* (1964) του Πέτρου Αρπατζόγλου. *Μεσαίος τοίχος* (1964) και *Ονειροπόλοι* (1965) του Παντελή Καλιότσου. *Νύχτες και αυγές* (1961) του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου. *Η κάθοδος των εννιά* (στο περιοδικό «Εποχές», 1963) του Θανάση Βαλτινού. *Η απόπειρα* (1963) του Αλέξανδρου Κοτζιά, *Και ιδού ίππος χλωρός* (1963) της Τατιάνας Γκριτση-Μιλλίξ. *Το φράγμα* (1960) και *Οι γονατισμένοι* του Σπύρου Πλασκοβίτη. *Αναφορά περιπτώσεων* (1966) του Αλέξ. Σχινά. *Το τρίτο στεφάνι* (1962) του Κώστα Ταχτσή. *Παραφονία* (1961) του Χριστόφορου Μηλιώνη. *Πεισίστρατος* (1960), *Η εκδρομή* (1964) και *Μυθιστόρημα* (1966) του Γιώργου Χειμωνά. *Ο τυφειοφόρος του εχθρού* (1966) του πρόωρα χαμένου (1971) Μάριου Χάκκα. *Καγκελόπορτα* (1962) του Αντρέα Φραγκιά. *Ο γρυσασδόρος και τα χειρόγραφα του Max Tod* (1960), *Βορά στο θηρίο* (1963), *Στη γέμιση του φεγγαριού* (1967) και *Ο Α2* (1968) του Ρένου Αποστολίδη. *Για ένα φιλότιμο* (1964) του Γιώργου Ιωάννου *Γαλαρία Νο7* (1964) του Κώστα Κοτζιά. *Ο κήπος των πριγκιπων* (1966) του Νίκου Μπακόλα *Οι συνυπάρχοντες* (1969) του Αριστοτέλη Νικολαΐδη. *Αρνούμαι* (1961) και *Το λάθος* (1965) του Αντώνη Σαμαράκη. *Η ομορφάσχημη* (1960), *Το ενύπνιο* (1960), *Ο εξώστης* (1964) *Η περιπέτεια ενός βιβλίου* (1965) και *Ο ήρωας της Γάνδης* (1967) του Νίκου Καχίτση, ενώ δραστικό ρόλο στη διαμόρφωση του τοπίου, κατά τη δεκαετία του '60, διαδραματίζουν και οι πεζογράφοι: Αστέρης Κοββατζής, Σωτήρης Πατατζής, Κώστας Λαχάς, Αντρέας Νενεδάκης, Ιωάννα Καρατζαφέρη, Θανάσης Κωσταβάρας, Φώντας Κονδύλης, Ρόδης Ρούφος, Γαλάτεια Σαράντη, Τηλέμαχος Αλαβέρτας, Νίκος Πολίτης, Κωστούλα Μητροπούλου, Εύα Βλάμη κ.ά.

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας, αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους και οι συγγραφείς του '70. Απ' αυτούς υπερσχύουν οι ποιητές, γεγονός ενδεικτικό, ενδεχομένως, του γεγονότος ότι οι πεζογράφοι χρειάζονται περισσότερο χρόνο για την ωρίμανση των βιωμάτων τους. Από όσους μπόρεσα να εντοπίσω, αναφέρω τους ποιητές: Δημήτρη Καλοκύρη (1967), Μαρία Λαϊνά (1968), Γιώργο Μαροζόπουλο (1968), Στέφανο Μπεκατώρο (1968), Δημήτρη Ποταμίτη (1967) και Ντίνο Σιώτη (1966), καθώς και την πεζογράφο Αλεξάνδρα Δελιγιώργη (1969). Θα τους συναντήσουμε όλους, ανεξαιρέτως, από τα μέσα της επόμενης δεκαετίας, να συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός ακόμα νεότερου λογοτεχνικού προσώπου. ❏

Το Πλάτωνος Μαυρομούστακου

Επίκουρος καθηγητή Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών

Η εξομάλυνση της πολιτικής ζωής του τέλους της δεκαετίας 1950–1960 επιτρέπει τη διεύρυνση της θεατρικής δραστηριότητας με τη δημιουργία νέων θιάσων και εξασφαλίζει τη δυνατότητα έκφρασης μιας νέας γενιάς δημιουργών. Η πορεία αυτή θα ανακοπεί αρχικά με τη δικτατορία των συνταγματαρχών, αλλά γρήγορα θα ξαναβρεί τους κανονικούς ρυθμούς της, ιδιαίτερα από τις αρχές της επόμενης δεκαετίας 1970–1980.

Νέα γενιά συγγραφέων

Από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας ξεχωρίζουν οι απόπειρες να δημιουργηθούν νέοι θεατρικοί φορείς, ενώ εμφανίζεται όλο και πιο συχνά η νέα συγγραφική γενιά. Μετά τον Βασίλη Ζιώγα (*Το προξενίο της Αντιγόνης*, Δωδέκατη Αυλαία 1960), τον Κώστα Μουρσελά (*Ανθρωποι και άλογα* Δωδέκατη Αυλαία 1962), τη Λούλα Αναγνωστάκη (*Η Πύλη*, Θέατρο Τέχνης 1964–1965) και τον Παύλο Μάτεσι (*Η τελετή*, Θέατρο Νέας Ιωνίας 1966), θα παρουσιαστούν πολλοί συγγραφείς οι οποίοι θα διαμορφώσουν τα νέα χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής δραματουργίας. Οι νέοι συγγραφείς θα αποδίδουν διαφορετικές όψεις παρόμοιων φαινομένων, θα επεξεργάζονται παρόμοια προβλήματα, θα αναφέρονται σε παρόμοιες αξίες και θα συ-

Η «Αγγέλα» του Γιώργου Σεβαστίκογλου. Θέατρο Τέχνης, 1964.

γχορήσουν ένα ενδιαφέρον σώμα έργων τα οποία αναφέρονται σε ζητήματα της ελληνικής κοινωνίας αντλώντας την εμπνευσή τους κυρίως από τα άμεσα αντιληπτά φαινόμενά της. Συσπειρωμένοι κυρίως γύρω από το θιάσους που έχουν μια κριτική στάση απέναντι στους πρωταγωνιστικούς θα εμβαθύνουν την έρευνα της ελληνικής θεατρικής πρακτικής προς την κατεύθυνση ενός προβληματισμού που χαρακτηρίζει τα θέατρα τέχνης. Μέχρι την περίοδο της δικτατορίας έχουν ιδρυθεί νέοι θία-

σοι που συχνά χαρακτηρίζονται ως πειραματικοί: με τη Δωδέκατη Αυλαία, το Κυκλικό Θέατρο του Λεωνίδα Τριβιζά, το Θέατρο Πορεία του Αλέξη Δαμανού, το θέατρο Νέας Ιωνίας του Γιώργου Μιχαηλίδη, το Πειραματικό Θέατρο της Μαριέττας Ριάλδη, και άλλες θεατρικές ομάδες δημιουργείται ένας ευρύτερος χώρος προβληματισμού γύρω από το ρόλο της θεατρικής πράξης που συσπειρώνει τους νέους δημιουργούς παρέχοντας παράλληλα με το Θέατρο Τέχνης του Καρόλου Κουν ένα βήμα

«Η πόλη» της Λούλας Αναγνωστάκη με τους Ν. Βουτέρη, Μ. Λυμπεροπούλου και Γ. Λαζάνη σε σκηνοθεσία Καρόλου Κουν από το Θέατρο Τέχνης (1965). Πρωτοπαίχτηκε μαζί με άλλα δύο μονόπρακτα («Η Διανυκτέρευση», «Η Παρέλαση») με γενικό τίτλο «Η Πόλη».

Στον πυρετό του πολιτικού κλίματος και η επιθεώρηση «Γαργάλα τα... Γαργάλα τα...» (1964) των Μ. Τραϊφόρου και Ν. Ελευθερίου (μουσική Ζ. Ιακωβίδη) στο «Θέατρο Βέμπο», με τους Ν. Σταυρίδη, Α. Λειβαδίτη, Ι. Φέρμη, Τ. Μηλιάδη, Τ. Γιαννόπουλο.

ΘΕΑΤΡΟ

Η περίοδος της άνθησης

έκφρασης, τόσο για τους νέους ηθοποιούς όσο και τη νέα γενιά των συγγραφέων.

Οι καθιερωμένοι

Οι θίασοι που δημιουργούνται από την αρχή της δεκαετίας με τη συμμετοχή πρωταγωνιστών που έχουν καθιερωθεί στη συνείδηση ενός ευρύτερου κοινού, τόσο από την παρουσία τους σε κινηματογραφικές παραγωγές όσο και σε σημαντικές παραστάσεις του Εθνικού Θεάτρου ενισχύουν την ποικιλία του θεατρικού τοπίου ακολουθώντας βέβαια την πρακτική που έχουν καθιερώσει επιτυχημένα σχήματα της προηγούμενης δεκαετίας όπως ο θίασος του

Μάνου Κατράκη, του Κώστα Μουσούρη ή του Δημήτρη Μυράτ.

Οι θίασοι που ιδρύουν η Παξινού με τον Μινωτή, η Ελλη Λαμπέτη, ο Δημήτρης Χορν, ο Αλέκος Αλεξανδράκης, η Τζένη Καρέζη, αλλά και η Κάκια Αναλυτή με τον Κώστα Ρηγόπουλο, η Σμαρούλα Γιούλη και η Αλίκη Βουγιουκλάκη διαμορφώνουν τη φυσιογνωμία τους με επιλογές που εξαρτώνται από τις δυνατότητες των ηθοποιών που συμμετέχουν και από προτιμήσεις που σχετίζονται τόσο με την πνευματική τους προέλευση όσο και με τις καλλιτεχνικές τους σταδιοδρομίες.

Κατά την περίοδο πριν από τη δικτατορία παρουσιάζονται και οι σημαντικές απόπειρες των Μάνου Χατζιδάκι

και Μίκη Θεοδωράκη που αξιοποιώντας τη διάδοση και την αποδοχή της έντεχνης λαϊκής μουσικής με θεάματα (*Οδός Ονείρων*, *Ομορφιά Πόλη*, *Τραγούδι του Νεκρού Αδελφού*), τα οποία πλουτίζουν την εικόνα της αθηναϊκής θεατρικής ζωής, προβάλλουν νέα πρότυπα θεατρικής δραστηριότητας και στοχεύουν στην προσέλκυση του ευρύτερου κοινού.

Ίδρυση του ΚΘΒΕ

Η ίδρυση του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος (1961) στη Θεσσαλονίκη εντάσσεται στην ίδια προσπάθεια που είχε αρχίσει από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας για τη δημιουργία

σημαντικών κρατικών θεσμών που θα συμβάλουν στην ανάπτυξη της θεατρικής δραστηριότητας. Η λειτουργία μόνιμης κρατικής σκηνής στη Θεσσαλονίκη έδωσε σημαντική ώθηση για τη διαμόρφωση μιας αυτόνομης θεατρικής ζωής στη συμπρωτεύουσα και συνέβαλε στην εδραίωση μιας αντίληψης, η οποία προβάλλεται από δημιουργούς του θεάτρου που διεκδικούν όρους θεατρικής δημιουργίας πέρα από την παραδοσιακή αθηναϊκή θεατρική αγορά. Στην ίδια κατεύθυνση στοχεύει και η ίδρυση του περιοδεύοντος Αρματος Θεσπιδος το οποίο θα διακόψει οριστικά τη λειτουργία του το 1982.

Η δεκαετία 1960-1970 χαρακτηρίζεται και από ένα σημαντικό ενδιαφέρον για τις θεατρικές εκδόσεις. Το ενδιαφέρον αυτό τροφοδοτείται κυρίως από ειδικευμένα περιοδικά. Η ετήσια έκδοση *Θέατρο* του Θ. Κρίτα με τη διεύθυνση του Μάριου Πλωρίτη (1957-1960) καταγράφει τα πεπραγμένα της ελληνικής θεατρικής ζωής, ενώ η ομώνυμη τριμηνιαία έκδοση του Κ. Νίτσου συμβάλλει στην ευρύτερη γνωριμία του ελληνικού κοινού και των ανθρώπων του θεάτρου με νεότερες θεωρητικές προσεγγίσεις θεατρικών φαινομένων και με συστηματική ενημέρωση για την παγκόσμια θεατρική δραστηριότητα.

Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας προετοιμάζουν μια νέα πορεία του θεάτρου, η συνέχεια της οποίας θα εντοπιστεί μετά το 1972-1973, την περίοδο δηλαδή κατά την οποία θα ανασταλεί η ισχύς ορισμένων από τους περιοριστικούς της ελευθερίας νόμους της δικτατορίας. Η πραγματική όμως ανάπτυξη του ελληνικού θεάτρου θα αρχίσει να γίνεται για πρώτη φορά στην ιστορία του τόπου χωρίς την ύπαρξη οποιασδήποτε δέσμευσης με τη νέα περίοδο λειτουργίας της δημοκρατίας, που αρχίζει με τη μεταπολίτευση. ❧

Η Ειρήνη Παππά και η Αλέκα Κατσέλη σε σκηνή από την «Ηλέκτρα» (1962) του Μιχ. Κακογιάννη. Κινηματογραφική μεταφορά της ομώνυμης τραγωδίας του Ευριπίδη με απήχηση και βράβευση σε διεθνή φεστιβάλ.

Ο «Ουρανός» του Τάκη Κανελλόπουλου (1962) με σενάριο Γιώργου Κιτσόπουλου και μουσική Αργύρη Κουνάδη. Ποιητικός ρυθμός και λυρική ματιά στο θέμα του πολέμου της Αλβανίας.

Της Μαρίας Κατσουνάκη

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Πληθωρική σε ταινίες και γεγονότα η δεκαετία του '60. Ο εμπορικός κινηματογράφος βρίσκεται στο απόγειό του, ενώ παράλληλα κάνει την εμφάνισή της μια γενιά σκηνοθετών που ανοίγει νέους δρόμους και προοπτικές, κυφορώντας τη δυναμική και την τόλμη του Νέου Ελληνικού Κινηματογράφου. Από τη μια, το μελό και η φαρσοκωμωδία κυριαρχούν, το μουζικάλ γνωρίζει ταμειακές δόξες. Από την άλλη, οι ταινίες του Κακογιάννη, του Κούνδουρου, του Κανελλόπουλου, φέρνουν νέα αισθητική και θεματολογία δαπνεόμενες από οίστρο και ύφος που αφνιδιάζει ευχάριστα τη «ρουτίνα» της εγχώριας παραγωγής.

Εβδομάδα κινηματογράφου

Σε μια Ελλάδα που διανύει την πρώτη μεταπολεμική της περίοδο προσπαθώντας να επουλώσει τα τραύματα των δύο περασμένων δεκαετιών, να ανοίξει ορίζοντες και να επανακτήσει το ενδιαφέρον της για τα διεθνή δρώμενα, εμφανίζεται η 1η Εβδομάδα Ελληνικού Κινηματογράφου που αντανακλά και καλλιεργεί αντιλήψεις, διαθέσεις, κατευθύνσεις. Εκεί συνυπάρχουν οι σταρ του εμπορικού κυκλώματος και οι αναδυόμενες στάρες με νέους δημιουργούς που κάνουν τα πρώτα τους βήματα. Εκεί οι πρώτες ανατρεπτικές, ποιητικές προτάσεις μάχονται σώμα με σώμα με τη λογοκρισία και τους αποκλεισμούς. Ο Παύλος Ζάννας και ο Λίνος Πολίτης (της εταιρείας «Τέχνη» της Θεσσαλονίκης), εμπνευστές και εμπνευστές του νέου θεσμού, έθεσαν το 1960 τα θεμέλια της «Εβδομάδας» που μια εξάετια αργότερα (1966) μετονομάζεται σε Φεστιβάλ Κινηματογράφου. Ήδη, από την πρώτη χρονιά, διαγράφονται οι αντιτιθέμενες κλίσεις. Από τη μια το καταναλωτικό σινεμά

με τη «Μανταλένα» (η Αλίκη Βουγιουκλάκη τιμήθηκε με το βραβείο ερμηνείας) και από την άλλη η προσωπική δημιουργία του Νίκου Κούνδουρου «Το ποτάμι», αλλά και η παρουσία ενός άγνωστου νεαρού Θεσσαλονικιού που έγινε το ελπιδοφόρο πρόσωπο της ημέρας με μια μικρού μήκους ταινία. Ήταν ο Τάκης Κανελλόπουλος με το «Μακεδονικό γάμο». Το 1962 θα επιστρέψει ο τον «Ουρανός», το 1966 με την «Εκδρομή» και θα πάρει τον τίτλο του «λυρικού ποιητή της εικόνας», του «πρώιμου μοντερνιστή», αλλά και του μονήρη, ανιγματικού ανθρώπου. Το 1965 «ξεμύτισαν» με μικρού μήκους ταινίες σημαντικοί δημιουργοί: ο Βούλγαρης, ο Παπαστάθης, ο Λιαρόπουλος, ο Ζώης. Το υπόγειο ρεύμα ενός νέου κινηματογράφου που φούσωνε διαρκώς ξεσπά το 1966 στο 7ο Φεστιβάλ: «Με τη λάμψη στα μάτια» του Π. Γλυκοφρύδη, «Μέχρι το πλοίο» του Αλ. Δαμανού, «Πρόσωπο με πρόσωπο» του Ρ. Μανθούλη, «Ο θάνατος του Αλέξανδρου» του Δ. Κολλάτου και βέβαια η

κλασική πλέον μικρού μήκους του Π. Βούλγαρη «Τζιμς ο τίγρης».

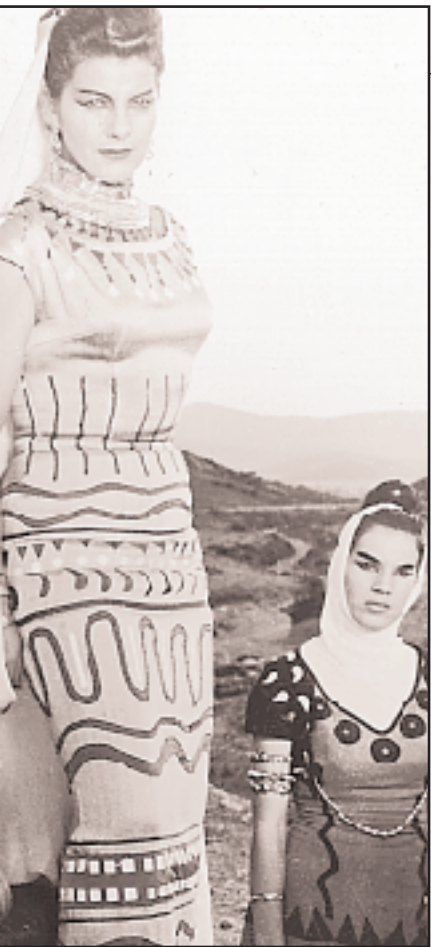
Παντοδυναμία της παραγωγής

Το ίδιο διάστημα δύο σκηνοθέτες δοιμάζονται στο αρχαίο δράμα: ο Γ. Τζαβέλλας με την «Αντιγόνη» και ο Μιχ. Κακογιάννης με την «Ηλέκτρα», στοχεύοντας στη διαχρονικότητα των αρχαίων μύθων και προτύπων. Η ετήσια παραγωγή του ελληνικού κινηματογράφου αυξάνει χρόνο με χρόνο. Οι 60 ταινίες του 1960–61, θα γίνουν 117 το 1966. Οι παραγωγοί είναι παντοδύναμοι (η βασιλεία της «Φίνος Φιλμ»), καθορίζοντας το γούστο του κοινού αλλά και τα φεστιβαλικά βραβεία (όπως το 1966 ο Τζέιμς Πάρις με τους «Ξεχασμένους ήρωες»). Ταυτόχρονα, η ελληνική κοινωνία μεταλλάσσεται. Μικροαστικοποιείται, μέσα στην παφλάζουσα επιθυμία «να πιάσει την καλή». Πονηροί επαρ-

χιώτες, κομπινადόροι, φαφλατάδες, έντιμοι αλλά και καταπιεσμένοι δημόσιοι υπάλληλοι, ζηλιάρηδες σύζυγοι, τροφοδοτούν την πένα του Αλέκου Σακελλάριου («Η Αλίκη στο ναυτικό», «Η σωφερίνα», κ.ο.κ.), αλλά και του Ντίνου Δημόπουλου («Δεσποινίς διευθυντής»), του Γρηγόρη Γρηγορίου («Τα 201 καναρίνια»), του Γιώργου Τζαβέλλα («Η δε γυνή να φοβήται τον άνδρα») κ.ά.

«Κατήφορος» και «Τα κόκκινα φανάρια»

Ο Γ. Δαλιανίδης γυρίζει τον «Κατήφορο» (1961–62) προβάλλοντας ένα καινούριο κοινωνικό θέμα: τη διαφθορά και τον τεχνιτισμό των νέων. Οι αγχές του ιταλικού νεορεαλισμού αναλόγως προσαρμοσμένες. Η Ζωή Λάσκαρη με τη ημίγυμνη εμφάνισή της αναδεικνύεται στη σεξουαλικότερη σταρ του κινηματογράφου. Η ταινία έρχεται πρώτη σε εισπράξεις

Νίκος Κούρκουλος και σε πρώτη εμφάνιση η Ζωή Λάσκαρη στο κοινωνικό αισθηματικό δράμα «Κατήφορος» (1961) του Γιάννη Δαλιανίδη.

Μαίρη Χρονοπούλου, Γιώργος Φούντας και Κατερίνα Χέλμη στο κοινωνικό δράμα «Τα κόκκινα φανάρια» σε σκηνοθεσία Βασίλη Γεωργιάδη και μουσική Σταύρου Ξαρχάκου (φωτ.: Ιάσων Τριανταφυλλίδης «Στο τέλος μιλάει το πανί» εκδ. «Αμμος»).

Η Αλίκη Βουγιουκλάκη στη «Μανταλένα» (1960) του Ντίνου Δημόπουλου (φωτ.: Le Cinema Grec, Παρίσι 1995).

(161.331 εισιτήρια). Οι ηθικοπλαστικοί περιεχομένου υποθέσεις με διδακτικές απολήξεις δίνουν σταδιακά τη θέση τους στη φαντασμαγορία. Το πρώτο ελληνικό έγχρωμο σινεμασκόπ είναι σε παραγωγή του Φίνου και σκηνοθεσία του «χρυσοφόρου» για τα στούντιο του σκηνοθέτη Γ. Δαλιανίδη. Το μιούζικαλ «Κάτι να καίει» κόβει 660.791 εισιτήρια. Την ίδια χρονιά (1963) ο Βασίλης Γεωργιάδης με «Τα κόκκινα φανάρια», καλογοητισμένο μελό για τη ζωή σε ένα οίκο ανοχής, έρχεται στην τρίτη θέση με 473.686 εισ. και ο Νίκος

Κούνδουρος με τις «Μικρές Αφροδίτες» στη 14η (με 114.000 εισ.). Και οι δύο ταινίες κάνουν διεθνή καριέρα. Τόσο η συμβολική, ιδιότυπη σε επίπεδο γραφής (εικαστική αναζήτηση και έκφραση του ενστίκτου και της φύσης) ταινία του Κούνδουρου κερδίζει τη Χρυσή Αρκτο στο Φεστιβάλ του Βερολίνου όσο και το νεορεαλιστικό δράμα του Γεωργιάδη φθάνει στο Φεστιβάλ των Καννών και βάζει υποψηφιότητα για το Όσκαρ ξενόγλωσσας ταινίας. Η δεκαετία του '60 σταθεροποιεί τους σταρ (Αλίκη Βουγιουκλάκη, Τζένη

Καρέζη, Ζωή Λάσκαρη, Νίκος Κούρκουλος, Ρένα Βλαχοπούλου, Κώστας Βουτσάς κ.ο.κ.), αναδεικνύει την κομική λάμψη και υποκριτική ευελιξία του Θανάση Βέγγου («Ψηλά τα χέρια Χίτλερ»), δίνει το προβάδισμα σε κωμωδίες ηθών ή παρεξηγήσεων, συντηρεί την επιρροή του μελό (ο Νίκος Ξανθόπουλος ανακηρύσσεται στο «παιδί του λαού»), εμπνέεται από την κατοχή και τον πόλεμο («Διωγμός», «Με τη λάμψη στα μάτια», «Το μπλόκο» κ.ά.) και κάνει τις πρώτες απόπειρες να ασκήσει κριτική στην κοινωνία, στην εξουσία, και

να αποκαλύψει το παρακράτος (μετά το 1963 και την εκλογική νίκη της Ενώσεως Κέντρου), με μικρού μήκους, κυρίως, παραγωγές: «Εκατό ώρες του Μάη», των Δ. Θεού και Φ. Λαμπρινού, «Αναμονή» του Κ. Σφήκα, «Ελιές» του Δ. Κολλάτου, «Γράμμα από το Σαρλερουά» του Α. Λιαρόπουλου κ.ά. Το 1966 συνοψίζεται η «αναγέννηση» του ελληνικού κινηματογράφου (με ταινίες-σταθμούς, όπως προαναφέραμε). Μια αναγέννηση που θα πνιγεί στα σπάργανά της με την επιβολή της δικτατορίας το 1967. ❏

Του **Δημήτρη Παυλόπουλου**

Ιστορικού της Τέχνης

Το 1961 ανοίγουν η Πινακοθήκη Ιωαννίνων και η Πινακοθήκη Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελίστριας Τήνου. Η Ελλάδα συμμετέχει στην Μπιενάλε Αλεξανδρείας, στην Μπιενάλε του Σάο Πάολο, όπου ο ζωγράφος Ν. Κεσσανλής τιμάται με διάκριση και στην Μπιενάλε Νέων Παρισιού. Οργανώνεται η Α' Πανελλαδική Έκθεση Νέων στο Γαλλικό Ινστιτούτο. Ο ζωγράφος Α. Γεωργιάδης ο Κρης αποχωρεί από την ΑΣΚΤ λόγω ορίου ηλικίας.

Το 1962 ιδρύονται η Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου και η Πινακοθήκη Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης Καλαμάτας. Οργανώνεται η Β' Πανελλαδική Έκθεση Νέων στο Γαλλικό Ινστιτούτο. Η Ελλάδα συμμετέχει στην Μπιενάλε Βενετίας, με γλυπτά του Χρήστου Καπράλου. Οργανώνεται στο Ζάλπιο έκθεση Caravaggio και της Σχολής του, με διμερή συμμετοχή, ελληνική και ιταλική. Ο ζωγράφος Γ. Μόραλης ολοκληρώνει την εγχάρρακτη σύνθεση εξωτερικών τοίχων του ξενοδοχείου Hilton. Εκδίδονται το περιοδικό *Νέες Μορφές*, της ομώνυμης γκαλερί και ο πρώτος τόμος της *Ιστορίας της νεοελληνικής τέχνης (ζωγραφικής, γλυπτικής, χαρακτικής, αρχιτεκτονικής και διακοσμητικής) 1821–1941*, του δημοσιογράφου, τεχνοκρίτη, ζωγράφου και λογοτέχνη Φώτου Γιοφύλλη (Σπύρου Ν. Μουσούρη). Ο Ζωγράφος και ακαδημαϊκός Ε. Θωμόπουλος γίνεται πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών. Ο ζωγράφος Χρήστος Λεφάκης διορίζεται καθηγητής της ζωγραφικής στο ΑΠΘ.

Το 1963 ιδρύονται η γκαλερί «Ζουμπουλάκη» από τον γιο του παλιού αρχαιοπώλη Θεόδωρου Ζουμπουλάκη, Τάσο και τα αδέρφια του, η «Αίθουσα Τέχνης Χίλτον» από την Μαριλένα Λιακοπούλου, κόρη του ζωγράφου Π. Βυζάντιου και η γκαλερί «Μέρλιν». Η γκαλερί «Ζυγός» ανοίγει το «Ρολόι», κέντρο εφαρμοσμένων τεχνών. Γίνεται αναδρομική έκθεση έργων του ζωγράφου Γ. Μπουζιάνη στο Πρακτορείο Πνευματικής Συνεργασίας του λογοτέχνη Μάριου Βαϊάνου. Η Ελλάδα συμμετέχει στην Μπιενάλε Νέων Παρισιού, όπου ο

Γεωργίου Μπουζιάνη «Αυτοπροσωπογραφία», 1953 (λάδι σε μουσαμά 38x27,5 εκ., ιδιωτική συλλογή). Μετά το θάνατό του (1959), δημιουργήθηκε ο «Σύλλογος Φίλων του Μπουζιάνη». Το 1963 έγινε έκθεση έργων του στο Πρακτορείο Πνευματικής Συνεργασίας του Μάριου Βαϊάνου και το 1965 ακολούθησε άλλη στην Ελληνοαμερικανική Ένωση (φωτ.: Αλέξ. Ξύδης, «Μπουζιάνης ο δάσκαλος», εκδ. «Περίπλους», 1999).

ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Νέες αίθουσες τέχνης

γλύπτης Γεράσιμος Σκλάβος τιμάται με το πρώτο βραβείο γλυπτικής. Το ελληνικό τμήμα της Διεθνούς Ενώσεως Κριτικών Τέχνης (AICA) φιλοξενεί εκπροσώπους της Ενώσεως και οργανώνει στην ΑΣΚΤ έκθεση Ελλήνων ζωγράφων. Η Ελλάδα συμμετέχει στην Μπιενάλε Αλεξανδρείας, στην Μπιενάλε Σάο Πάολο, όπου η γλύπτρια Ι. Σπητέρη – Βεροπούλου τιμάται με το δεύτερο βραβείο, και στην Μπιενάλε Νέων Παρισιού. Ο ζωγράφος Ν. Νικολάου εκλέγεται καθηγητής της ζωγραφικής στην ΑΣΚΤ.

Το 1964 ιδρύονται το Μουσείο

Εργων Θεόφιλου από τον Μυτιληνίο τεχνοκρίτη Teriade (Στρ. Ελευθεριάδης) και η γκαλερί του Κέντρου Τεχνολογικών Εφαρμογών. Διοργανώνεται έκθεση ζωγραφικών έργων του Θεόφιλου στην Ελληνοαμερικανική Ένωση. Μπαίνει ο θεμέλιος λίθος του κτιρίου της ΕΠΜΑΣ. Οργανώνεται στην «Αίθουσα Τέχνης Χίλτον» έκθεση των πρωτοπόρων της νεότερης ελληνικής τέχνης. Η Ελλάδα συμμετέχει στην Μπιενάλε Βενετίας.

Το 1965 ο Teriade δωρίζει το Μουσείο Εργων Θεόφιλου στον δήμο Μυτιλήνης και ιδρύεται η γκαλερί

«Αστρο». Η γκαλερί «Ζυγός» διακόπτει τη λειτουργία της. Διοργανώνεται από τον τεχνοκρίτη Τ.Π. Σπητέρη η μεγάλη διεθνής έκθεση *Παναθήναια της Σύγχρονης Γλυπτικής*, με διαμόρφωση του χώρου στο λόφο του Φιλοπάππου από τον αρχιτέκτονα Γιώργο Κονδύλη. Η Ελλάδα συμμετέχει στην Μπιενάλε Αλεξανδρείας, στην Μπιενάλε Σάο Πάολο και στην Μπιενάλε Νέων Παρισιού, όπου ο γλύπτης Θόδωρος τιμάται με το Βραβείο Ροντέν.

Απώλειες: Πεθαίνουν το 1961 οι ζωγράφοι Τ. Καλμούχος και Ν. Καστανάκης (και σκιτσογράφος), ο γλύπτης

Γ. Συννέφας και ο καραγκιοζοπαίχτης και λαϊκός ζωγράφος Γ. Δεδούσαρος, γιος του επίσης καραγκιοζοπαίχτη Θ. Δεδούσαρου, το 1963 οι ζωγράφοι Γ. Μηταράκης, Γ. Μπαζιώτης και Α. Σπαχής, το 1964 ο σκιτσογράφος και γελοιογράφος Κ. Θεοδωρίδης (Togo) και το 1965 οι ζωγράφοι Α. Θεοδωρόπουλος, Α. Λάιος (και χαράκτης), Σ. Λασκαρίδου, Τ. Μάρθας, Σ. Μηλιάδης, Θ. Τσίγκος και Α. Χατζημηγάλη, ο γλύπτης Δ. Περάκης, ο σκιτσογράφος και γελοιογράφος G. Noir (Γεώργιος Μαυριλάκος) και ο δημοσιογράφος και τεχνοκρίτης Δ. Καλλονάς.

Του Γιώργου Νοταρά

Δημοσιογράφου

Τα δέκα χρόνια είναι ένα συμβατικό νούμερο για να οροθετήσουν το πνεύμα της δεκαετίας του '60... Είναι πολλοί εκείνοι που την έζησαν αναδρομικά και αρκετοί εκείνοι που την ξεκίνησαν νωρίτερα... Και είναι και διαφορετικός ο τρόπος που εκφράστηκε το πνεύμα αυτό σε κάθε τόπο... Υπάρχει όμως ένα κοινό σημείο όπου όλοι και όλα συναντώνται. Η πρόκληση, η ριξή, η απελευθέρωση. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι κάτι τέτοιο είχε γίνει στην Ευρώπη και στη δεκαετία του '30, και μάλιστα σε πιο ακραίο βαθμό. Υπάρχει όμως μια σημαντική διαφορά: Στη μαζικότητα. Η επαναστατημένη νέα γενιά της δεκαετίας του '30 –με επίκεντρο τους σουρεαλιστές– λειτουργούσε σχεδόν περιθωριακά. Ενώ στη δεκαετία του '60 και ο τελευταίος «γεγές» της γης συμβόλιζε μια φοβερή ανατροπή στα μάτια των προηγούμενων γενεών... Και ο τελευταίος «μαλλιός» στη δεκαετία του '60 λειτουργούσε για μια στιγμή σαν ένα σύμβολο, κυριολεκτικά σαν ένας μύθος! Ο μύθος του καινούργιου, του διαφορετικού. Η νεολαία της δεκαετίας του '60 φάνηκε σαν ένα πακέτο εξωγήινων μέσα σε τακτοποιημένη κοινωνία. Εξωγήινων που πολλαπλασιάζονταν συνεχώς σε μεγάλες ποσότητες...

Η ανατροπή αυτή δεν είχε, κατ' αρχάς, πολιτικό χαρακτήρα, δεν ήταν μια ιδεολογική, συνειδητοποιημένη κίνηση. Ήταν μία αλλαγή κοινωνικής συμπεριφοράς και στάσης, με κινητήρια δύναμη έναν απόλυτο παρορμητισμό. Ήταν μια ανατροπή χωρίς απώτερο στόχο, χωρίς συγκεκριμένη προοπτική. Το κυρίαρχο στοιχείο της, έτσι όπως εκφράστηκε στον Παρισινό Μάη του '68, ήταν το «Εδώ και Τώρα». Ενα σύνθημα ανοιχτό στον καθένα να το χρησιμοποιήσει όπως ήθελε. Οι μαύροι στην Αμερική το χρησιμοποίησαν για να απαιτήσουν ψήφο και πολιτική χειραφέτηση. Ενώ μια μαθήτρια από του Ζωγράφου πάτησε πάνω του για να κάνει σεξ χωρίς δεσμεύσεις... (Χάρη στη δεκαετία του '60, πολύ σύντομα οι δακτυλοδεικτούμενες μαθήτριες έπαψαν να είναι σε ένα σχολείο οι ερωτικά απελευθερωμένες κι έγιναν οι παρθένες...).

Η σεξουαλική ήταν η πρώτη επανάσταση που έφερε η δεκαετία του '60 σε οικουμενικό, μαζικό επίπεδο. Και την επέκτεινε γενικότερα στις σχέσεις των ανθρώπων. Για πρώτη φορά τότε αρχίζουν να κάνουν παρέα λαϊκά παιδιά με παιδιά καλών αστικών οικογενειών... Για πρώτη φορά ο νεαρός υπάλληλος ενός βενζιναδίκου μπορούσε να κάνει «τρέλες», με την κόρη ενός βιομηχάνου... Για μια στιγμή στη δεκαετία του '60 όλοι έγιναν ένα, όσο και αν σε επίπεδο κατεστημένου, ο αναχρονισμός, η μαύρη αντίδραση και η αγριότητα κυριαρχούσαν. Όσοι σε επίπεδο κατεστημένου και πολιτικής πραγματικότητας προσπάθησαν να κάνουν κάτι διαφορετικό υ-

πέστησαν σοβαρά χτυπήματα. Στην Αμερική ο Κένεντι δολοφονήθηκε, στην Τσεχοσλοβακία μίγκαν τα τανκς, και στην Ελλάδα οι Λαμπράκηδες πήγαν εξορία, με τον ερχομό της χούντας. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στο νέο πνεύμα και την ύλη της εξουσίας ήταν φοβερά σκληρές. Εως και αιματηρές. Την ώρα που σε όλη την Αμερική απλώνεται το μήνυμα της αγάπης, της ειρήνης και των λουλουδιών, το κατεστημένο επιχειρεί τις πλέον αιματηρές επιθέσεις στο Βιετνάμ. Την ώρα που στήνεται το ανεπανόληπτο πανηγύρι του Γούντστοκ, τα ναπάμ στο Βιετνάμ, μετατρέπουν το μέτωπο της μάχης σε κόλαση...

Η δεύτερη επανάσταση που έφερε η δεκαετία του '60 ήταν στην έκφραση και την

Μουσική

Απόλυτη ρήξη

αισθητική. Στην Αγγλία η αλλαγή ξεκίνησε με τους Μπιτλς, που γρήγορα επεκτάθηκε στις ΗΠΑ με απίθανες και πολυποίκιλες διαστάσεις, στη Γαλλία με τα «τρομερά» παιδιά της κινηματογραφικής νουβέλ βαγκ, οι χώρες αυτές στάθηκαν η αιχμή του δόρατος για το νέο πνεύμα. Οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες ακολουθούσαν όπως μπορούσαν. Οι περισσότερες εισέπραξαν κατ' αρχάς το πνεύμα αυτό σε ένα γραφικό επίπεδο, με εξαίρεση την Ελλάδα. Στην Ελλάδα το νέο πνεύμα –το αντίπαλο δέος της εκάστοτε νέας τάξης– λειτουργούσε μάχισμα, καταλυτικά και με γνήσιο ελληνικό χρώμα. Και σε μαζικό επίπεδο εκφράστηκε πέρα για πέρα με το τραγούδι, με τη μουσική και τον λόγο, που για

την Ελλάδα αποτελούν πηγές ανεξάντλητες, διαχρονικές και σε μεγάλο βαθμό λαϊκές. Οσο σπουδαιότεροι ποιητές και αν παρήγαγε η Ελλάδα σ' αυτόν τον αιώνα, ο λαός μπηκε στο παιχνίδι της έκφρασης, της συμμετοχής της συνδημιουργίας μέσα απ' το τραγούδι...

Στην Ελλάδα η κοινωνική και η αισθητική ανατροπή ξεκίνησαν παρέα, χέρι χέρι, μέσα απ' το τραγούδι, με ιστορική αφετηρία τη συνάντηση του Μίκη Θεοδωράκη με τον Γιάννη Ρίτσο στον «Επιτάφιο». Επρόκειτο για μια ελληνικής ταυτότητας ανατροπή, γιατί το ζητούμενο στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν ήταν ν' αλλάξει ο κόσμος, αλλά κατ' αρχάς η Ελλάδα. Πριν πάμε παρακάτω, έπρεπε να θεραπεύσου-

με τις πληγές του παρελθόντος, να δώσουμε δικαίωση κι ελπίδα σ' ένα μεγάλο κομμάτι καταπιεσμένου λαού και ν' ανοίξουμε τα μάτια των άλλων... Ο «Επιτάφιος» λοιπόν, με τη σπουδαία ποίηση και τη μουσική του, αλλά βασισμένος σε λατρεμένους λαϊκούς ρυθμούς και με τη μοναδική φωνή του Μπιθικώτση, έκανε την πρώτη κίνηση και η απήχησή του ήταν καταλυτική, παντού.

Αν η δικαίωση της Αριστεράς ήταν για τον Μίκη μοχλός δημιουργίας, το καλλιτεχνικό του όραμα δεν είχε καμιά σχέση με την αισθητική της μέχρι τότε Αριστεράς... Και η άποψή του, που κορυφώθηκε το 1964 με την παρουσίαση του «Αξιον εστί», δεν θα είχε τη σημασία που είχε –και έχει–

Καλοκαίρι 1962, στα παρασκήνια του θεάτρου Μετροπόλιταν, της λεωφόρου Αλεξάνδρας, αμέσως μετά την πρεμιέρα της μυθικής «Οδού Ονειρών». Μερικοί από τους βασικούς συντελεστές της παράστασης, από αριστερά: Αλέξης Σολομός (κείμενα-σκηνοθεσία), Μάνος Χατζιδάκις, Δημήτρης Χορν και Μίνως Αργυράκης (σκηνικά-κοστούμια).

αν δεν ερχόταν σε ρήξη και με τα ίδια τα συμβατικά πλαίσια της ιδεολογίας του! Και αυτή είναι η δική του, προσωπική ανατροπή που εισήγαγε. Ίσως χωρίς πλήρη συνείδηση –γιατί τότε ήταν ακόμη νωρίς –ο συνθέτης έπιασε το νέο πνεύμα που θα κυριαρχούσε λίγο αργότερα παγκόσμιω- κείνο που δεν δέχεται τίποτα ως προκαθο- ρισμένο και από κανέναν!

Ο συνδυασμός του λαϊκού τραγουδιστή με τον βυζαντινό ψάλτη στο «Αξίον Εστί» είχε ακριβώς το ίδιο νόημα που είχε και ο συνδυασμός ενός ποπ τραγουδιού με κουαρτέτο εγχόρδων στο κομμάτι «Eleanor Rigby» των Μπιτλς... Δύο μουσικοί κόσμοι τελείως διαφορετικοί που γίνονται όμως απόλυτα συγγενείς στο πνεύμα τους...

Χατζιδάκις

Η επιτυχία αυτού του πειράματος στάθηκε ένα σημαντικό πλην όμως όχι φανερά ομολογημένο ερέθισμα για τον Μάνο Χατζιδάκι, να πραγματώσει τη μεγάλη δική του στροφή. Ο Χατζιδάκις είχε ήδη στήσει στη φαντασία του, το δικό του όραμα από τα χρόνια του '50. Το μεγάλο του ταλέντο όμως ως μελωδού και οι απαιτήσεις του κόσμου, τον υποχρέωσαν να λοξοδρομήσει τουλάχιστον για δέκα χρόνια... Δουλεύοντας κατά παραγγελιαν για τον κινηματογράφο και το θέατρο, χάραξε μια αχτινοβόλα πορεία, που κορυφώθηκε με την «Οδό ονειρών» το 1962 και έκλεισε τον κύκλο της το 1965. Από εκείνη τη χρονιά και μετά ο Μάνος μπήκε σε μια σοβαρή φάση προβληματισμού.

Την ώρα που η ανθρωπότητα ολοκληρη συνταράζεται –και η Ελλάδα μαζί– εκείνος δεν μπορούσε να συνεχίσει να γράφει τραγούδια, όσο ωραία και αν ήταν, για όνειρα, φεγγάρια, παλικάρια, για τις γειτονιές της Αθήνας και τα παιδιά του Πειραιά... Την ώρα που όλη η Ελλάδα τον τραγουδάει «ελαφρά τη καρδία», εκείνος, το 1965, ξαναβρίσκει την πολύτιμη επίδραση του Νίκου Γκάτσου, το όραμα των νεανικών του χρόνων για κάτι εντελώς καινούργιο. Ηχογραφεί λοιπόν την οριακή «Μυθολογία» της οποίας τη σημασία λίγοι τότε κατενόησαν. Η ανώμαλη προσγείωση που έφερε η χούντα, τον οδηγεί στη Νέα Υόρκη, όπου στα τελευταία χρόνια της δεκαετίας, ήρθαν τα πάνω κάτω... Πήγε εκεί για να βιώσει από κοντά τις αισθητικές και κοινωνικές ανατροπές και υλοποιεί με τον δικό του τρόπο, με τα δικά του μέσα, το νέο πνεύμα όταν επιστρέφει το 1972 και ηχογραφεί το «Μεγάλο Ερωτικό». Ο δρόμος που άνοιξε η «Μυθολογία» γίνεται λεωφόρος και ο «Μεγάλος Ερωτικός» αποτελεί ένα νέο αυτόνομο μουσικό σύμπαν. Ο «Μεγάλος Ερωτικός» είναι κι αυτός ένα λαμπρό παιδί της δεκαετίας του '60, μιλάει τη δική του νέα γλώσσα, ακριβώς όπως μίλησε πριν από μερικά χρόνια το «Αξίον εστί» τη δική του, ή όπως τότε μιλούσε τη δική του νέα γλώσσα στην Αμερική ο Μπομπ Ντίλαν...

Ηχος του ροκ και της παράδοσης

Ο Μίκης με τον Μάνο έδωσαν καινούργιο στίγμα, από μια σκοπιά ώριμη και κατασταλαγμένη. Οι κατ' εξοχήν νέοι συνθέτες της δεκαετίας του '60, πρότειναν κι αυτοί κάτι τελείως διαφορετικό, απόλυτα συνεπείς στο «μη προκαθορισμένο». Έτσι ο Διονύσης Σαββόπουλος εισάγει πρώτος την εικόνα και τον ήχο του ροκ, κάνοντας δημιουργική χρήση των εξωτερικών, εισα-

Κινηματοθέατρο REX, 1964. Οι συντελεστές του «Αξίον Εστί», στο φινάλε μετά την πρώτη εκτέλεση. Από αριστερά: Μ. Θεοδωράκης, Μάνος Κατράκης, Γρηγόρης Μπιθικώτσης (φωτ.: Τάκης Παναγιώτης).

γομένων μηνυμάτων και ερεθισμάτων, αλλά με απόλυτα δικό του ύφος και σε πλήρη επαφή με τις ελληνικές γραμμές, της μουσικής και του λόγου. Ως εκπληκτικός δέκτης του νέου πνεύματος πραγματοποιεί το «Φορτηγό» το 1966 και στην εκπνοή της δεκαετίας το «Περιβόλι», πράγματα εντελώς ασύλληπτα για τα τότε ελληνικά δεδομένα. Την ίδια εποχή ο Γιάννης Μαρκόπουλος κάνει τη δική του παρέμβαση κοιτάζοντας σε διαφορετική κατεύθυνση, αλλά με ανάλογη φρεσκάδα, έμπνευση και διάθεση ανατροπής. Όταν το 1969 αρχίζει να ηχογραφεί το «Χρονικό» ένας νέος ήχος γεννιέται.

Ο Μαρκόπουλος επέστρεψε στις ρίζες της ελληνικής παράδοσης, περισσότερο από κάθε άλλον τότε, όμως αυτό που έκανε δεν είχε καμιά σχέση με κανένα παρελθόν και ήταν τόσο προσωπικό και ρηξικέλευθο όσο μια ταινία του Κιούμπρικ...

Την ίδια στιγμή άλλοι νέοι συνθέτες της δεκαετίας δεν μπαίνουν άμεσα στη διαδικασία της πρόκλησης, όμως διαθέτουν τέτοιο μέγεθος ταλέντου που τους επιτρέπει να γράφουν απλά λαϊκά τραγούδια χωρίς φόβο σύγκρισης με τα μεγάλα κομμάτια του παρελθόντος ενός Τσιτσάνη ή των πρώτων λαϊκών του Μίκη. Συνθέτες όπως ο Σταύρος Ξαρχάκος και ο Δήμος Μούτσης δεν εισάγουν τίποτα καινούργιο ως άποψη, όμως γράφουν αριστουργήματα! Μας ξαναδίνουν έναν Μπιθικώτση γεμάτο φρεσκάδα, και μας αποκαλύπτουν θαυμάσιες νέες φωνές, όπως της Μοσχολιού, του Κόκκοτα, του Μητσία, της Γαλά-

νη, ενώ κοντά στα τέλη της δεκαετίας, από τη Θεσσαλονίκη κατεβαίνει ο Σταύρος Κουγιουμτζής με τη φωνή του Γιώργου Νταλάρα. Μαζί, σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, θα δημιουργήσουν νέα κατάσταση στο λαϊκό τραγούδι.

Συνοπτικά, η δεκαετία του '60 για την Ελλάδα σε ό,τι αφορά το τραγούδι στάθηκε μια φανταστική ανεπανάληπτη εποχή, όπου συνυπήρξαν σε υψηλό βαθμό επιτυχίας τα πάντα... Ο Τσιτσάνης με τον Καλδάρα εξακολουθούν να γρά-

Του Νίκου Α. Δοντά

Το καλοκαίρι του 1961 η Μαρία Κάλλας πραγματοποιεί την τελευταία επίσημη εμφάνισή της στην Ελλάδα, ως Μήδεια στην ομώνυμη όπερα του Κερουμπίνι στην Επίδαυρο.

Στις 3 Απριλίου 1962, λίγους μήνες πριν από την παρουσίαση της τελευταίας του όπερας «Κωνσταντίνος Παλαιολόγος» στο Ηρώδειο, ο γεννημένος το 1883 Μανώλης Καλομοίρης πεθαίνει σε πνευματική απομόνωση, χωρίς να έχει δημιουργήσει την παράδοση για την οποία τόσο είχε αγωνιστεί. Αντίθετα, η «μουσική πρωτοπορία» κέρδιζε όλο και μεγαλύτερο έδαφος στην Ελλάδα. Το 1962 το Ινστιτούτο Γκαίτε ίδρυσε το «Εργαστήρι Σύγχρονης Μουσικής» και τρία χρόνια αργότερα το παράρτημά του στη Θεσσαλονίκη εγκαίνιασε το «Στούντιο Νέας Τέχνης». Το 1965 ιδρύθηκαν το Ελληνικό Τμήμα της «Διεθνούς Εταιρείας Σύγχρονης Μουσικής» και ο «Ελληνικός Σύνδεσμος Σύγχρονης Μουσικής». Το 1967 ο Θεόδωρος Αντωνίου (1935) δημιούργησε το «Ελληνικό Συγκρότημα Σύγχρονης Μουσικής».

Επιχειρώντας έναν ακόμη προσδιορισμό της περιήφησης «ελληνικότητας» στη

μουσική, οι Χατζιδάκις (1925–1994) και Θεοδωράκης (1925) αποτόλμησαν τη γεφύρωση μουσικών κόσμων που αντλούσαν στοιχεία από διαφορετικές παραδόσεις. Το 1962 ο Χατζιδάκις διοργάνωσε τον Πρώτο Πανελλήνιο Διαγωνισμό Σύνθε-

Μουσική πρωτοπορία

σης. Την ίδια χρονιά ιδρύθηκε η βραχύβια «Μικρή Ορχήστρα Αθηνών» με διευθυντές τους Στέλιο Καφαντάρη και Μίκη Θεοδωράκη και ένα ρεπερτόριο κυρίως έργων Μπαρόκ. Εξίσου βραχύβια αποδείχθηκε η «Πειραματική Ορχήστρα Αθηνών», που δημιούργησε ο Χατζιδάκις το 1964 και παρουσίασε 14 πρώτες εκτελέσεις έργων Ελλήνων συνθετών.

Τα καλοκαίρια του Φεστιβάλ Αθηνών λαμπρύνονταν σταδιακά από όλο και με-

γαλύτερα ονόματα. Η παρέλαση αστέρων συνεχίστηκε με αμείωτο ρυθμό μέχρι και το 1966, επηρεάζοντας ολόκληρη την επικράτεια, όπου αναπτύχθηκαν αντίστοιχα Φεστιβάλ. Το 1965 στο σχετικό έντυπο του ΕΟΤ απαριθμούνται εκδηλώσεις πενήντα πόλεων σε όλη την Ελλάδα. Ανάμεσα σε αυτές αναφέρονται εμφανίσεις της «Φιλαρμονικής Ορχήστρας της Λαρισαίας» στην Αμφισσα, τη Λιβαδειά, τη Βέροια, τη Νάουσα, την Έδεσα και τη Ναύπακτο, της «Συμφωνικής Ορχήστρας Βορείου Ελλάδος» στη Θάσο και τους Φίλιππους, του «Ουγγρικού Κουαρτέτου» στη Μύκονο και τη Ρόδο, της «Ορχήστρας Δωματίου Αθηνών» στη Δήλο και την Κέρκυρα, ενώ τα Χανιά απόλαυσαν την «Ορχήστρα Δωματίου Μπαχ» της Λει-

ψίας. Η σημαντική αυτή πορεία ανακόπηκε το 1967 από τη Δικτατορία.

Το 1964 ξεκινά στην Αθήνα την πολιτιστική της δραστηριότητα η «Λέσχη του Δίσκου», ενώ η μουσική ζωή της πρωτεύουσας εμπλουτίζεται με το «Οκτέτο Εγχόρδων Αθηνών» (1961–1969) του βιολιστή Σπύρου Τόμπρα.

Η Εθνική Λυρική Σκηνή προγραμματίζει με πρωτοφανή φαντασία έργα, όπως «Διάλογοι Καρμηλιστισσών», «Πρίγκιπας

Χορός

Αστέρια του Μπαλέτου

Του **Ανδρέα Ρικάκη**

Ιστορικού-Κριτικού Χορού

Είναι η δεκαετία που ο Γιάννης Μέτσης, επιστρέφοντας στην Ελλάδα από τη διεθνή του σταδιοδρομία, επαναπροσλαμβάνεται στο Μπαλέτο της ΕΛΣ ως πρώτος χορευτής και έκτακτος χορογράφος. Ανοίγει την προσωπική του Σχολή Μπαλέτου και οργανώνει το «Μπαλέτο Γ. Μέτση», που σύντομα θα μετονομαστεί σε «Πειραματικό Μπαλέτο Αθηνών». Θα αποδειχθεί το μακροβιότερο ιδιωτικό συγκρότημα κλασικού χορού και θα παρουσιάζει αποσπάσματα του κλασικού ρεπερτορίου. Πιο σημαντικό: εδώ οργανώνεται για πρώτη και τελευταία φορά μια ομάδα «νεο-κλασικού» χορού στα πρότυπα των αντίστοιχων ομάδων του εξωτερικού. Η αξία της ομάδας –μέρους της οποίας οφείλεται στη σχεδόν μόνιμη συνεργασία πολλών στελεχών της και στην αισθητική της ενδυματολόγου/σκηνογράφου Λίζας Ζαΐμη– αναγνωρίζεται αμέσως και περιοδεύει στην Ελλάδα συμμετέχοντας σε μικρά ή μεγαλύτερα («Δημήτρια») Φεστιβάλ. Εδώ εμφανίζεται η εξ Αιγύπτου «πρίμα-μπαλαρίνα» Περσεφόνη Σαμαροπούλου που προσλαμβάνεται στη Λυρική Σκηνή, αλλά συνεχίζει τη σημαντική της σταδιοδρομία στο εξωτερικό. Στη Λυρική Σκηνή οργανώνονται τακτικές Βραδιές Μπαλέτου, ενώ το πέρασμα του Μπόρις Κνιάζεφ – ικανού αλλοδαπού «μαιτρ-ντε-μπαλέ» δεν υπήρξε όσο παραγωγικό θα περίμενε κανείς. Στα αστέρια του Μπαλέτου προστίθεται τώρα και το φωτεινό όνομα της Άννας Πέτροβα.

Το Μπαλέτο Ηρώς Σισμάνη –σύντομη η πορεία του– διαλύεται για οικονομικούς λόγους. Όμως τώρα θα ιδρυθούν τα «Χορικά», μια σημαντική χοροθεατρική ομάδα –στο πλαίσιο της ορχηστρικής εκφραστικής τέχνης– που θα παρουσιάζει αποσπασματικά χορικά αρχαίων τραγωδιών ή κωμωδιών, αλλά όχι μόνο. Ιδρυτρια και χορογράφος ήταν –και πάντα είναι, με-

φουν δυνατά τραγούδια, ο Καζαντζίδης να παραμένει ακλόνητος στο βάθος του, οι καλλιτέχνες του Νέου Κύματος, από μια άλλη πλευρά, να ταξιδεύουν πολύ κόσμο με τις θρυλικές πλακωτικές μπουάτ, ενώ το γλέντι δεν

σταματάει με τον Ζαμπέτα, τον Χιώτη, τη Λίντα, την Πόλυ Πάνου, τον Γαβλά, την Καίτη Γκρέι, τον Μανώλη Αγγελόπουλο.

Τελική σύνοψη: Όλα ήταν ανοιχτά, και πολλά βγήκαν σε καλό...

Γιγώρ», «Χοβάνταινα», «Τάνχοιζερ» (1960-1961) «Ελεύθερος Σκοπευτής» (1963), «Τσάρος και Ξυλουργός» (1964), Ευγένιος Ονιέγκιν» (1965) και «Η Αγάπη των Τριών Πορτοκαλιών» (1967-68).

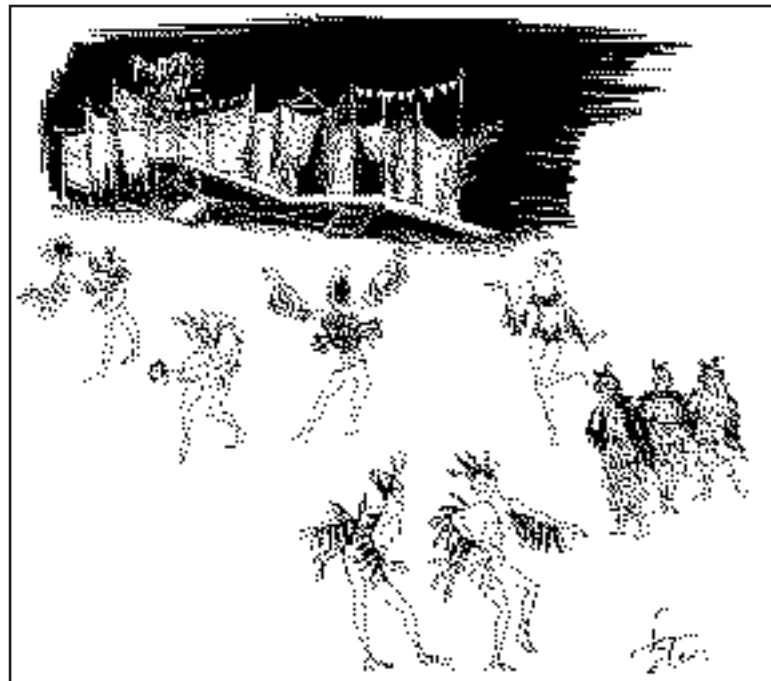
Το 1969, κατά τη διάρκεια της ΔΕΘ, διοργανώνεται η «Εβδομάδα Νέων Καλλιτεχνών». Το 1970, επίσης στη Θεσσαλονίκη, δεκατρία μέλη της ΚΟΘ ιδρύουν τη «Μικρή Ορχήστρα Θεσσαλονίκης», ενώ ιδρύεται και η Χορωδία «Τάσος Πάππας» από τη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία «Τέχνη» που υπήρχε από το 1951.

Η δεκαετία '61-'70 κλείνει με τον θλιβερό θάνατο του Γιάννη Χρήστου, μιας από τις σημαντικότερες μορφές των μεταπολεμικών χρόνων. Γεννημένος το 1926 στην Ηλιούπολη του Καΐρου μεγάλωσε στο κοσμοπολίτικο περιβάλλον της ευρωπαϊκής κοινωνίας της Αιγύπτου, όπου φοίτησε σε αγγλικά σχολεία. Μελέτησε πιάνο πλάι στην Τζίνα Μπαχάουερ και πραγματοποίησε πανεπιστημιακές μουσικές σπουδές σε Αγγλία και Ιταλία. Μετά το '60 εγκατέλειψε τη σειραϊκή τεχνική και ανέπτυξε την ορθολογική επεξεργασία ενός νέου μουσικού συστήματος, που παρουσίασε για πρώτη φορά στις «Μεταρροπές» (1960). Στο «Μυστήριο» (1965-66) ο Χρήστου απέρριψε την καθαρά αισθητική αξία της μουσικής και αναγνώρισε μόνο τον λυτρωτικό της ρόλο. Σταδιακά προσανατολίστηκε σε άλλες περιοχές της εμπειρίας: η συμβατική

σημειογραφία εγκαταλείπεται και αντικαθίσταται από οπτική παρασημαντική γραφή, που υποδηλώνει ηχητικές υφές ή «πρότυπα», καθώς και τον τρόπο φόρτισής τους με ενέργεια. Χαρακτηρίζει τη σύνθεση «Κυρία με τη Στρυχνίνη» (1967) «τελετουργία για όνειρο».

Γιάννης Χρήστου (1926-1970): το έργο του πρόωρα χαμένου συνθέτη αποτελεί σπάνιο παράδειγμα της απόδοσης φιλοσοφικών εννοιών, ψυχολογίας και μεταφυσικών ανησυχιών μέσα από τη μουσική.

Θέατρο Πεδίου Αρεως, 1962. Οι «Ορνιθες» του Μάνου Χατζιδάκι από τα Χορικά της Ζουζούς Νικολοπούδη. Την παράσταση ανέβασε το Θέατρο Τέχνης σε σκηνοθεσία Κ. Κουν και σκηνογραφία – ενδυματολογία Γιάννη Τσαρούχη (σκίτσο Ελλης Σολομωνίδου-Μπαλάνου).

Ερωτόκριτος του Νίκου Μαμαγκάκη. Ακολουθεί πανελλαδική περιοδεία.

Το 1962 έχουμε τη «σύσταση Οργανισμού Ορχηστρικής Εκπαιδεύσεως με συμμετοχή της Πολυξένης Ματέι και σκοπό τη μόρφωση νέων στελεχών, χορογράφων, χορευτών, καθηγητών χορού και ρυθμικής. Το Συμβούλιο του Οργανισμού αναθέτει την ευθύνη των σπουδών στη Σχολή της Κούλας Πράταικα», η οποία από την αρχή της δεκαετίας λειτουργεί το επαγγελματικό τμήμα και τα των επαρχιών με κρατική ενίσχυση. Η Σχολή της οδού Ομήρου μεταβιβάζεται στο κράτος το 1970.

Με την επιβολή της Δικτατορίας του 1967, το Φεστιβάλ Αθηνών (Ηρώδειο, Λυκαβηττός, Στοά Αττίλου) συρρικνώνεται. Οι ανά την Ελλάδα Καλλιτεχνικές Εκδηλώσεις του ΕΟΤ περιορίζονται και διακόπτονται οι περιοδείες και των χορευτικών σχημάτων. Το χειρότερο, ίσως: οι περίφημες «Λυόμενες Σκηνές» που ετοποθετούντο σε χώρους αρχαιολογικούς, κάστρα, πλατείες, γήπεδα (σκηνή, παρασκήνια, αποδυτήρια, όλα πλήρως εξοπλισμένα) εγκαταλείπονται και διαλύονται ή σαπίζουν. Οργανώνεται το υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών. Οι ιδιωτικές Σχολές Χορού (δεν υπάρχουν και άλλες) περνούν από το υπουργείο Παιδείας στη Διεύθυνση Καλών Τεχνών του ΥΠΠΕ.